معارف وه ئوقوتغوچی

3- يل نەشرى.

فوتو: شوقاخوژيچ وه كيومچىنسكى.

1927-يل 8 - مارت خاتىرەسى.

Telegram adress:

№ 3-4

@turkiston_kutubxonasi

ئۇزبېكستان خەلق مەعارف كەميسەرليگى تامانيدان ئايدا بر مەرتەبە چيقاريلا تۇرغان
ئيجتيماعى-سياسى، تەعليم-تەربييەوى، علمى، فەننى وە ئەدەبى ئۇزبېكچە

مەعارف ۋە ئوقۇتغۇچى

جورنالى 3نچى يل داۋامىغا كرىشدى.

جورنال كەتتە حەجمدە بولب، تورلى رەسملەر بيلەن بيزەلب، مونتەزەم چيقب تورغوسيدر.

جورنالدا جۇمهوريیەتمزنك ئيقتدارلى قەلەم كۇچلەريدەن باشقا مەسكەۋ، لېنينگرەد، قريم، ئازاربايجان، تاتارستانداغى مەشهور ئەديب، موستەشريق ۋە پرافيسورلەر ئشتراك قىلادر.

نەرخى:

بر يللق - 12 سان وە يتكزيب بيرش شەرتى بيلەن 5 سوم
قشلاق ئوقوتغوچيلاريغا " " " 4 " 50 تين.
يارم يللغى " " " 3 "

يارم يللق يازلغان موشتەريلەر جورنال ئالشنى داۋام قيلدرسالار، ئابونە نەرخنىڭ فەقەت قالغان سوماسنى يوباروړلار.

ئوتكەن يلى چيقغان 12 سان جورنال 5 سومدر.

جورنالنىڭ دائيمى بولملەرى:

1 - عۇمومى،
2 - سياسى-ئجتماعى،
3 - لېنينيزم،
4 - تەعليم - تەربييە،
5 - ئەدەبييات،
6 - غەرب ئەدەبيياتى،
7 - ئېلنى ئورگەنش،
8 - فەن،
9 - كەسەبەچيلك،
10- تەرجيمە حال،
11- تەنقيد وە كتابييات،
12- سوراق-جەۋابلار،
13- تل وە ئستلاحات،
14- ئەدەبى تەفتيشلەر،
15- گوزەل سەنعەتلەر،
16-خەبەرلەر،
17- رەسمى بولم.

جورنالدا باسلغان مەقالەلەر ئوچون ئيگەلەريگە قەلەم حەقى بيريلەدر.

بوتون مەعارف شۇعبەلەرى ئالديدا مەخسوس جورنال وەكيللەرى باردر.
ئوزبېك دەولەت نەشرىياتىنىڭ هەممە دوكانلريدە جورنال سانيليب تورادر.

ئيدارەنىڭ ئەدريسى: г. Самарканд, Наркомпрос. Редакции журнала.

بۇتۇن دۇنیا یوقسۇللاری، برلەشڭز!

Telegram adress:

@turkiston_kutubxonasi

ئۇزبەکستان مەعارف قومسارلىغی

ئایدا بر تاپقر چىقاریلا تۇرغان تەعلیم - تەربیەۋی،
ئجتماعی، علمی، فەننی ۋە ئەدەبی ئوزبیکچە

مەعارف ۋە ئوقۇتغۇچی

جورنالی

ئۇچنچی یل نەشری.

سان 3-4 (27 - 28)

1927 - یل، مارت - نەپریل

ئۇزبەکستان دەۋلەت نەشریانینك برنچی مەتبەعەسی.
تاشکنت.

بو سانلارنڭ مۇندەریجەسی ·

باش مەقالە	1	بۈیۈك ئنقلابلار، پارلاق سەحیفەلەر . .	شاكر سۇلەیمان
سدیاسی ئجتیماعی	2	مارکس—پرولېتاریات توغرىسىدا . . .	ئاتاجان.
	3	خاتن—قزلار مەعارفی	ن.
تەعلیم ـ تەربییە	4	ئش مەکتەبلەرىدە ۋیستەفکە مەسئەلەسی. .	رەجەبزادە.
	5	مەکتەبدە ساغلقنی ساقلاش	رامۇل.
	6	مەکتەبدە درام ئشلەری	ئسکەندەر ئیکرام.
	7	کومپلېکس بلەن ئوقونۇشدا تەجربەلەر .	(نەمۇنە ئەلمەبی مەکتەبی مۇعەللملاری
ئەدەبییات	8	تۈزەلگەن ئولکەگە (شېعر)	غەیرەتی.
	9	ئوزبېك قزی مەستان ئاي(نەسر)	مرتېمر.
	10	فۇن—چن—فۇ (حکایە)	ز. عۇسمانی.
ئۈلکەنی ئورگەنش	11	بۇخارا شەهری ۋە ئېسکی بنالەری . .	مۇساجان سەییدجان
فەن تېخندکە	12	ئانتراکتدا	سۇبای
	13	رادیونی کم ئویلاب چیقارغان؟	ز. ب.
	14	تەبعەت تیۋرەگىدە	ناسرسەییدی.
	15	فەن یەنگىلکلەری	ع. ح. حەکمزادە.
ئەدەبی تەفتشلەر	16	«محبت وتعشق نامە»	پرافېسورسامایلویچ
	17	ئوزبېك تەئریخی توغرىسىدا	ش. رەحیم.
تەنقدد ۋە کدتابیات	18	"یبر یۇلدۇزلاری ۋە فۇتۇریزم" . . .	ز. بەشری.
	19	«تاتار ئەدەبییاتی تەئریخی»	ش.
	20	"سېزگیلەر"-"قزىل یاپراقلار"-" کىم". .	
	21	«رادیو ئەلفباسی»	س. ئەحراری.
	22	«قشلاق خوجالغی تۇرمۇشی» جۇرنالی .	—
سوراغ-جەۋابلار	23	سوراغلارغا جەۋابلار	—
مەکتۇبلەر	24	خاتن—قزلار مەعارفدگە ئەهەمییەت . . .	ئە. عۇمەر.
	25	کارخانەلەردە ئوزبېك خاتن—قزلاری . .	مرزە سۇلتانی.
نارکامپروسدا	26	مەعارف کەللیگیيەسىدە	ئملیاسف.
	27	مۇراجەعەتنامە	—
		رەسملەر	

Ташоблит № 51 Заказ № 2789 Тираж 4057

Типо-литография № 1 Узгиза.

عۇمۇمى بۆلۈم

بۈيۈك ئنقلابلار، پارلاق سەحيفەلەر.

شاكر سۈلەيمان.

بر برسىگە ئوت بىلەن سوۋداى قارشى بولغان پرولىتارىيات بىلەن بورجوئازىيا ئورتاسىدا ئوزاق عەسىرلەردەن بېرى سنفى كۈرەش دەوام ئېتىب كېلەدى.

جەھانگير مەملەكەتلەرنڭ جۆدە ئازچىلقنى تەشكيل قىلاديغان بر هاۋچ بايلار سىنفى مللييەت نقابى ئاستىدا حاكمى موتلەقەلەرنڭ قانانيغا سېغنىب سەرمايەتوپلاش، ئالتۇن قازانش، ۋەقتسز ئورشلار باشلاب كېڭ بازار ئاقتارش، ئشچىلەر كۆچيدەن فائيدالانب كەيفۇ سەفا سورش چارەسن ئزلەديلەر.

بورجوئازىيانڭ ئقتسادى قۇللغيدان، سىياسى بويۇنتروغيدان قوتىلب ئازادلق ئستەگەن پرولىتارىيات سىنفى بارلق كۆچى بىلەن ئوز حوقوقينى حيمايە يوليدا جانبازلق كورسەتدى وە كورسەتەدى.

سىياسى پروغراماسى، ئقتسادى مەنفەعەتى بر برىگە زد بولغان شۇ ئيككى سىنفنڭ قانلى كۈرەشلەرى بىلەن تاريخ سەحيفەلەرى تولادر.

سوڭغى عەسرلەردە سىياسى، ئقتسادى مەقسەدلەر بىلەن دۇنيانى تترەتكەن پرولىتارىيات ئنقلابى يوقسۇللار مەنفەعەتى ئۈچۈن پارلاق سەحيفەلەر ۋەرەقلادى.

ياۋروپا ئمپرىيالىستلارىنڭ يۈرەگى، قان تامىرى شۈبهەسز ئەنگلىيە، فرەنسيە، گيرمانيەدر. ئافريقا، ئازيا، ئاۋستراليا كەبى موستەملىكە ۋەيارم موستەملىكە قتعەلەرنڭ قۇمسز خوجالاريدا شوبهەسز شۇلەردر. شۇنگە قاراماسدان پرولىتارىيانڭ برنچى ئنقلاب تولقونى، برنچى كۈرەشى فرەنسيە (پارىژ)دە باشلاندى.

پرولىتارىيات ئنقلابىنڭ برنچى ئۈچقۇنى غەربى ياۋروپانڭ جەھانگيرلك قايناغان يۈرەگيدە ئوت ئالمشى، برنچى شورالار حوكومەتى-پارىژ كاممۇناسىنڭ 72 كون دەۋر سورشى-پرولىتاتنڭ كۈچلك ۋە كيلگوسى عۇمومى ئنقلابيغا كېڭ سەحيفەلەر ئاچدى.

دۇرست پارىژ كاممۇناسى يېڭلدى. حەدسز، حيسابسز قوربانلار بېردى. بىراق ئو، يوقسوللار ئنقلابيغا عەمەلى بر دەرسلك حازرلاب بېردى. كۈرەش ساباقلارىنى ئورگەتب كيتدى.

كاممونانڭ دوشمانلارغا يېڭل قاراشى؛ بورجوئازىيانڭ بانكەلەريگە يۇمشاق قاراب كانفيسكاۋات قيلماسلىغى؛ شەهەر ئشچىلەرىنڭ، ديهقانلار بىلەن برلەشب ئالىب ئوزلەريگە دورست فرقە رەهبەرليگى تاپالماغانلقلارى؛ بورجوئازىيانڭ فورسەتدەن فائيدەلانب كۈچ حازرلاشيغا پەرۋا قيلماسلىغى كيلگوسى ئنقلاب ئېرلەريگە ئونوتماسلق تەجرىبەلەر توغدردى.

كاممونانڭ قانلى مەغلوبيەتى بىلەن پرولىتارىيات ئوزىنڭ ئوميدينى سوندرمەدى، عەكسنچە يەنە زور ئنقلابى كورەشگە حازرلق كورە باشلادى.

بورجوئازىيا ئوزينى ساقلاش، ۋەپرولىتاريات ئنقلابيغا تەجاۋز يوليدا نەقەدەر حازرلق كورب ئورنماسن، بارى بر باشلانغان تولقۇن كۈچەيە، تامر ئالا بارادى.

پارىژ كاممۇناسىنڭ 46 نچى يليدا پرولىتارىيات ئنقلابى باشقا بر يوسوندا بيوك روسيەدە باش كوتەردى.

موندە ئيندى روسيە ئشچى ديهقانلارى، پرولىتارىيات ئنقلاب رەهبەرلەرى عەمەلى هەم نەزەرى ياقدان خيلى حازرلق كورۇب تەشكيلى سورەتدە ئش كورە باشلايديلار.

فيورال ئنقلابيدا پادشاھنك تەختدەن توشريلشى، ئونك ئورنيگە مللى بايلاردان عيبارەت رادزەنقو، كيرينسكى‌لەرنك موۋەققەت ھۆكومەت توزب يەنە وەتەن ئۈچۈن ئوروش يەنە داردانيل، ئستامبول ئۈچون جان كۈيدرب قزل سوزلق قيلشلارى ھەقيقى پرو- ليتارىيات ئنقلابى قانونيغا سيغا ئالمايدى، ئالمادى.

روسىيەنك تەجريبەلى، ئنقلاب دەرسىنى ئوتكەن «ئشچى ديھقان ـ الدانلار» ھوكومەتى ـ شوراسى ئوزينك عەمەلى شيعارن مەيدانغا تاشلاب:

ھۆكومەت ـ شورالارغا!

يەر ـ ديھقانلارغا

فەبريك زاۋود ـ ئشچيلەرگە!

ديب قچقردى ۋە تيمر ئنتزام، قاتتق قوللى كاممونيست بالشويكلەر فرقەسى ـ لېنين رەھبەرليگى ئاستيدا ئشچى ـ ديھقان كۈچى بىلەن‌چن پروليتاريات ـ ئوكتەبر ئنقلابينى بارلققا چقاردى.

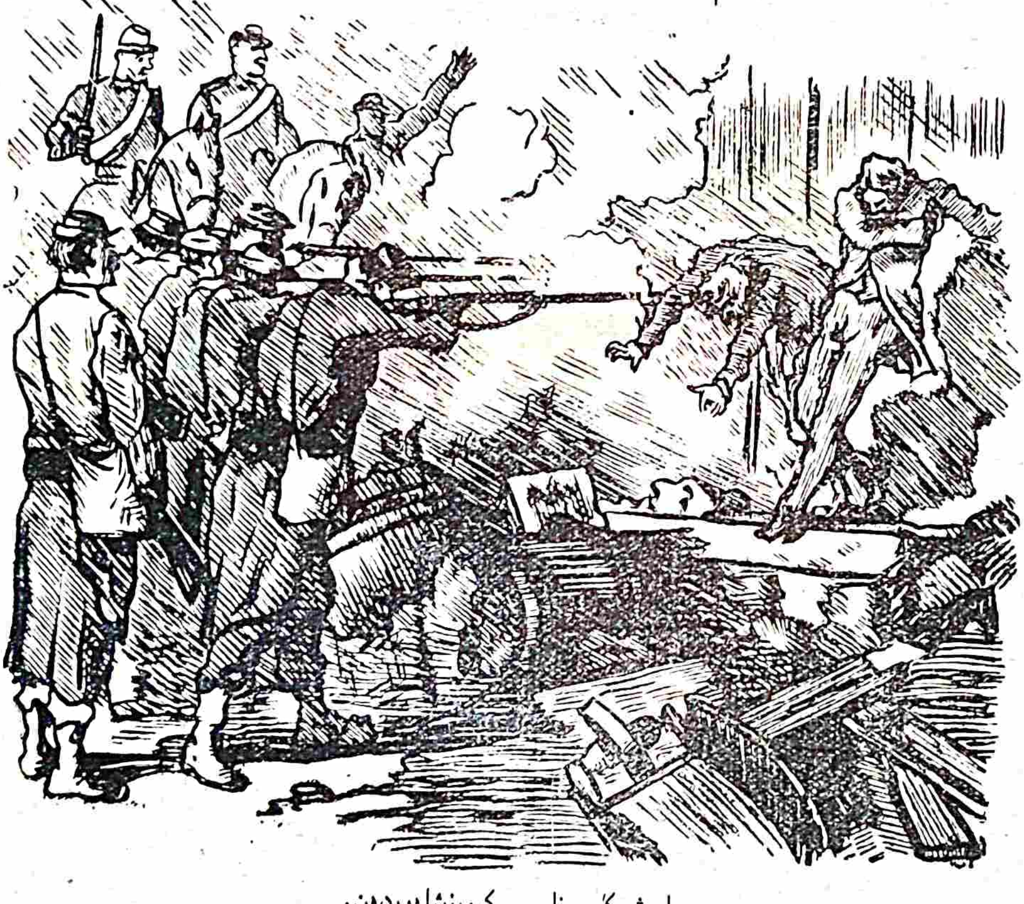

پاريژ كاممۇناسى كورنشلەردەن.

ئويلەيمز، ھەم كامل ئېشا- نەمز، كم پاريژ كاممو- ناسيدان سوڭ عەمەلى، نە- زەرى حازرلقلار بيوك قور- بانلار بىلەن بارلققا چققان ئوكتەبر ئنقلابى بوتون جەھان ئنقلابينك باشلانغچى، موبتەداسى بولغوسيدر. شو ئنقلاب بىلەن روسيە پرولتاريياتى عوموى پرولتارييات ئنقلابيغا كاتتە بر دەرۋازە ئاچدى.

ياقندا ئوتكەزيلە تورغان 10 يللق ئوكتەبر پرولتا- رييات ئنقلابى توبى بۈتۈن دۇنيادا بيوك بر ئوزگەرشلەرگە كېڭ يول ئاچغوسى ۋە بو- يوك مەشعەلە رولن ئويناغو- سيدر. ئويلەيمز شو يول بىلەن تاريخدا پارلاق سەحيفەلەر ۋەرەقلەنەر....

روسيە پرولتارىياتى ئنقلابى ئزيدان بوكون 400 مليونلق ختاى خەلقى‌قان دەرياسى كيچب ئازادلق دەعواسىنى قىلب تورويتى.

جەھانگىرلەر قازانى بولغان ئاميريكا، ئاۋروپا، ۋە ياپونيەنك نەقەدەر ئالتونلارى سەرف بولسادا، جەھەننەم ماشينەلەرى بىلەن نە قەدەر ئوت ئاچ مەزلوم ختاى پرولتارياتينى قانغا باتر سالاردا بارى بر ھاميندان فرقەسينك رەھبەرلگى ئاستيدا ختاى ئوزينك حەقيقى ئازادلغىنى تەئمين ئيتەدى، بو كون بولماسادا ئيرتەگە غالبيەت مارشىنى شادلق بىلەن چالادى.

شو حالدا نەوبەتنى كۈتب تورغان ھندستان، مىسر ۋە باشقالار موستەملىكەلەردە بر قانلاردان قوزغالا باشلا- سالار كيرەك. پرولتارياتنك سېزيلب تۇرغان غالبيەتى عەرەفەسيدە ئاۋروپا، ئاميريكا جەھانگيرلىگى شوبھەسز بيوك شەرقنى «خامتالاش» فكريدەن ۋاز كيچەر ۋە بار كۈچى بىلەن ئوزلەرينى ساقلاب قالش چارەسيگە كريشەرلەر...

پرولتارييات ئنقلابى سايەسيدە شورالار روسيە- سينك داخيلى يۈكسەلشى ئارتغيلە تەئمين قيلنماقدا.

مەيدە مونتەفيق جوۋھۇرييەتلەريمزنك كۈندەن كۈن يوكسەلب سياسى، ئجتماعى، ئقتىسادى ياقدان كوتەريلە بارشلارى ئولچەكسز دەرەجەدە ئالغا كيتدى.

مللى مەسئەلەلەردە، مەعارف مەدەنيەت ئشلەريدە فرقەمز غايەت كيك ئېر كنلك بيرگەن.

پرولىتارىيات ئىنقلابى بەرەكەسىدە س.س.س.ر.نىڭ موختار بر بولەگى ئوزبېكستاندا بولب ياتقان عيلمى، ئجتماعى، سياسى، ئقتيسادى ئوزگەرش ۋە يوكسەلشلەرنى تەسوىردە قەلەملەر عاجزدر.

يافىنداغنا ميللى چيگەرەلەنشدەن كىين رايونلاشدرش باشلانب بوتون رايونلارنىڭ ئقتسادى مەسئەلەلەرى ئارتقچا حەل قيلندى. ئارقاسىدان يېر ئسلاحاتى باشلانب بۇتۇن باترا ق يوقسۇل دىھقانلار يېر سوۋ سەرمايە بىلەن تەئمىن قيلندى.

8نچى مارت موناسەبەتيلە شەرق خاتن-قزلارىنى قۇللقدان چىن ئازادلققا چقارش، شورا جەماعەت ئشلەرىگە ئارالاشدرش مەقسەدىدە پەرەنجىگە هۇجۇم باشلانب عەمەلى نەتيجەلەرگە ئېرشلدى.

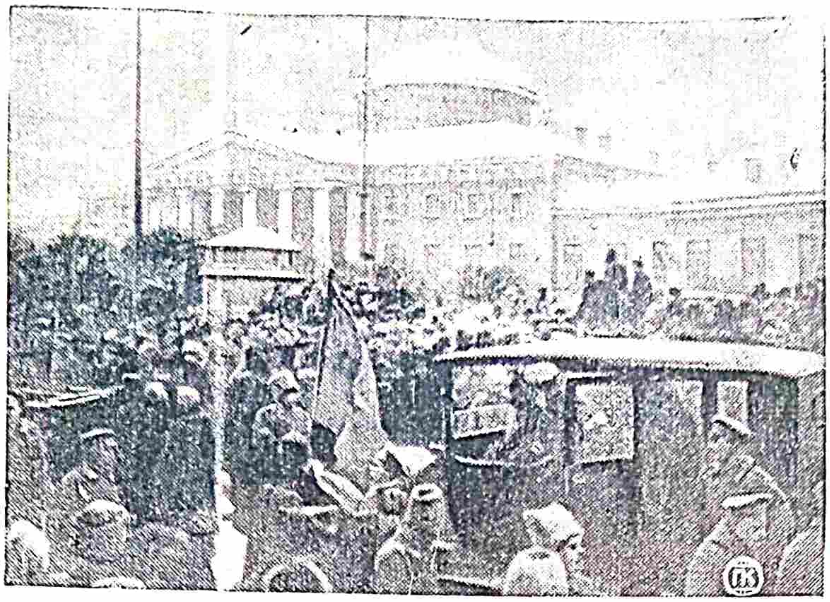

ئېپرال كۈنلەرىدە، تاۋرىز سەرايى ئالدىدا.

ئولكەنىڭ هەر تامانىدا هەر بر شەهەرىدە يوزلەب مڭلەب خاتنلارنىڭ پەرەنجىلەرن ئختىيارى سورەتدە تاشلاب، شورالارغا سايلانشلارى فەبريكە ۋە سەناعەت ئشلەرىدە ئېرلەر بىلەن بر گە ئشلەب تورشلارى پرولىتارىيات ئنقلابىنىڭ بۇيۇك سەمەرە ۋە پارلاق سەحيفەلەرىدەندر.

خاتن-قزلاردا بولغان موندەى ئنقلابى سورعەتى ئوزگەرش بولسا-يالغز شورالاردا غنا بولشغا مومكندر. بورجوئازىيا حوكوم سورگەن كاپيتاليست مەملەكەتلەردە بزدەگى كەبى خاتنلار ئازادلىغى بولماس ۋە بولغان ئيمەسدر.

پرولىتارىيات ئنقلابى، بالشويكلەر فرقەسى يالغز روسىيەنىڭ ئوز بدەگنە ئيمەس بۇتۇن دۇنيادا ئنقلاب ئالاۋينى ياندرماقچى ۋە ياندرماقدا.

مەملەكەتنى ئيندوستريلەشترش ۋەزور حازرلق ئارقاسىدا چن مەعناسى بىلەن سانسياليزم جەمعيەتى قوروش، مەسئەلەسى تورادى

كاموونيستلەر فرقەسى رەهبەرلىگى ئاستيدا پروليتارىيات ئنقلابىداغى قىين-قىين مەسئەلەلەرنى ئوتكرلك بىلەن حەل قىلا ئالغان پرولىتارىيات-بو مەسئەلەنى هەم حەل قيلا ئالادى.

1927-8-مارت» ساحىفاسىدان.

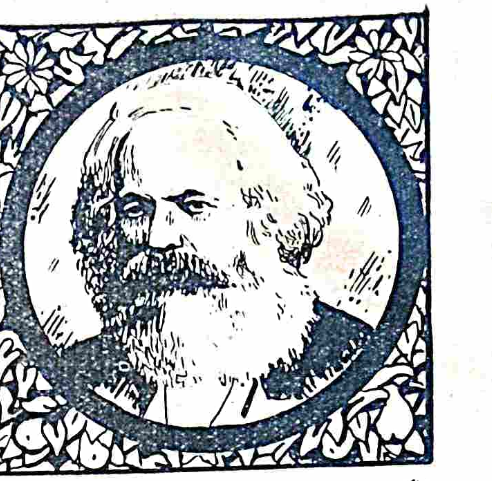

مەركس پرولېتارىيات حاكىمىيەتى توغرىسىدا.

ئ.اتاجان

مەركس، پرولېتارىيات ئىنقلابىغا تاييارلىق كۈرەش دەۋرىدە ياشاغان (1818-1883). ئۇ ۋاقىتدا كەپىتەلىزم ئۆز ئەساسى ـ رەقابەتنى يوقاتىپ، ماناپولىيەگە ئەساسلەنگەن ئۆزىنىڭ ئىككىنچى دەۋرىگە ئەيلەنمەگەن ئىدى. ئۇ ۋاقىتدا ئۆزىنىڭ بۈتۈن قارشىلىقلارى، خۇسوسىيەتلەرى بىلەن كۆرسەتكەن، بۈتۈنلەي يېتىشكەن جەھانگىرلىك يەئنى «كەپىتەلىزمنىڭ ئاخىرغى دەۋرى تەرەققىيسى» يوق ئىدى؛ كەپىتەلىزم قارشىلىقلارى، ناقىس تامانلارى حازىرغى كەبى تۈرمۈشدە ئاپ ئاچىق ئېمەس ئىدى. قىسقاسى، مەركس «پرولېتارىياتنى، پرولېتارىيات ئىنقلابىغا تاييار قىلىش، ھەلى پرولېتارىيات ئىنقلابى ئەمەلى زەرورىيەت ـ (практическая необходимость) بولماغان دەۋردە ياشاغان ئىشلەگەن» (ئىستالىن).

بۇ دەۋرنىڭ، مەركس تامانىدان پرولېتارىيات حاكىمىيەتى مەسئەلەسىنىڭ نەقەدەر چوڭقۇر ۋە ئەمەلى تېكشىرىلىشىگە زور ئەھەمىيەتى بولغان. مەنە شۇنىڭ ئۈچۈن مەركس، پرولېتارىيات ھاكىمىيەتى ئالدىداغى ئەمەلى مەسئەلەلەرنى ئۇنچەلى تېكشىرە ئالماغان. گەرچى مەركس پرولېتارىيات حاكىمىيەتىنىڭ ئەمەلى مەسئەلەلەرىنى ئۇنچەلى تېگشىرمەگەن بولسا ھەم پرولېتارىيات حاكىمىيەتى مەسئەلەسى توغرىسىدا ئەساسى فىكرلەر تاشلاپ كېتكەندىر. ئۇنىڭ بۇندەي فىكرلەرى، «كاممۇنىستلەر مەنىفىستى»، «18 نچى برىيۇمېر» دېگەن تەئرىخى كىتابلەرىدە ۋە برنىچە ئورتاقلارىغا (ئېنگلس، كۈگىلمەن ۋە ھاكەزالەرگە) يازغان خەتلەرىدە ئەيتىلگەندىر.

ئۆز دەۋرىدە مەركس ئۈچۈن ئىڭ ئەساسى مەسئەلە، پرولېتارىيات حاكىمىيەتىنىڭ تەئرىخى زەرۇرىيەت ئىكەنىنى كۆرسەتىش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەم پرولېتارىيات حاكىمىيەتى مەركسىزمنىڭ ئەساسى مەسئەلەسىدىر. بۇ مەسئەلەنى حەل قىلىش ئۈچۈن مەركس، خەيال پەرەست ساتسىيالىستلار ـ (утопические социалисты)غا ئوخشاش مەسئەلەسى ئۈچۈن لازىم بولغان دەلىللەرنى باشىدان، خەيال ئارقالى، ئويلاپ چىقارماسدان، ئۆز دەۋرىنى، كەپىتەلىزم جەمئىيەتىنى ئەترافلىچە ئىلمى تېكشىردى؛ كەپىتەلىزم جەمئىيەتىنى شۇ مەحەلگەچە كۆرنمەگەن ۋە ھېچكىم تامانىدان ئىلمى جەبھەدە ئىشلەتىلمەگەن ئۇسۇل ـ ماددىيونلۇق دىئەلېكتىكەسى ئۇسۇلى بىلەن تېكشىردى. بۇ ئۇسۇلنىڭ ئەساسلەرى: ھەر نەرسە حەرەكەتدە، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ۋاقىت ھەر نەرسە (مەسەلەن، تەبىئەت حادىسەلەرى، جەمئىيەتلەر) نى حەرەكەتدە، ئۇنىڭ چىقىشى، يوق بولۇشى ۋە تەرەققىيسى حالىدا تېكشىرىش لازىم؛ ھەر نەرسە حەرەكەتدە بولغاچ، ئۆزگەرمەيدىرگەن نەرسە جەمئىيەتلەر (مەسەلەن، كەپىتەلىزم جەمئىيەتى) ھەم يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن دىئەلېكتىكە ئۇسۇلىچە مۇتلەقى فىكرلەر، قانۇنلار، جەمئىيەتلەر يوق: حەقىقەت مۇتلاقى ئېمەس، بەلكى قەتئى (конкретно) دىر.

بۇ ئۇسۇل بىلەن تېكشىرىش نەتىجەسىدە مەركس ئۆزىنىڭ ئىڭ قىممەتلى «كەپىتەل» دېگەن كىتابىنى يۈزەگە چىقاردى ۋە كەپىتەلىزم جەمئىيەتىنىڭ ئىچكى، كۆزگە كۆرنمەيدىرگەن سرلەرىنى، قانۇنلارىنى، ئۇنى حەرەكەتكە كېتىرىپ تۇرغان كۈچلەرنى، ئۇنىڭ چىقىشىنى، يوق بولۇشىنى، ئىقتىسادى قانۇنلار ئارقالى كەپىتەلىزم ئورنىغا كاممۇنىزم جەمئىيەتىنىڭ كېلىشىنى ھەم بۇ جەمئىيەتنى تۈزۈچى پرولېتارىيات سىنفىنىڭ چىقىشىنى ئاپ ـ ئاچىق ئىلمى سورەتدە كۆرسەتدى؛ كەپىتەلىزمنىڭ

ئچكى قارشليقلارينى تاپـدى. مـەركس فـكريچە: كـەپيتەليزم جـەمعييەتى تـەرەققـى ئيتدكچە ئـۇنڭ ئستحسالات كۇچلەرى هەم تەرەققى ئيتەدى وە شـۇ ھالغا كيلەدى، كم كەپيتەليزم قابۇغيغا سغماى باشلايدى: كەپيتەليزم مۇناسيبەتلەرى بلەن ئستحسالات كۇچلەرى تـەرەققيسى ئـاراسيدا قـارشيلق باشـلانـادى وە بـۇ قارشلق بارغان سارى زورەيەدى. بارا بارا كەپيتەليزم مـۇناسيبەتلـەرى ئستحسالات كۇچلەرى تـەرەققيسيغا يول قويمايدى (يەعنى كەپتەليزم چۇرى باشلايدى). بۇ ئستحسالات كۇچلەرينڭ بۇندەى تـەرەققى ئيتب كەپيتەليزم چيكەرەسيدەن ئوتب كيتشى كامۇنيزمگە ئىقتسادى ئەسـاس تـۇزەدى وە كامۇنيزم ئىقتسادى زەرورى بر جەمعييەت بولب قالادى. ئيكنچى تاماندان، كەپيتەليزم تـەرەققيسى بلەن بر گـە پرولىتارييات سنفى هەم ئوسب، كۇچەيە باشلايدى؛ بۇرجۇئا بلەن پرولىتارييات ئـاراسيداغى قارشيلقلار هـەم ئوسە بارادى، چۇنكى كەپيتەليزمنڭ بۇتۇن يامان تامانلارى پرولىتارييات ئۇستيگە تۇشەدى. پرولىتارييات، سنفى قارشليقلار: كۇرەشلەر ئچيدە كامۇنيزمنى تۇزشكە وە كەپيتەليزم جەمعييەتنى يقيتب، يوقاريدا ئەيتلگەن كەپيتەليزم مـۇناسبەتى بلەن ئستحسالات كۇچـلەرى ئاراسيداغى قـارشلقنى قەتعى حـەل قىلشغا قـادر بردەنبر سنف بولب ييتشەدى. شۇنڭ ئۇچۇن مەركس، «پرولىتارييات كەپيتەليزم گـوركاۋى» دەيدى؛ بـۇ ئەيتلگەن ۋە علمى ئەساسلەنگەن سوزلەردەن مەركس، پرولىتارييات ئنقلابى، پـرولىتارييات حاكمييەتينڭ ئىقتسادى زەرۇرلگينى چقارادى ۋە بۇ فـكر بلەن تـا ئولـگەنيچە يـولباشچى بـولب پـرولىتاريياتنـى تەربيەلەيدى.

مەركس، بۇ فكرنى ئانقلاش ئۇچۇن كەپيتەليزمنى علمى تـەحليل قيلش بلەنگنە چيگەرەلەنمـەيدى بەلكى ئوز دەۋريدە بولغان بورجۇ ئازيىا ۋە پرولىتا- رييات ئنقلابـلارى تـەجريبەسينى هـەم ئور گـەنب، ئۇلەردەن نەتيجەلەر چقاردى. مەسەلەن، بيۇك فرەنسيدە، 1848 - يل گير مانيابۇرجۇئا ئينقلابلارينى ۋە ئاينوقسا پاريژ كامۇنەسىنى تيگشردى. بۇ تيگشرشدە مەركس، پرولىتارييات مـەقسەدى ئۇچۇن بۇرجۇئا دەۋلەتينڭ توغرى كيلمەسلگينى ئسبات قىلدى، بۇنـڭ بلەن «پرولىتارييات ئوز مەقسەدىغا، كامۇنيزمگە بۇرجۇئا

دەۋلەتى ئارقالى هـەم ييتشە ئالادى» ديگەن فـكرگە نيهايەت بيردى.

«پرولىتارييات، تاييار دەۋلەت ماشينەسى (بۇرجۇئا دەۋلەتى. ئاتاجان.)نى توغريدان توغرى ئوز قوليغا ئالب، مەقسەدى ئۇچۇن ئشلەتە ئالمايدى - بۇنى پاريژ كامۇناسى *) ئسبات ئيتدى» (مەركس). يەنە ئوز ئورتاغى گوگيلمەنگە يازغان خەتيدە: «ئەگەر سەن « 18 نچى بريۇمير» نـڭ ئاخرغى بابيغا قاراساڭ كورەسەن، مـەنە ئۇ يېردە فرەنسيە ئينقلابينڭ ئيڭ ئاخـرغى قـادامـى تـوغـرسيـدا - بيۇراقـرات وە ئۇرۇش ماشينەسى (بۇرجۇئا دەۋلەتى)نى شۇ- واقتغا قادار بولب كيلگەنى كەبى قولدان قولغا ئوتقۇزش كيرەك ئيمەس، سندرش لازم؛ مـەنە بۇ، هەر قانداى حەقيقى خەلق ئينقلابينڭ باشلانغچ شەرتيدر - دىگەنمەن» دييدى.

پـرولىتارييات، بۇرجۇئا دەۋلەتينى سندرب يەعنى ئنقلاب ئارقالى ئوز حاكمييەتينى قۇرادى، بـۇ حاكمييەتى ئـارقالىغنا كامۇنيـزم تـۇزە ئالادى. باشقا يول يوق. بۇندەن باشقا يول، مەرك- سيزم يـولى ئيمەس، دۇشمەنلەر يـولى. ئـۇستدەن پرولىتارييات تەرەفدارى بولب، حەقيقەتەن بۇرجوئا مەفكورەچيلەرى بولغان ئكنچى بەينەلميلەل باشلۇغ- لارى كەئۇتسكى، ئاتتا بائـۇئير ۋە مـەكدانەلدلەر مەركسنڭ يوقاريداغى ئنقلابى توغرى فكرلارينى ئيسلەريدەن چقازب (توغريسى، بلب تۇرب، كوز يۇمەدىلەر) پرولىتاريياتنى بۇرجۇئا فكريگە لايق بولغان يـول بلەن ئالب كيتمەكچى بولسالار هەم، پرولىتارييات ئۇلەرنڭ يولينى يەگلش ئيكەنگە تەجريبە ئارقاسيدا ئينانـدى؛ روسييە پرولىتاريياتينڭ، ئيسكى حاكمييەتنى ئنقلابى سۇرەتدە سندرب، ئوزحاكمييەتينى قوريشى، كامۇنيزمگە ئەساسلەر تۇزيشى تۇبەندەگى مەركس فكرينڭ حەقيقەت ئيكەنيگە يەنە كەتتە دەليل بولدى:

«كەپيتەليزم ۋە كامۇنيزم جەمعييەتى ئـاراسيدا كەپيتەليزمنڭ كامۇنيزمگە ئينقلابى ئەيلەنشى دەۋرى تۇرادى؛ بـۇ دەۋرگـە ئوتكچ (переходный) سياسـى دەۋر هـەم تـوغـرى كيلەدى؛ بـۇ دەۋرنـڭ دەۋلـەتى پرولىتاريياتنڭ ئنقـلابى حاكمييەتيدەن بـاشقـا بولا ئالمايدى».

1) پاريژ كامۇنەسى ديب 1871 - يلدە پاريژدە بولغان برنچى پرولىتارييات ئينقلابيغا ئەيتلەدى.

خاتن-قزلار مه‌عاردفی.

ن.

بۇ كون شورالار ئتتيفاقی جۇمهو ریيه‌تله‌ر ینك ئه‌كسه‌ریده قز بالالار بیله‌ن ئیركه‌ك بالالار بر مه‌كته‌بده ئوقومافدالار. بۇ-شۇرا مه‌كته‌بی تۇزۇلۇشینك كه‌تته ته‌له‌بله‌ریده‌ن بریدر. ئۇ جۇمهۇرییه‌تله‌رده بۇ مۇهم ئش هیچ بر مانیعه‌تكه ئۇچرامایدی. پادشاه حۇكۇمه‌تی زه‌مانیداغی قز مه‌كته‌بله‌ری ئونده یه‌نه‌ده‌ن ئویۇشدریلب، عۇمۇمی مه‌كته‌بگه ئه‌یله‌نترلگه‌نله‌ر ۋه‌حازرنك ئوزیده هه‌م ئۇ جۇمهۇرییه‌تله‌رده قزلارغا دیب عه‌لاحیده مه‌كته‌بله‌ر ئاچلمایدی. براق شه‌رقده ئاینوقسا ئوزبیكستاندا قزلارغا مه‌خسوس، عه‌لاحیده مه‌كته‌بله‌ر ئاچشغا توغری كیله‌دی. حازرغی مه‌حه‌للی تۇرمۇش مه‌حه‌للی شه‌رائیت بۇنی ته‌له‌ب قیلادی.

ئیسكی تۇرمش شه‌رائیتله‌ری خاتنلارنی ئوقوشدان مه‌حرۇم قیلغان ئیدی. خاتنلارنی ئوقۇتۇش خه‌ته‌رلی، ئارتقچا بر ئش بولوب كورینه‌دی. چونكی په‌ده‌رشاهی ئاتالق ده‌ۋری عائیله تۇزولۇشینك به‌رباد بولوشیغا سه‌به‌ب بولا ۋه خاتنلارنك ئیرله‌ر زۇلمی ئاستیدان قوتولۇشلاریغا یول ئاچادی دیب ئویله‌نه‌ر ئیدی. خاتنلارنك ئوزله‌ری هه‌م ئوقۇشغا ئومتولماس ئیدیله‌ر. چۇنكی ئۇزۇن عه‌سرله‌ر ده‌ۋام ئیتكه‌ن قۇللق ئۇله‌رنی ئیتاعه‌تكه ئورگه‌تگه‌ن، ئوزله‌رینی ئیركگه چیقارش ئۇچۇن ئومتولشده‌ن ۋاز كیچرگه‌ن ئیدی.

مه‌نه بۇ حالنك نه‌تیجه‌سیده ئیدیكی، ئوكته‌بر ئنقلابی بولغان چاقدا ئوزبیكستاننك خاتن-قز تائیفه‌سی بۇتۇن سه‌ۋادسز، بلمسز بر حالده مه‌یداندا كورندی. فه‌قه‌ت شه‌هه‌رله‌رده‌گنه بارماق بیله‌ن سانالرلق - بر-ئیككی سه‌ۋادلی خاتن تاپلسا تاپیلار ئیدی.

مه‌نه شۇنك ئۇچۇن بالغز قزلار ئۇچۇن گنه ئیمه‌س، حه‌تتا خاتنلار ئۇچۇن هه‌م سه‌ۋاد مه‌كته‌بله‌ری ئاچشغا توغری كیلدی.

بز ده خاتنلار ئۇچۇن ئاچیلغان مه‌كته‌بله‌رنی ئیداره قیلا ئالادیغان كۇچله‌ریوق ئیدی. شۇنك ئۇچۇن خاتنلار ئۇچۇن قسقا مۇدده‌تلی قۇرسلار ئاچش بیله‌نگینه كیفایه‌له‌ندی.

خاتنلار ئۇچۇن ئاچیلادیغان مه‌كته‌بله‌رنك كوپه‌ییشی هه‌لیهه‌م سۇست بارادی.

خاتنلار ئۇچۇن ئاچیلغان مه‌كته‌بله‌ر، ئاینقسا ئجتیماعی ته‌ربییه مه‌كته‌بله‌ری هه‌لی هه‌م مۇكه‌مه‌لله‌شگه‌ن ئیمه‌سله‌ر، بۇ مه‌كته‌بله‌ر جۇده سۇستلك بیله‌ن ئلگه‌ری باراديلار. بۇ هه‌لی ئیسكی عائیله‌ۋی تۇرمۇش ئه‌ساسلارینك هه‌لی ته‌مام بتمه‌گه‌نینی، هه‌لی ته‌مام خه‌لقنك خاتنلار ئوقوتۇش یولیغا قویولماغانینی كورسه‌ته‌دی. قز بر - ئیككی یل مه‌كته‌بده ئوقوغاندان كیین ئاتا-ئاناسی ئونی مه‌كته‌بده‌ن ئالب، ئویده قاماب قویادی ۋه ئونی برانته‌گه ئیرگه بیرش ته‌ره‌ددودیگه تۇشه‌دی. بۇنده‌ی ۋاقیعه‌له‌ر حازر هه‌م كوب ئۇچرالادیغان ۋاقیعه‌له‌رده‌ندرله‌ر. چۇنكی تۇرمۇش مه‌راسمله‌ری، عاده‌تله‌ر شۇنی ته‌له‌ب قیلادی، خاتنلار مه‌عارفی بولیداغی مانعله‌رده‌ن بریده - ئیسكی مه‌كته‌بدر. ئیسكی مه‌كته‌ب بر قیسم ئوقۇش هه‌وه‌سكارله‌رینی ئوز باشیغا یغب ئاۋاره قیلادی ۋه ئوله‌رنی شۇرا مه‌كته‌بله‌ری ئه‌ترافیده یرله‌ششده‌ن قالدرادی. تاغن بزنك مه‌كته‌بله‌رنك یاخشی ته‌ئمین ئیتلمه‌گه‌نلكله‌ری، جیهازلانماغانلاری هه‌م بۇ مانیعله‌رده‌ن بر قسمینی ته‌شكیل قیلادیلار. براق بۇ مانیع، بۇ نوسۇقلارغا قاراماسدان بزنك قولیمزدا یه‌نه بر تالای مۇۋه‌ففه‌قییه‌تله‌ر بار. بۇ مۇۋه‌ففه‌قییه‌تله‌ریمز یل ساین كوپه‌یمه‌كده، بارغان ساین كیكه‌یمه‌كده ۋه بارا - بارا خاتنلار عامه‌سینی كوبراق ئوز ئچیگه جه‌لب قیلماقدادر.

جۇمهۇرییه‌تنك ئقتسادی ئشله‌رینك تۇزه‌له باریشی، بۇنك ئارقاسیدا خه‌لق مه‌عاریفی ئشله‌رینكده كۇچ ئالدشی، بۇتۇن عامه‌ده كورلگه‌نیدیك خاتنلار ئاراسیدا هه‌م عۇمۇمی ئشچه‌نلكنك ئوسیشی بیله‌ن 24-1923 نچی یلده خاتنلار مه‌عاریفی مه‌علوم ریجه بویونچا ئوسه باشلادی. 24-1923 نچی یلنی، خاتن - قزلار

مەعاريفى جەبهەسيدە برنچى مەرتەبە ربجە بويونچا ئشلەش يلى ديب بولادى. شۇ يلدەن باشلاب مەعاريف تەشكيلاتلارى تۇرلى تۇسدە خاتنلار ئۇچۇن مەكتەبلەر ئاچش ئشيگە كريشەديلەر. شۇ جۇملەدەن 1924-25 نچى يلدە خاتن-قزلار ئۇچۇن 200 نەفەرلك بلم يۇرتى ۋەتب فاكولتەسى ئالديدا 300 نەفەرلك مامادايالق ئۇرسى ئاچلدى. 1925—26 نچى يلنك باشيدان ئهركەك مەكتەبلەرى ئالديدا خاتنلار ئۇچۇن عەلاحيدە شوعبەلەر ئاچشغا باشلاندى.

سوڭغى 4 يل ئاراسيدا خاتنلار ئۇچۇن ئاچيلغان مەكتەبلەرنك سانى ۋە ئولارداغى، ئوقوغۇچيلارنك ميقداريني قويىداغى جەدۋەلدەن چامالاب بولادى:

مەكتەبلەرنك خيللەرى	1923-24 مەكتەبلەر	1923-24 ئوقوغۇچيلار	1924-25 مەكتەبلەر	1924-25 ئوقوغوچيلار	1924-25 ئۇرسىن فائزى	1925-26 مەكتەبلەر	1925-26 ئوقوغوغوچيلار	1925-26 ئۇرسىن فائزى	1926-27 مەكتەبلەر	1926-27 ئوقوغوچيلار	1926-27 ئۇرسىن فائزى
ئجتماعى تەربيە مەكتەبلەرى . . .	30	1344	41	2158	46,8	96	9454	118	101	9723	5,5
ئنترنات مەكتەبلەرى	—	—	3	163	-	12	458	300	13	512	8
سەۋاد مەكتەبلەرى	23	500	51	1023	122	82	2.130	60	94	2467	14,5
بلم يۇرتلارى . .	—	—	1	200	—	1	200	—	1	200	—
مامادايالق مەكتەبى	--	—	1	30	--	1	30	—	1	63	—
پيداغوژى تيخنيكوملارى . . .	—	—	--	.	—	4	160	—	4	206	—
توقوچيلق تيخنيكومى	—	—	—	—	—	-	-	—	1	100	—
مامادايالق تيخنيكومى	—	-	—	-	—	—	-	—	1	103	—

بۇندەن باشقا خاتنلار ئۇچون قۇيىداغى قۇرسلار ئاچيلغان:

50 كشيلك سەۋادسزلق بترش مەكتەبلەريگە رەهبەرلەر تاييارلاش قۇرسى، دەۋلەت بۇدجەسيگە ئالنغان.

تاشكينتدە ۋەقف سەرمايەسيدەن 50 كشيلك رەهبەرلەرى تاييارلاش قۇرسى، ئاچيلغان.

دەۋلەت بۇدجەسيدەن سەمەرقەندە 50 كشيلك مەكتەبگەچە تەربيە خادملەرى تاييارلاش قۇرسى ئاچيلغان.

يۇقاريداغى جەدۋەلدەن خاتن ۋە قزلار ئۇچۇن ئاچيلغان مەكتەبلەر ۋە ئولاردا ئوقوغوچيلارنك سانى يل ساين ئارتب بارغانى كوريلەدى.

خەلق مەعارف قوميسەرلغى ۋە مەعارف ئيدارەلەرى يالغز مەكتەبلەرنك سانيني كوپەيترش ئۇچۇن ئوروننماسدان، بەلكى شۇ ئيش بيلەن بر گە ئولارنك عيلمى ۋە تەربييەۋى جيهەتلەريني تۈگەللەشدرش، مەكتەبلەرنى مۇكەممەل تەئمين ئيتش ۋە ئوقوتغوچيلارنك ئختساس ۋە مەهارەتلەريني كوتەرشگە هەم ئەهەمييەت بيرگەنلەر. خاتن-قز مەكتەبلەرى مۇعەللملەرينك ئيختساس وە مەهارەتلەريني ئارتدرش ئۇچۇن حازرلق قۇرسلارى ئاچيلدى ۋە بۇقۇرسلاردا 150 نەفەر مۇعەللمە دەۋام قيلدى. 1925-26 نچى يلدەگى تاييارلاش ۋە قايتادان تاييارلاش قۇرسلاريغا 231 مۇعەللمە دەۋامەت قيلدى. بۇلاردان 207نەفەرى عۇمۇمەن بيرليلەر بولوب 80 نەفەرى ئوزبيك مۇعەللملەلەرى ئيدى.

قز مەكتەبلەرى بيلەن ئهركەك باللار مەكتەبلەرينك برلەشدريلشينىدە كەتتە مۇۋەففەقيەتلەردەن حيسابلاب بولادى. مەسەلەن فەرغانەدە 167 سنفگە ئيگە بولغان 56 مەكتەبلەئير ۋە قز باللار برگە ئوقويديلار. بۇ مەكتەبلەردە جەمعى 5000 ئوقوغۇچى بولوب، بولاردان 1438 نەفەرى ئوزبيك قزلاريدرلار.

خاتنلاردا ئيختساسى تەربيە ئالش ئۇچۇن هەم كەتتە مەيل ۋەرەغبەت سيزيلەدى. ئيختساسى تەعليم شوعبەسىنك قشلاق خوجالغى مۇئەسسەسەلەريدە 18 نەفەر خاتنلاردان بار. بۇنگە ئوزبيك خاتن-قزلارينك فەبريك ۋە زاۋۋد مەكتەبلەريگە كورسەتگەن حۇسنى رەغبەتلەريدە شاهيد بولا ئالادى. 1926 نچى يل ئوقۇش مەۋسميدە فەبريك — زاۋۋد مەكتەبلەريدە 16 ئوزبيك قزى ئوقۇماقدا ئيدى (فەرغانە ۋە تاشكينتدە)

ئوزبيكستان جۇمهۇرييەتيدە ياشاغۇچى تاجيكلەرنك خاتنلار مەعاريفيني يۇكسەلتش ئۇچۇن ئوتگەن. 1925-26 نچى ئوقۇش يليدە سەمەرقەندە تاجيك خاتنلارى ئۇچۇن پيداغوژى تيخنيكومى ئاچيلدى. بۇ تيخنيكوم يانى كۇنلەردە تاجيك قزلارى مەكتەبلەريني ئيدارە قيلادىغان بلملى كۇچلەر يتگز گۇسيدرە.

مەكتەبلەرنى عۇمۇم خاتن-قزلارنك تەلەبلەريگە جەۋاب بيرەدىغان قيلب قۇرش، خاتنلارغا كيرەكلى مەعلۇمات ۋە بلمنى بيرە ئالش ئۇچۇن يالغز ماددى

كۇچ، ئاقچا بولوشی یتمەیدی. بەلكی بۇنك ئۇچۇن كوبراق فرقە، شورا ۋە كەسەبە تەشكیلاتلارینك عۇمومی مۇعاوەنەتلەری لازمدر.

ھەلی ئیسكی تۇرمۇش ئەساسلاری مەحكەم بولغان ۋە پەدەر شاھی عائیلە تۇزۇلوشی ھۇكم سۇرۇب تۇرغان قشلاقلاریمزدا خاتنلار مدعاریفی ئۇچۇن جدی تەشەۋبقات ئالب بارش لازمدر. قشلاق شۇرالاری ۋە قشلاقنك بۇتۇن شورا عاممەسینك خەلق دققەتینی خاتن-قز مەكتەبلەریگە حەۋالە قیلشلاری، یونەلترشلەری لازمدر.

خاتن-قز مەكتەبلەرینك ئیرك بدلەن یۇكسەلشلەری، یاخشی دەۋام ئیتشلەری ئۇچۇن موساعیدزەمین ۋە مەۋقیع تاییارلاش كیرەك.

شەرق خاتنلاری ئازادلغی یولیداغی كۇرەشدە خاتنلارنك سەۋادلی، بلملی بولوشلاری ئیك ئوتكۇر قۇراللاردان بریسیدر. بۇندەن باشقا خەلقینك یاریمی مۇنفەعل بر سۇرەتدە، مەملەكەتنك ھیچ بر ئشیگە ئارالاشماسدان یۇرغان بر ئولكەدە خوجالق ۋەسەنایع ئشلەرینك یولغا قویولوشی - كوتەریلیشی، مەدەنی یۇكسەلش بولۇشی مۇمكن ئیمەسدر. مەنە شۇنك ئۇچۇن ئوزبیكستاننك مەدەنی ئنشائاتیدە خاتنلار مەعارفی برنچی ئورۇندا تورمافدا در.

فبۋرال كۇنلەریدە.

(پترەگراد، لیتبینی)

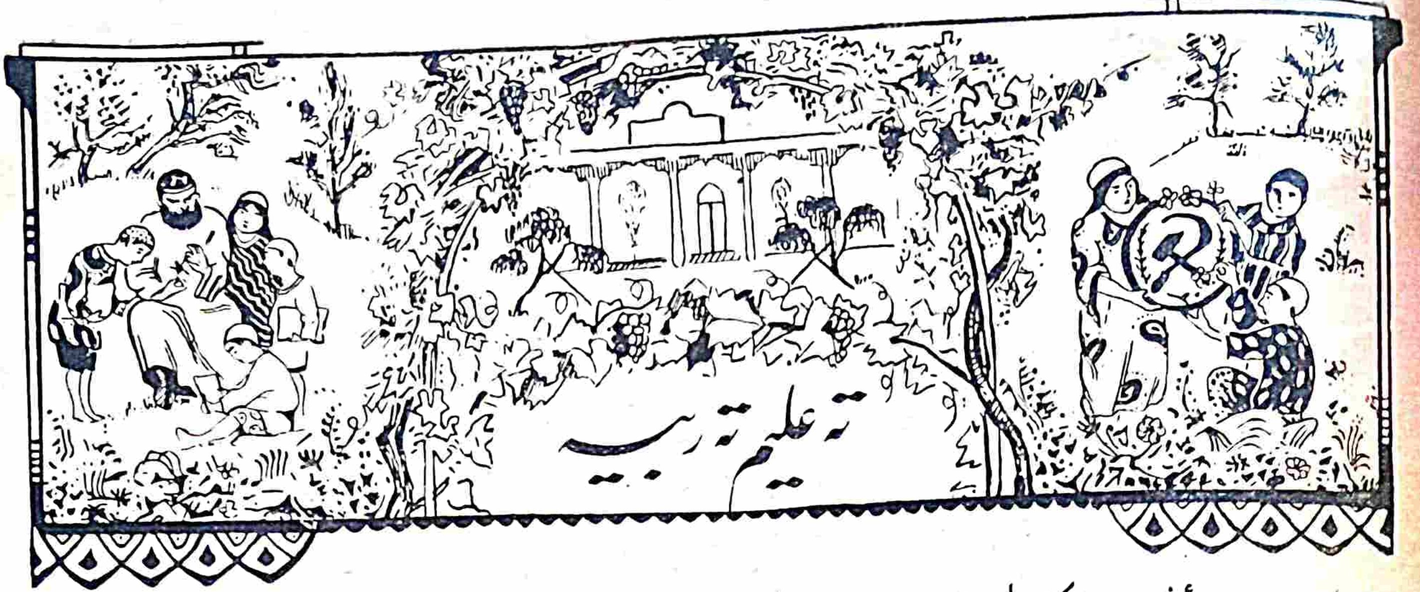

ئش مەکتەبلەریدە ۋیستەفکە (کورگەزمە) مەسئەلەسی [1].

ن. رەجەبزادە.

حازرگی شورا مەکتەبلەرینك ئالدیدا تۇرغان مۇهم ۋەزیفەلەردەن بتتەسی فەن، تەربییە تلەکیگە مۇۋافیق قیلنغان ئشلەردەن حیساب بیرش ۋە مەکتەب کورگەزمە ـ ۋیستەفکەلەری تۇزشدر. مەکتەب ئشلەرینی خۇلاسە قیلب جانلی، تریك بر تل بیلەن کورسە- تەدیغان یوللارنك بریسی، بەلکی ئیك مۇهیمی شۇ ۋیستەفکە دیيلسە بولادی.

یەنگی ئش ـ مبحنەت مەکتەبلەرینك رەهبەری بولغان هەربر مۇعەللم ئوقوش یلی مۇددەتیدە ئوزینك قیلغان ئشلەریدەن مەکتەب شۇراسی. بالالار کەللیکتیفی ئالدیدا ئانچوت ـ حیساب بیریشی لازمدر.

مەکتەبلەردە بولادیغان ۋیستەفکە ـ سنەش ئوز یولیدا بر ئمتحان دیمەکدر. بۇ سنەش، مەکتەبنك بالفزسان یاغیدانغنا بولماسدان سیفەت هەم عۇمۇمی ئش نۇقتەئی نەزەریدەن بولوشی کیرەك.

بزنك ئش مەکتەبلەریمز ئوزلەریگە کورە بر ئستیحسالات ئورنی بولغانلاریدیك کیلگۇسی ئۇرمۇشنی تۇزە دیگەن بیگتلەر تاییارلایدیغان بر مەرکەزدر. شۇنك ئۇچۇن قیلنغان ئشلەرنك نەتیجەسینی تریك ـ جانلی برسۇرەتدە کورسەتگۇچی کورگەزمەنك ئش مەکتەبلەریدە جۇدە کەتتە ئەهەمییەتی باردر. گوس پروغرامماسینك ئیزاحاتیدا ۋیستەفکەنی قایسی یلدەن باشلاش کیرەکلگی توغریسیدا هیچ بر نیرسە کورسەتلمەگەن. براق هەر ئۇچ ئاینك ئاخریدە حیسابات ئشلەرینی ۋیستەفکە شەکلیدە تۇزشنی تەکلیف قیلیشی مەعلۇمدر. بۇ پروغرامدا برنچی ئۇچ ئاینك برنچی بولۇمیدە بالالارنك یازدا ئشلەنگەن ئشلەرنی مەکتەب مۇزەسیگە توپلاب باریشی تەئکید ئیتیلەدی. مەنە بۇندەن، بالانك مەکتەبگە کرگەن کۇندەن باشلاب ئوز ئیجادی ئشلەرینی مەکتەب مۇزەسیگە توپلاب باریشی کیرەك بولغانی کوریلەدی. تەبیعی بۇ توپلانلغان ماتیریاللار سیکن ـ سیکن مەکتەبنك مۇکەممەل بر لابارانورییەسینی تەشکیل قیلادی.

پلانغا مۇۋافیق تۇزۇلگەن کورگەزمە کەللیکتیف (کوپچیلك) بیلەن ئشلەنگەن ئشنی جانلی برسۇرەتدە کورسەتەدی. کورگەزمە مەکتەبدەگی ئش بیلەن مۇناسەبەتلك، ئونك بیلەن باغلانغان یەعنی ئشلەنگەن ئشلەرنك نەتیجەسی یۇسۇنیدا بولۇشی کیرەك. شۇنەی بولغانداغینا ۋیستەفکەدەن کۇتۇلگەن مەقسەد یۇزەگە چیقار. بالالار ئوزلەری ئشلەگەن ئشلەرنی باشقالاریغا کورسەتشنی، باشقالاری تامانیدان ئشلەنگەن ئشلەرنی کورشنی ۋە بۇ ئشلەر ئاراسیداغی (ئوز ئشلەری بیلەن ئورتاقلاری‌نك ئشلەری) فەرقنی ئاجراتشغا ۋە بۇئشلەرگە تەنقید کوزی بیلەن قاراشنی ئستەیدیلەر.

بالالارنك بلم کوچلەرینی سنەش، قیلنغان ئشلەرینی کورسەتش ئۇچۇن دیئاگراممالار، رەسملەر، مادیللەر، قول ئشلەشلەری ئشلەشکە توغری کیلەدی. مەنە بۇ ئشلەرنی بۇتۇن سنفلەردەکی بالالارنك برلەشب ئشلەشە

[1] شۇ مەزمۇندا یازلغان رۇسچە مەقالەلەردەن فایدالانب یازلدی.

لەرى مۇمكىندر. ئشلەنگەن ئشلەر تيكشرلگەندە بالالارنڭ تلەكلەرى، ئولارنڭ قايسى ئشلەرگە كوبرەك مەيللك بولوشلارى بلنەدى. تەبيعى تيكشرش ئۆچۆن شۇ ماتيرياللارنى دىۋالغا ئاسىب قويۇش كيرەك، شۇ بول بىلەن سنفنڭ ئشى ئلگەريلەگەن ساين، تەكمىلـ لەشگەن ساين سنف بىوامەسى تۆرلى، كورسەتكچ ماتيرياللار بىلەن تولادى. ئەلبەتتە بۇنگەھەم كەلليكتيڤ ئشى ۋە ھەمدە بالالارنڭ شەخسى ـ ئوز ئشلەرى دە كرەدى. شۇندەى بولغاندا بالالار ئوز ئشلەرى بىلەن ئورتاقلارينڭ ئشلەرينى تەنقيد قيلشقا ئورگەنەديلەر.

پروغراماداغى بيلگيلى مەۋزوع ئوتلگەندەن كيين ھەر ئوقۇچينڭ رنيچە ئشى توپلانادى ۋە بۇنڭ بىلەن بۇتۆن ئشلەنگەن ئشنڭ كورگەزمەسى ـ نەتيجەسى كورسەتلەدى.

كورگەزمەنى تۆزگەندە "گوس" پروغراماسيداغى مەوزوعلەر ئوستيدەمى، ياكى ھەر فەنگە ئايريچا ماتيرياللارنوپلاش كيرەكمى ديگەن مەسئەلە گە كيلگەندە شۇنيگنە ئەيتەمز.

گوس پروغراماسى كوبراق تەتبيق ئيتلەديغان ۋە كومپليكس سيستيمەسيگە ئەساسلانغان برنچى باسقچ مەكتەبلەردە كورگەزمە تۆزش ئشيدە "گوس" پراـ غراماسى ئەساس تۆتيلادى ۋە شۇ مەۋزوعلار ئۆچۆن توپلانغان ماتيرياللاردان كورگەزمە ياسالادى.

ئورتا ۋە ھەمبۇقارى دەرەجە مەكتەبلەردە ئيسمەلى كومپليكس ئوسۇلينڭ تەمامەن جارى بولماغانيدان ئولاردا كورگەزمەلەرگە فەنلەر ئەساس توتيلب، ماتيرياللار يغيلادى.

كورگەزمەلەر عۇمۇمەن مەكتەب حيساباتينى بيرش ئۆچۆن يللك ۋە ئۆچ ئايلق بولاديلار. بارغان ساين كورگەزمەلەرنڭ تولا ۋە مۇكەممەل بولۇشلارى لازم.

پراغراماداكورسەتلگەن مەۋزوعلارنڭ ماتيريالـ لاريدان باشقا كورگەزمەنڭ قۇيىداغى ئشلەرنىدە ئوز ئچيگە ئاليشى كيرەك:

1) توگەرەكلەرنڭ ئشلەنگەن ئشى.

2) عۇمۇمەن ئوقوغۇچيلار تەشكيلاتينڭ قيلغان ئشى.

3) پيانير ئۇيۇشمالاريداغى فەعاليەت.

4) مەكتەبنڭ خەلق ئاراسيدا قيلغان ئشلەرى.

5) ئۇستا خانە، باقچاچيلق، كۇتۇبخانە، قۇلۇب، كابيرانيفگە ئوخشاش مەكتەب تۇرمۇشى بىلەن عەلاقەدار ۋە مەكتەبكە باغلق ۋە ياردامچى بولغان مۇئەسسەسەلەرنڭ ئشلەرى.

6) مەكتەب ھەيئەتى تەعلىميەسىنڭ ئشلەرى.

بۇلاردان شۇل كوربلەديكم، مەكتەب عۇمۇمى ـ ئجتماعى ئشلەرگە قانداى ئارالاشقانى ۋە بۇ مەيداندا قانداى فەعليەتلەر كورسەتگەنينى دە كورسەتشى كيرەك.

تربيەستر (ئۆچ ئايلق) ئشلەرنڭ حيساباتينى بيرەديغان كورگەزمە ئۆچۆن تاييارلانغان ماتيرياللار بلگيلى مەۋزوعلەرگە بولنب، شۇنگە قاراب تزيلەدى. تربيەستر ۋيستەفكەلەريگە ھەر مەۋزوعنڭ ماتيريالى كرگەنيديك، مەكتەبنڭ ئوزى بىلەن ئالب باراديغان ئشلەرينڭدە ماتيريالالارى كرەدى. مەسەلەن "ياز ۋاقتلاريدا قشلاق تۇرمۇشى»، «كەميسيەلەريمزنڭ ئشلەگەن ئشلەرى»، «بزنڭ ئجتماعى ئشلەريمز» ۋە شۇنگە ئوخشاش مەۋزوعلارنڭ ماتيرياللارىدا كورگەزمەگە قويۇلۇشى لازم. كورگەزمەگە قويولاديغان ماتيرياللارنڭ ئشنڭ قانداى قويولۇشينى قايسى تەرـ تيبدە باريشينى كورسەتەديغان بريۇسۇندا، بلگيلى برريجە ئاستيدا قويولۇشى لازم. بۇندان باشقا ئشلەرنڭ براۋ ـ براۋلارى بىلەن بولغان مۇناسەبەتلەرينى ئاچق كورسەتش ئۆچۆن، ئشلەردەن برينڭ تولا مەۋزوعى بۇتۆن ماتيرياللارى بىلەن كورسەتلسن. مەسەلەن: «بالالارنڭ ساغلقلارينى ساقلاش»، «بزنڭ بۇلۇس» ديگەن، مەۋزوعلارنى ئشلەگەن چاقدا ئولارنڭ قانداى ئوتگەنلەرينى تولا كورسەتش كيرەك.

III نچى ئوقۇش يليگە كرگەندە "بزنڭ بۇلۇس" ديگەن مەۋزوع ئشلەنگەن چاقدا، ئۇنڭ ماتيرياللارينى قۇيىداغيچا قويۇش مۇمكن:

بۇلۇسنڭ بالالار تامانيدان ياسالغان خەريتەسى، بۇلۇسدا ياشايديغان خەلقلەرنڭ جنس ۋە ياشلارينى كورسەتەديغان ديئاگراممالار، بۇلۇسداغى يېرلەرنڭ ئيكنزار، ھەۋلى جايلارى، بيكار يېرلەر، شۇدگار ۋە غەيريلەرينڭ تەقسيماتينى كورسەتەديغان خەريتە، بۇلۇسدا ياشاغۇچيلارنڭ كەسب ۋە ھۇنەرلەرينى

كورسەتەديغان ديئاگرامما، يەنە شۇ قاتاردا بۇلۇسنىڭ مەعارف ئشلەرينى كورسەتەديغان ئسحيما ۋە جەدۋەللەر كرەدى.

براق بۇمەسئەلە جۇدە ھەم تەكرارلانب، كوپەيب كيتمەسن، ۋيستەفكەلەر تۈزگەن چاقدا تەكرارلانغان مەۋزوعلەرنى ئالش يارامايدى بۇندای بولغاندا بالا ئەقەت بر نيرسەنى تەكرارلاغانديك بولادى. خەلق ئۈچۈن بولغان كورگەزمەلەردە ئيسە ئوشە مەۋزوعگە عائيد مانيربالالارنى تولا كورسەتش كيرەك. چۈنكى خەلق ئوئشنىڭ، ئيككنچى برئش بيلەن مۇناسەبەتينى نيكشرب تۇرمايدى. بۇتۇن مەكتەبنىڭ يللك ۋيستەفكەسينى تۈزگەن چاقدا ھەم بۇ ئشلەرگە ئەھەمييەت بيرش لازم. خۇللەسى ئۈچ ئايلق ۋە يللك ۋيستەفكەلەر سنفنىڭ، ياكى بۇتۇن مەكتەب كەلليكتفينىڭ ئشينى كورسەتەديغان بولسن. بولاردا ياخشى ۋە يامان ئشلەردە كورسەتلسن ۋە تەربييە ئشى بيلەن مەحكەم باغلانغان بولسن.

مەكتەب حيساباتى ئلنغاندان كيين كورگەزمەدەگى مانيربالالارنىڭ برقسمى بالالارغا بيريلەدى، برقسمىدەن ئسە ئالبوم ياسالادى. بەعزى جۇدە مۇھملەرى ئيسە مەكتەب مۇزەسيدە قالدريلادى يەنگى مانيربالالار ئشلەنگەندە ئيسە ئيسكيلەرى ئالينادىلار.

سوز كيليشى شۇنى ھەم ئەيتش كيرەككى بەعزى برمەكتەبلەردە قش بويى ھيچ برئش ئشلەنمەسدەن كيلەديدە ئمتحان ياقنلاشقاچ برئاى، يا ئيككى ھەفتە ھيچ بر ئشگە قارالماسدان كورگەزمەگە تاييارلق دەۋام ئيتەدى مەنە بۇ حال ۋيستەفكەنىڭ تەربييەۋى ئەھەمييەتينى يوقاتادى. بۇندەى تۈزولگەن ۋيستەفكە بر ئايلق ئشلەرنىڭكنە نەتيجەسينى بيرەدى. ئەمما ۋيستەفكەلەرنىڭ بلگيلى حساب دەۋريدە تەبيعى، تنچ ۋەراحەتلك بيلەن ئشلەنگەن ئشلەرنى كورسەتشلەرى كيرەك.

ۋيستەفكەلەرنىڭ توقۇش يلينىڭ نەتيجەلەرينىگنە كورسەتب بيرشلەرى ۋە شۇنگە مەخسوس ئيتلشلەرى يتمەيدى. بەلكى ۋيستەفكەنىڭ ــ ئشنىڭ باريشينى، عۇمۇمى ئەھۋالنى، ئشلەش يوللارينى، باشلانغان ئشنىڭ باشدا قانداى باريشينى، قانداى توگەگەنينى ئاچق كورسەتيشى كيرەك بولغانيديك، ئشنىڭ باشى، بيلەن ئاخيرى ئاراسيداغى ئاييرمانى كورسەتيشى كيرەك. بۇندان باشقا ۋيستەفكەنىڭ بالالارنىڭ قانداى يۈكسەلگەنلەرينى تەجەسسۇم ئيتدريشى ۋە بالاغا ئوز ئشيدەن حيساب ئالشنى ئورگەتيشى لازمدر. شۇنىڭ ئۈچۈن كورگەزمەلەرنىڭ فەقەت بالالار تمانيدان تۈزۋلۈشى ۋە مۇعەلليمنىڭ فەقەتگنە رەھبەرلك قيلشى لازمدر. كورگەزمەگە قويولاديغان مانيربالالارنى بالالار ئوزلەرى سايلاب، تەرتيبگە قويۇب، ئورۇنلاشدرسنلار. بۇماتيريالـلار ئۈستيگە يازيلاديغان يازو ۋە شيعارلارنىدا بالالارنىڭ ئوزلەرى چرايلى حەرفلەر بيلەن، ديققەت قيلب يازسنلار. ئشلەنگەن ئشلەرنى برلەشدرش ۋە ئويۇشدرشدا كورگەزمەنىڭ جۇدە كەتتە ئورۇن تۇتشى كيرەك. كورگەزمەدە مۇعەللمەلەرنىڭ قيلاديغان ئشلەرى شۇلاردان عبارەت:

1) ئشنىڭ ريجەسينى كورسەتش،

2) ئشنىڭ باريشيغا نەزارەت قيلش، ئيككنچى خەل قيلب ئەيتگەندە ۋۆيداغى نيرسەلەرگە ئيعتبار قيلش لازم:

ئا) ريجەگە قانداى ئشلەر قويۇلغان.

ب) بۇ ئشلەر قانداى ئوتلگەن.

ت) كورسەتلگەن نيرسەلەرنىڭ قايسى قوزغانلغان مەسئەلەنى حەل ئيتەدى ۋە قانداى؟

ج) ريجەنىڭ قانچاسى ئوتلگەن

ھ) كورگەزمەدە مەكتەب ئشينىڭ قانچاسى كورسەتلەدى.

د) ئشنى باشلاغان ۋاقت بيلەن بترگەن ۋاقت ئاراسيدا بولغان فەرق.

كورگەزمەگە ئوخشاش ئشلەردە بالانىڭ قاتناشيشى ئازبولسا ئوندا ئوزئشيدەن حساب ئالش ۋە ئوزينى سنەش قايغسى كۈچەيمەس.

كورگەزمە تۈزشدەن ئلگەرى ئونىڭ ريجەسينى تاييارلاش كيرەك. بۇ ريجەگە مۇۋافق ۋيستەفكەنى ئويۇشدرش لازمدر. كورگەزمەنىڭ كورگۈچيلەرگە مەكتەبنىڭ قيلغان ئشلەريدەن حساب بيريشى لازم.

بۇقاريداغيلارنى خۇلاسە قيلب ئەيتگەندە شۇ ۋۆيداغى ئەساسى مەسئەلەلەر مەيدانغا چيقادى:

1) كورگەزمە بۇتۇن ئشلەنگەن ئشلەرنىڭ ماھيەتينى ئاچب بيرسن.

2) كور گەزمەدە تەرتيبگە ئەھەممىيەت بيرلسن. ئشنڭ باريشى ۋە نەتيجەسى ئاچق كورينەديغان بولسن.

3) مەكتەب تامانيدان قيلنغان ئشلەردەگى مۇۋەففەقىيەت ۋە كەمچيلكلەرنڭ ھەممەسى كور گەزمەدە كورسەتيلسن.

4) ئشلەنگەن ئشلەردە قانداى ئۇسۇل تۇتلغانىدا بيلنب تۇرسن.

شۇنى ئەيتش كيرەككى كور گەزمەدە كوب مانيربال بولوشى ئەساس قيلنب ئالنماسدان، نەتيجەنى، ئشنڭ باريشىنى ۋە قوللانلغان ئۇسۇللەرنى ئاچق كورسەتەديغان مانيرياللار بولۇشى ۋە بۇنگە ئەھەممييەت بيريليشى كيرەك.

برنچى باسقچ مەكتەبلەردە ساغلقنى ساقلاش ئشلەرى.

رامۇل

گۇس پروغرامماسيدا (ئوزبيكستاندا 5 يل ئوچون دەۋلەت عيلمى شۇرا تامانيدان تۇزالگەن ئەسغەرى پروغرامدا) ساغلقنى ساقلاش، تازالقنى ريعايە، جيسمانى تەربيەگە باغلانشلى ئشلەر ۋە ۋەزيفەلەرنڭ ھەربر كومپليكسلەريگە كرگزيلگەنلگينى، ھەر بر ئوقوش يليدا برنچى ئايدان ئوقوش تامام بولغونچا مەكتەبنڭ كوندەلك ئشلەرى قاتاريدا حيسابلانغانينى كورەمز. پروغرامدە، ساغلقنى ساقلاش ئشلەرى، تازالق بلمى ۋە تەربيەسى بيرش مەكتەبنڭ برنچى قەدەميدەن باشلانب، كيينگى كۇنيگەچە دەوام قيلادى ۋە شۇ جايدەگى خەلقنڭ تورمۇشى، يانش - تۇرۇش بلەن قاتتق رەۋشدە باغلانادى. چۇنكى، عائيلە ۋە جەمعييەتنڭ تورمۇشيداغى ياراماس ساغلق ئەساسلەريگە قارشى بولغان نوقتەلەرنى تيكز مەسدەن، ئولەرنى يوقاتش چارەلەرينى كورمەسدەن ساغلق وە نازالق حەققيدە توغرى ئاڭ، بلم بيرب بولمايدى. شۇ نۇقتەدەن قاراب ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالققا عائيد ئشلەرنى شۇ جاينڭ تۇرمۇشى بيلەن باغلاش، ئيلنى ئورگەنش ۋە مەكتەبنى تورش ئشلەرينڭ ئەجرەلمەس بر بولەگى قيلب ئالب بارش لازم. بو گەپلەردەن «مەكتەبگە ساغلقنى ساقلاش دەرسلەرى» كرگزيش ديگەن مەعنا چقارش كيرەك ئيمەس. 1- باسقچ مەكتەبلەردە، ئوز باشيچا ساغلقنى ساقلاش دەرسلەرى بولمايدى. ساغلقنى ساقلاش ئشلەرى وە تازالققا عائيد عادەتلەرى ھەر پر كومپليكسدە ۋەھەر بر ئش ئوستيدە تەبيعى حاليدە ئاليب باريلادى؛ قانداي ئش قيلنسا ھەم ساغلق ۋە تازالق جەھەتيدەن ئعتيبار قيلنب، تيگشلى بلم ۋە عادەتلەر ئش ئوستيگە قويلادى.

مەكتەبدە، ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالققا ريعايە قيلشغا ئورگەنش ئۇچۇن مۇۋافيق ئش ئۇسۇللەرى، مەكتەبنڭ تۇزۇلۇشيدەن، ئوندەگى دەرسلەرنڭ قويلشيدين چيقشى كيرەك. ئش ئۇسۇللەرينى ھەر بر ئوقوتغۇچى ئوزى بلگيلەيدى. شۇندەى بولسا ھەم قويداغيچا بر نوقتەگە يغيلسا مومكين:

1 - ئوقوچيلارنڭ ساغلقلارينى تيكشريش ۋە كوزەتش ئارقالى ئولارنڭ ساغلق دەرەجەلەرينى بلگيلەش.

2 - عائيلە ۋە جەمعييەتنڭ تورمۇشينى ئوقوچيلار بلەن برلكدە ساغلقنى ساقلاش نۇقتەسيدەن تيكشريب كورب، كەمچيلك ۋە نۇقسانلارنى ئانقلاش.

3 - يوقاريدا يازلغانلارنى ئوقۇچيلارنڭ ئارالاشيشى بدلەن برلكدە ئشلەب چيقش.

4 - شۇ جايداگى جەمعييەتنڭتۇرمۇشينى ساغلقنى ساقلاش قاعدەلارى بلەن قوروش ئشيگە كوچى يەتكەنيچە بالالارنى ئارالاشديرش.

5 - يۇقاريدا يازيلغانلارنى دائيم باجاريب تۇرش نەتيجەسيدە ئوقوچيلارغا ساغلقنى وە تازالقنى ساقلاشنڭ قانۇن ۋە قاعيدەلەرينى، ئوسۇل وە تەرتيبلەرينى ئورگەنش.

«ئوقوغوچيلارنڭ ساغلقلارينى تيكشريش» ئشى، ھەر بر ئوقوغوچينى ئوزئالديگە ئەودە، قوللار، كوكرەك ئوزونلغينى، گەۋدە ئاغرلغينى ئولچەش؛ قول، يۇز، بەدەن، ئاغز، قۇلاق، ۋە بولدك ئەعزالارينڭ عۇمۇمى كورينيشينى تيكشريش،قول، يۇز، بەدەنينڭ تازاليغىغا ديققەت قيلش كەبىلەردەن عيبارەت بولوب، شۇ ئشلەرنڭ ھەممەسگە بۇنگۇل ئوقوغۇچيلار قاتناش-

ـديريش، ۋە مۇمكن قەدەر ئوزلەريدەن قيلديريش لازم. هەر سينفدەگى ئوقوغوچيلارنى كەميدە بر ئايگە بر مەرتە بە تيكشريب تورولسا، ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالققا ريعايە قاعيدەلەرينى ئورگەتشدە، كوب كەمچيلكلەرنى ئانقلاب، ئولارنى يوقاتشدا كوب فايدا يتكزەدى ۋە ئشلەش ئۇچۇن كوب ماتيريال بيرەدى تيكشريش نەتيجەسيدە حاسيل بولغان ماتيرياللارنى رەسم، دييەگرەممە، گرەفيكە، قەرار، شۇعار ۋە باشقالار رەۋشيدە ديۋارگە قويلسا «ساغلقنى ساقلاش بورچەگى» توزيلگەن بولادى.

عائيلە ۋە جەمييەتنى تيكشريب كورش، تورمۇشيمزدا ياشرنغان زەرەرلى عۇرف ۋە عادەتلەر، زەرەرلك تۇرمۇش شەرتلەرينى ئانقلاب ئۇلارغا قارشى كۇرەش يوللارينى تاپشغا ياردام قيلادى. بۇنگە ئوقوغۇچيلارنى تولا رەۋشدە جەلب قيلب، هەر بر ئشنى ئولەر تامانيدان قيلديريش لازم. تيكشيريشدە: 1 عائيلەنك: - ئاۋقاتى، ييمەك رەۋشلەرى، ئاۋقات ييديغان ئەسبابلارى، ييش ۋاقتلارى؛ 2 - كييم: قانداى كيملەر كييليشى، قانچا ۋاقت، قانداي ئشلەردە قانداى كيملەر كييليشى، قانچا ۋاقتدا تازالنيب توريشى؛ 3- ئوخلاش: قانچا ۋاقت، قايسى جايدا، قاي تەرتيبدە ئوخلايدى ۋە باشقالار تيكشريلەدى. هەر بر تيكشريشدەن حاسيل بولغان ماتيرياللارنى ئشلەب چيقيب، تۇرمۇشنك ياراماس وە زەرەرلى عادەتلەرى ئانقلانب ئوشەلەرنى يوقاتشدا قانداى چارەلەر كوريش كيرەكليگى بيلگيلەنەدى. هەر بر ئوقوغۇچينك، ئوز ئويدە قانداى ياشاشى نيگشليگى بلگيلەنب، هەر بر ئوقوغۇچينك، ئويدە ئوخلاشى، ياتش - توروشى، ييش وەئش ئوچۇن قاعيدەلەر توزيلەدى. توزيلگەن قاعيدەلەرنى تەربيەچيلەرگە توشونديرش، ئاڭلاتش يولى بيلەن بوزمەسلكگە تريشيش لازم. شۇندەى قيلنغاندا هەر بر ئوقوغوچى ئوز عائيلەسيدە ئوزيگە كورە بر تەشويقاتچى بولوب، تۇرمۇشغا يەنگى تەرتيبلەرنى كرگزيشدە بر عاميل رولينى باجارادى. (8 ياشلق بالا، ئوزيگە مەخسوس چاچوق قيلديريب قولينى يالغز بر چاچوقغا ئەريتەر ئيكەن - بۇ هەم مەكتەبنك عائيلەگە مەدەنى تەئسيرى بولادر) توزەتش ۋە تيكشيريشلەر واقتندا ييغلغان ماترياللار بالالار ئاراسيدا تيكشريلب، ئشلەنب چيقيلادى. شۇ ۋاقتدا ماتيرياللاردان نەتيجەلەر چقازش ئشيگە كوبرەك ئەهەمييەت بيرش لازم. (نىمە ئوچون بزنك سينفدەگى ئوقوغوچيلارنك 5 تەسى قچمە؟. نىمە ئوچون ئەحمەدنك باشى يارا؟. وە باشقالار) ئشلەب چقشدان كيين ئش تەرتيبينى وە ئشنك حيسابگە ئالينشينى كورسەتەدى ۋە بوندەى قيلب «ساغلقنى ساقلاش بورچەگى» تيگشلى تەشكيلاتلار توزيلەدى.

ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالق كەميسيەلەرى تەشكيل قيلنب ئوقوغوچيلارنك مەكتەب، كوچە، عائيلە حەياتلارى ئوچون قانونلار، قاعيدەلەر توزيلەدى. شۇندەى قيلب ئوقوغۇچيلار ئوزلەرى قديريب، قديريب، تيكشريب، سۇرشديريب ئويلاب تۇرمۇشلارى ئۇچۇن زەرۇر بولغان قاعيدەلەرنى توزەدرلەر ۋە كېرەك بولغان بلمگە ئيگە بولاديلار.

يۇقاريدا يازيلغان تيكشريشلەر باجارلغاندان كيين خەلقنك نەمەنى بلمەسليگى، عۇمۇمگە نەمەنى توشونديريش زەرورليگى مەعلۇم بولوب، خەلق ئاراسيدە ئشلەشگە ۋە بۇ ئشدە ئاينقسا VI،III سنفلارنى قاتناشديرشغا ئمكانييەت ئاچيلادى.

ساغلقنى ساقلاش تەشكيلاتلارى تامانيدان مەخسۇس مەعروزەلەر ناييارلانب ئوقوغوچيلارنك تەربيەچيلەرى بيلەن برلكدە عۇمۇمى مەجلسلەر ئوتكەزش، كوركەزمەلەر قيلش، تيگش تاپيلگەن ئادامارنى چاقريب مۇساحەبەلەر ئوتكەزش كەبى ئشلەرنى قيلش مۇمكين بولادى؛ كوچەلەرنى تازالاش، قشلاق ئەترافيداغى ئيفلاسلقلارنى يوقاتش، سۇۋ يغيلب تۇراديغان جايلارنى قورۇتش كەبى ئجتيماعى فايدالق ئشلەرنى باجارشغا مومكين بولادى ۋە مەكتەبنك ئجتيماعى، فايدالى ئشلەرى تەسادۇفى رەۋشدە، ريجەسز- پيلانسز قيلنغان ئشدەن عيبارەت بولماسدەن، مەكتەبنك كۇندەلك ئشيگە باغلانب، مەكتەبنك حەياتيدەن توغولغان ئش بولوب چيقادى.

هەر بر ئۇچ ئايدا، هەر بر ئوقوش يليدە ئوقوغوچيلارنك، كوچلەريگە ياراشا يوقاريدا يازيلغان مەقسەدلەرنى ئوتەرلك ئشلەرنى باجاريب تورشلارى سەبەبيدەن ئوقوغوچيلاردا ساغلقنى ساقلاش، تازالققا ريعايە، جيسمانى تەربيە، كەسەللكلەر بيلەن كورەشش، تورمشنى ساغلققا موافيق قيلوب توزش؛ وە باشقالار

حەقىدە قەتعى، كيسكن ئاڭ بلملەر ۋە عادەتلار حاسىل بولوب، ياشاش قاعيدەلەرى تۇزلگەن بولادر. بو- بلملەر- جانسز سينفلاردا بر ئادامدان ئيشيتب، فەعال رەوشدە ئشتيراك قيلماسدان، ئالينگەن «بلم» بولماسدەن، هەر بر ئوقوغوچينىڭ ئوز كوچيگە ياراشا قيلغان ئشلەريدەن، تيكشريش - تۇزەتشلەريدەن حاسىل بولغانى ئوچون عائيلە ناماينيدەن فايتادان بوزيلماسلك دەرەجەدە مەحكەم جايلاشگەن بولادركم، مەكتەبنىڭ كەتتە موۋەففەقييەتى هەم شۇدر.

III

بوقاريدا يازيلغانلارنى بەجەرش، عەمەلگە ئاشيريش ئوچون دوقتورنىڭ ياردامى ۋە رەهبەرلىگى هەم كيرەك بولادى. ليكن، قشلاقلاريمزدا هەر بر مەكتەبگە بر دوختور ئيمەس، بر رايوندەگى مەكتەب- لەرگە بر دوختور بولشى هەم خازرگى كوندە كەتتە موۋەففەقييەتلەردەن حيسابلانادى. شوندەى بولغانيدان كيين، ئوقوتغوچى، دوختورنىڭ يار دامينى كوتمەسدەن، دوختور روليني ئوزيگە ئاليب پروغرامدە كورگەزيلگەن ۋەزيفەلەرنى بەجەريشى لازم. بو سوزلەردەن، ئوقو- غوچينىڭ، كەسەل ئوقوغوچيلارنى داۋالاشى ئاڭلاشلماسن، بوگەپلەرنى «ئوقوتغوچى، مەكتەبدە ساغلقنى ساقلاش قاعيدەلەريگە موافيق شەرائيت تۇزيشى، بالالارنىڭ جسمانى ئەحواليني تيكشريشى، عائيلەنىڭ ياشاش شەرتلەريني تيكشريب زارارلك ساغلقغا زارار يتقوزەردەى تۇرمش تەرتيبلەريني ئانوقلاب ئولەرگە قارشى چارەلەر قديريش ۋەزيفەسيني ئوزيگە ئاليشى تيگش» مەعناسيندە توشونيش كيرەك.

ئوقوتغوچى، بالالارنىڭ ساغلقلاريني تيكشرەر ئيكەن، ئولەردە بولغان ياشرن ئچكى كەسەللكلەرنى، هەرخيل كەسەللەرنىڭ باشلانشلاريني بلمەيدر. ئيستمە، قچمە كەبىلەردەن بولەك كەسەللەرگە ياردام هەم كورگەزە ئالمايدر. شوندەى بولسە هەم بالالارنىڭ عائيلە تۇرمشيني تيكشريشى، بەدەن ساغلقلاريني كوزەتيشى سەبەبيدەن ئولەرگە بر قانچا قيمەتلى بلم ۋە كونگوللەر بيريشى ئولەرنى بر قانچە كەسەللكلەردەن قوتقازيب، ياشاش شەرتلەريني تۇزەتيش مومكيندر.

ئوقوتغوچى، ئوقوغوچيلارنى تيكشرگەندەن كيين، كورش ۋە ئيشيتش قوۋەلەرى كەم بولغانلارينى ئالدنگى پارتەلەرگە ئوتقوزسە، كەسەللك بيلە- گولەرى ئانق مەعلوم بولغان لارينى كەسەلخانەلەرگە يوبارسە، ئيستمە، يەرە كەبى تۇزەليشى بينگل بولغان كەسەللەرگە دارو بيريب تۇزەتسە، ئەلبەتتە، بر دوقتور كەبى ئشلەگەن بولادر. شو يازيلغان سەبەبلەرگە كورە دوقتورنىڭ، ياردامينى كوتمەسدەن هەر بر قشلاق مەكتەبى ئوقوتغوچيسى، ئوقوغوچيلارنى ساغلاملاند- دريشى، ئولەرنىڭ مەكتەب، كوچە، ئوى هەياتيني تەشكيل قيلش ئشيگە كريشيشى تيگش.

دوقتور بولغان جايلاردە دوقتور، كەسەل ئوقوغو- چيلارنى داۋالاشگينە ئيمەس، مەكتەبنىڭ ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالق ئشيدەگى ۋەزيفەلەريني بەجەريشدە ياردام كورگەزيشى، تيكشريشلەردەن ئالنغان ماتيرياللارنى ئشلەب چيقشدا رەهبەرلك قيلش لازم.

دوقتور بو ئشلەرنى ئوقوتغوچى بيلەن برلكدە، ئونىڭ نامانيدان تاييارلانغان ئش ريجەسى بوزەسيدەن قيلادر. شو تەريقەدە ئش كوريلگەندە دوقتورنىڭ ئشى مەكتەبنىڭ تەعليم، تەربيە ئشى بيلەن باغلانب، فايدالى هەم عەمەلى بر ئش بولوب چيقادر. دوقتورنىڭ 3-2 هەفتەدە، ئايدا بر مەرتەبە كيليب، كەسەل ئوقوغوچيلارگە دارو بيريب كيتيشى، دوقتورنىڭ مەكتەبدە قيلغان ئشى بولماسدەن عوموم خەلققە قيلغان ئشى قاتاريدا كەسەل ئوقوغوچيلارگە ياردام بيريشيدەن عيبارەت بولادر؛ ۋە بوندەى ئشنىڭ تەعليم - تەربيە نوقتەسيدەن ئەهەمميەت ۋە فايداسى كەم بولادر. شو سەبەبدەن دوقتور بار جايلاردا درقتورلاردان، كەسەل ئوقوغوچيلارنى داۋالاش تەريقەسيدە گينە ئيمەس، تەعليم - تەربيە ئەساسيدا فايدالانش لازم.

ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالقغا ريعايە يوزەسيندەن قيليناديرغان ئشلەرنىڭ نەتيجەلك چيقشى ئوچون هەممەدەن ئيلگەرى مەكتەبنىڭ، ساغلقنى ساقلاش ۋە تازالقغا ريعايە ئەساسيدە تەشكيل قيلنغان بولشى لازم. مەكتەب، بەجەريلەدورگەن ۋەزيفەلەرگە ساغلق، تازالق قاعيدەلەريگە قارشى كيلەردەى رەوشدە تەشكيل قيلنغان بولسا، مەكتەبدە تازالق بولماسا، ساغلق ساقلاش قاعيدەلەريگە خيلاف ئش كوريلسە، بو ئەحواللار، مەكتەبنىڭ، ساغلق ۋە تازالق بوليدەگى

ئىشلەرىنى بوزيشگە بر قەدەم حىسابلانادى. ئوقوغوچى، مەكتەب تورمشىنى، مەكتەبدەگى تەرتيب، قانون وە توزولوشلەرنى عائيلە توزولوشيدەن فايدالىراق ديب تاپماسا، نيگشلى قانون ۋە تەرتيبلەرنى مەكتەب تورمشيدا كورمەسە، ئو واقتدا بەجەريلەدورگەن ئشلەردەن كوب فايدا چقمايدر.

شونىك ئوچون مەكتەبنى تەشكيل قيلشدا، كوندەلك ئشلەرنى ئالب بارشدا - ساغلقنى ساقلاش وە تازالق قاعيدەلەريگە ريعايە قيلش؛ ساغلق، نازالق، جسمانى تەربيە ئوچون توزيلگەن قاعيدە وە چقارلغان نەتيجەلەرنى هيچ بر سوزسز، ئوز گەرشسز مەكتەب تورمشيدا عەمەلگە ئاشيريش لازم. شو واقتدا گينە توزەتش، نيكشريش، ئوقوش، سوزلەش وە باشقالاردان نەبيعى رەوشدە كيليب چققان قاعيدەلەر، نەرتيبلەر، ياشاش - تورمش شەرتلەرى بيكەر گەب بولوب قالماسدان، ئوقوغوچيلار تامانيدان توشونيلگەن رەوشدە بەجەريلەدورگەن، مەكتەبدەن تاشقاريدا هەم يادلاريدان چقماسدان دائيمى رەوشدە عەمەلگە ئاشيريلادرگەن قانتق، مەحكەم عادەت شەكلينى ئالادر.

شو سەبەبلى مەكتەبنىك ئازادە بولوشى، مەكتەبدە چەك، ئيفلاسلقلارناك بولماسلقى مەكتەب ئەترافينىك هەر واقت ئازادە ساقلانيشى، قايناق سو ئيدشلەريدە قايناق سوۋنىك بولوشى، مەكتەب ئويلەرينىك دائيم شامالانيلوب توريشى كيرەك. مەكتەبلەرنىك پولسزلىگى، نيگشلى خەراجەتلەر ئوچون پولنىك يوقلغى، مەكتەبنىك، ساغلق ساقلاش قاعيدەلەريگە تيسكەرى توزولوشى ئوچون ئەساس بولا بلمەيدر. چونكى، بر - ئككى خانەدەن عيبارەت قشلاق مەكتەبينى تازا، ئازادە ساقلاش ئوچون هيچ نمە پول هەم تەلەب قيلنمايدر. ئوقوتغوچينىك بر ئاز ئشلەشى، تيگشلى چارەلەرنى كوريشى سەبەبيدەن مەكتەبنى «مەكتەب» كورنشيدە تەشكيل قيلش مومكين بولادر.

مەكتەبدە درام (ئويون-تيياتر) ئشلەرى، (1)

ئسكەندەر ئيكرام.

باشلانغچ ۋە ئورتا مەكتەبلەرمزدە تەسۋىرى سەنعەت توغرىسيدا قانچا كەمچلكمز بولسا، درام (ئويۇن - تياتر) ئشلەريدە ئوندەن هەم ئاغرراق بر حال ئونكەزمەكدەمز. مەكتەبدە درام ئشلەرى توغرىسىدا مەعلۇم قوللانمالار بولماغانىديك بۇ توغريدا ئايرم ريجەلەردە تاييارلانغان ئيمەسدر.

هازرگەچە مەكتەبلەرمزدە تياتر وە درام ئشلەريگە ۋاقت (نورما) بلگيلەنگەن ئيمەس. بەعزى مەكتەبلەردەگنە بايراملار ۋە فەۋقۇلعاددە تويلار مۇناسەبەتى بلەن مەكتەب هەيئەتى ۋە ئوقوغوچيلار تامانيدان بەعزى بر تەشەببۇسلەر بولاديكى، بولاردان ئەسل مەقسەد حاسل بولمايدى. بۇ تەريقە ئشلەشدە ئەساس مەلەكە قولغا كرمەگەنديك بالالارنى يولدان ئازدرش هەم مۇمكندر. شۇنىك ئوچۇن مەكتەبلەردە درام ۋە تياتر ئشلەريگە ئەهەميەت بيرب، ئولەرگە عەلاحدە ۋاقت بلگيلەش لازم.

ياش بالالاردا ئويون ۋە كولكيگە كەتتە بر مەيل ۋە هەۋەس بولغانى هەمەگە مەعلوم. بالانىك تاۋۇشنى، يۇز ۋە بەدەن حەرەكەتلەرنى تەدريجى سورەتدە تەكامۇللەشدرشدە هەم ئويۇن كەتتە رول ئوينايدى. بۇ ئشنىك بالانىك ساغلغىدا كەتتە تەئسيرى بار.

مەكتەبلەرمزدە درام ئشلەرى قۇرشدان مەقسەد بالالاردان (ئوقوغۇچيلاردان) تياتر ئەرباپلارى (ئەرتيست ۋە بەستەكارلەر) يتشدرش بولماسدان، بەلكى سەنعەت يارانش حسسنى يۇكسەلتش ۋە گوزەل سەنعەتلەرگە بولغان سيزگيلەرنى تەربيەلەشدر. مەكتەبدە درام ئشلەرنى ئالب بارش ئۇچۇن مەخسۇس ديكەرەتسيە كييملەر ۋە جيهازلار بولوشى شەرت ئيمەس، شۇنىك كەبى مەعلۇم پييسسە ۋە ئويونلارنى ئويناشدا كيرەكمەس، بەلكى مەكتەبنىك ئچكى تۇرمۇشى بالالار حەياتى، بالالار روحيدەگى تياتر ۋە ئويونلارنى بر دەرەجە گوزەل ۋە كيلشەدىغان قىلب عاددى سەحنە ۋە كييملەر بلەن ئوينانب، بالالارنى درام ئشلەرى بلەن تانشدرشدر.

مەكتەبدە درام ئشلەرى ئككى يول بلەن بارادى:

I - مۇسابەقەيولى بلەن درام ئشلەرى توغرىسىدا «نەزەرى» مەلەكە حاسل قيلش، II تياتر-ئويونلارنى سەحنە حەياتىگە تەتبيق قىلب «عەمەلى» ئشلەشدر.

I) باشى ئونكەن سانلاردا.

برنچى باسقچدا درام ئشلەرى عاددى هەم ئختيارى ئويۇنلاردان عبارەت بولوب، ئككنچى باسقچدا ئسە بر ئاز جدى ئويۇنلار باجاريلادى. مەسەلەن، هەر تۈرلى ئەدەبى پارچالارنى سەحنە حەياتىگە تەتبيق قىلش، جانلى گەزيتە ئوقۇش (بەلەند ئاۋۇش بىلەن)، ئورتالق سودلارى ياساش، كولگى ئەدەبياتلار ۋە باشقالارنى سەحنەدە ئويناپدىغان بر ئۇسۇلگە سالش ريجە تۈزۈش، درام توغرىسىدا مۇباحەسەلەر ۋە شۇلەرگە ئوخشاش ئشلەر.

مەكتەبدە درام (تياتر ۋە ئويۇن) ئشلەرىنى باجارشدا تۆۋەندەگى ئەساسلەرگە دىققەت بىرش لازم: بەدەن حەرەكەتلەرىنى تۈزەتش، پۇختا هەم بۇررا سوزلەشكە ئورگەتش، ئاۋۇش تەخنىكەسىگە عائد قاعيدەلەرىنى ئورگەتش، تەبىعى هەمسۇنعى ئاۋۇشلارنى ۋە حەرەكەتلەرنى تەربيەلەش، كوپچلك ئاراسىدا سوزلەشگە ئورگەتش، دىكلامانسيە ۋە نۇتق سويلەى ئالش، ۋە شۇنگە ئوخشاشلار . . .

بالالار تياتروسى هەر زەمان بولوب تۇرماسدان، مەكتەب بايراملاريدا، عۇمومى ۋە سىياسى بايراملاردا بولادى. قسقاسى، درام ئشلەرى بالانى بر گەلەشب ئشلەشگە ئورگەدى ۋە تەشۋىقات، تەشكيلات ئشلەرىدە چاققان ۋە سىر حەرەكەت بولوشىغا يول ئاچادى.

درام ئشلەرى برنچى باسقچ مەكتەبلەرىنك برنچى ۋە ئۈچۈنچى سنفلەرىدە 8 دەن 12 ياشغاچا بولغان بالالار ئاراسىدا قۇيىداغى ريجە بويونچا باجاريلادى:

1 ــ بالالارنك ئوزلەرى تاماندان سايلانغان ئىركن ئويۇنلار (بالالار حەياتىنى تەسۋىر قىلادىغان حۇددە عاددى يىگل ئويونلار بولسۇن).

2 ــ بالالارغا كىچك سەحنەچەلەر ياساتش.

3 ــ سنفدە ئوقولغان دەرسنى، يا بران حكايەنى جانلى كورسەتش ئۈچۈن هەر بر بالاغا ئايرم ۋەزيفە «رول» بيرب حكايەنى تەسۋىر قىلدرش.

4 ــ مۇزيقە ياكى ئەشولە ئاستىدا يۇرش، چاپش. هەر خيل شەكللەر تۈزۈش ۋە تەرتيب بيلەن باشقا حەرەكەتلەر قىلش.

5 ــ مۇزيقە ۋە ئەشولەلك ئويونلار (لەپەر ۋە ئوپيرا پارچالارى) قىلش.

6 ــ بالالار حەياتىگە عائد قسقا ۋە يىگل ئەشولە ۋە شيعر پارچالارى سوزلەتش.

7 ــ پەرەندە، هايۋانلار ۋە كىشلەرگە مەخسۇس حەرەكەت، قىلق ۋە ئاۋۇشلارنى كورسەتەدىغان حكايە ۋە شيعرلەر بيلەن ئويۇنلار ياساش.

8 ــ باشقا مەكتەبلىلەر تاماندان ياسالغان تياترۇلارغا بارش.

9 ــ باشقا مەكتەب بالالاريغا تورلى تەماشالار بيرش، كيچەلەر تۈزۈش، باشقا مەكتەبلەر بىلەن ياقن عەلاقەدە بولوش.

بالالار ئاراسىدا درام ئشلەرىنى ئالب بارغان چاقلاردا حازرغى حەياتنى تەسۋىر قىلادىغان مەۋزوعلار ۋە شيعرلەر ئالش كيرەك يەنە بونيرسەلەرنك بالالار حەياتىگە يات بولماسلغىدا شەرتدر.

4--5 نچى سنفلەردە ئيسە (12- 14 ياشار بالالار ئاراسىدا) ئويۇنلار قۇيىداغيچا دەۋام ئيتدريلەدىلەدر:

1 ــ كوپچلك بىلەن ئوينالادىغان ئويۇنلار. عەلاحيدە ئويناالادىغان ئويۇن ۋە سوزلەنەدىگەن حكايەلەر شيعر ۋە ئەشولەلەر ئوقۇش.

2 ــ تۈرلك نىپلەرگە مەخسوس حەرەكەتلەرنى ئورگەتش (مەسەلەن، بالقاۋ، قورقاق، مۇغامبر، خۇرسەند ۋە خەفەلكلەرنى بلدرەدىگەن حاللارنى تەقلىد قىلش.)

3 ــ بالالار رۇحىگە ياقن ئوى مەكتەب تۇرمۇشىدا سىياسى ۋە مىللى بايراملاردا ئۇچرەيدىغان بەعزى حاللارنى تەسۋىر قىلادىغان ئويۇنلار ئويۇشدرش (بۇندەى مەۋزوعلەر مۇمكن قەدەر بالالارنك ئوزلەرى تامانىدان تاپلغان بولسۇن)

4 ــ كەتتە بايراملاردا ئافتامابيل، عەرابەلەردە كورسەتب يۇرش ئۈچۈن تۈرلى ئويۇنلارغا ئورگەتش.

5 ــ گوزەل سوزلەش، دىكلامانسيە ئەيتش ۋە ۋەتنيق ئاۋۇش بىلەن نۇتق سوزلەشگە ئورگەتش.

6 ــ بالالار تاماندان ياسالادىغان تياترۇلەرگە بارش، باشقا مەكتەبلەر بىلەن برگە ئويۇنلار تەشكىل قىلش.

II نچى باسقچدا:

1 ــ ئوقوغوچىلارنى سەحنە حەياتىگە ئورگەتش. بەعزى حادىسەلەرنى مەسەلەن، 16 نچى يل ۋاقىعەسى،

باسماچىلار حەرەكەتى، ئوكتەبر ۋاقىعەلەريدەن مىساللا-
كورسەتش، جانلى گەزيتە تەشكيل قىلش ــ دۇنيا سە-
ياسەتى، ئچكى ۋە تشقى حالەتلەر، مەكتەب تۇرمۇشىنك
بەعزى بر جايلارينى كورسەتش؛ سىياسى ئەدەبى
ئورتاقلق سودلارى تۇزش. سىياسى سودلار ئۇچۇن
مەياتى، يا خەيالى ۋاقىعەلەر ئالب، حەق ۋە نا حەقنى
بلگىلەش لازم. مەسەلەن بر يېر ئيگەسينك ديهقانغا
قىلغان حەقسزلقلارى، عائلەۋى مەسئەلەلەر...

شوندەى سودلارنى باجارشدان ئلگەرى ۋاقىعەگە
ئارالاشغان كشىلەرنى تەقلىد ئۇچۇن هەر بر بالاغا
ئوزىگە ياراشا رول ــ ۋەزيفە بېرىلەدى. هەم سود
هەيئەتى، ئاقلاۋچى، قارالاۋچى، مۇددەعى عۇمۇمىلەر
بلگىلەنەدى. بۇلەر ئشگە تاييارلانادىلار ۋە بلگىلەنگەن
كۇنلەردە رەسمى سودلاردا بولغانديك ئشگە باشلايديلار.

ئاقلاغۇچى، قارالاغۇچى، پراكورۇر ئوز سوزلە-
لەرىنى ئەيتب بولغاندان كېين، سود حۇكۇم چيقارا
ۋە گۇناهلىك بىلەن گۇناهسزلارنى مەعلۇم قىلادى.
ئەدەبى سودلار هەم شۇنگە ئوخشاش بولادىلار. بۇ
سودلاردا بر شاعر ۋە يا بر مۇحەررير تاماندان
يازلغان بر ئەسەر توغريسيدا ئەدەبى تيكشرش بو
لادى. ئەدەبى سوددا كوريلەدىگەن مەسئەلە ئۇچۇن
هەر بر ئوقوغوچىنك تيكشرىلەدىغان ئەسەر بىلەن
تانشماغى كېرەكدر.

بۇندەن باشقا ئەدەبيات كېچەلەرىدە تەشكيل
ئېتيلەدى، بۇ كېچەلەردە بۇيۇك شاعر ۋە ئەديبلەرنك
شەرەفلەريگە مۇسامەرەلەر ئوتكەزىلەدى. بۇ كېچەلەرنى
تۇزش، ئىدارە قىلش، ريجەلەر تاييارلاشنىڭ بالالار
تامانيدان بولۇشى لازم.

2 ــ مەكتەب ريجەسىدە بولغان فەننى سەياحەتلەرنى
ئوتكەزش.

3 ــ درام ئشلەرى توغريسيدا عۇمۇمى نەزەريە
(ئيككنچى باسقچنك سوڭغى سنفلەريدەگنه) قسقاچا
تياترو تەئريخى، تياترۇدەگى ئاقملار. ئلگەرى ئوتگەن
ۋە حازركى ئەرتيستلەر، تياترۇنك جەماعەت ئۇچۇن
ئەهەمييەتى توغرىسىدا قسقا مەعلۇمات بېرش.

براق بزدە هەلىگەچە بۇ ئشلەرنى باجارش ئۇچۇن
بولباشچيلق قىلاديغان قوللانمالار يوقدر. بۇقاريدا
كورسەتلگەن ريجەلەر بوينچا بالالارغا تياترو توغ-
ريسىدا مەعلۇمات بېرش ئۇچۇن هەر بر بولۇمنك

ئەحۋالى رۇحيەسىگە قاراب بر مۇنچا ئەسەرلەرگە
ئېحتياج باردر. براق بزدە هەلى بۇ يوقدر. ئەمما
يوق ديب قاراب ئوتورماسلق كيرەك. بز بۇ كەمچيلك-
لەردەن قوتولماق ئۇچۇن ياش شاعر ۋە يازۇچيلارد-
مزغا يونەلب، ئولارنك بالالار ئەدەبيياتى يارانش
ئۇچۇن غەيرەتلەرىنى، قەلەم تېبرەتشلەرىنى سورايمز.

بر ۋە ئيككنچى باسقچ مەكتەبلەردە مۇسقا (چالغۇ ــ ئەشۇلە) دەرسلەرى

مەكتەبلەردە سەنعەت دەرسىنك يەنە مۇهم بر
بولەگى چالغۇ ــ ئەشولەدر. بۇ دەرسنىدە مەكتەب پروغ-
رامماسىغا كرگزشدەن مەقسەد بالالاردان ئاتاقلى
ئاشولەچى ۋە خانەندەلەر يېتكزش ئيمەسدر. بەلكى
بالالارغا مۇسقە توغرىسىدا مەعلۇمات بېرش، ئو-
لەرنى سەنعەتنك مۇهم بر رۇكنى بولغان موسقە
بىلەن تانشدرشدر.

ئەشولە (خور) دەرسلەرى برنچى ۋە ئككنچى
باسقچ مەكتەبلەرىنك بارچا سنفلەرىگە مەجبوريدر.
مۇندەن باشقا ياخشى ئاۋۇشى بار، هەۋەسكارلەردەن
هەم ئەشولە تودەلەرى تۇزىلەدى. بۇ تۇدەلەردە هەفتەدە
بر ــ ئككى ساعەت مەشغولييەت بولادى. بۇندە
ئارالاشغوچى كمسەلەر باشقا ئوقۇغوچيلارغا خور
ئشلەريدە رەهبەرلك ۋەزيفەسىنى ئوتەيديلەر.

مەكتەبدە چالغۇ ــ ئەشولە دەرسلەريدە قويىداغى
نۇقتەلەرگە ئەهەمييەت بېرش كيرەك:

I ــ ئوقوتىلاديغان ئەشولەلەر بالالارنىك روحيغا
ماس نيرسەلەر بولسن. بۇ ئەشولەلەرنىك مەحەللى
تورمۇشدان ئالنغان حەياتى پارچالار بولىشى شەرتدر.
(ياشى تولماغان ئوقوغوچيلارغا عشق ۋە بەدبنانە
شيعرلەر ئوقوتۇش جۇدە زەرەرلىدر.)

II ــ خورلارداغى عۇمۇمى قاعدەلەرنى ئۇرگەتش.

III ــ ئيككنچى باسقچ مەكتەبلەردە چالغى ئەشولە-
لەر توغرىسىدا فكر بۇرگزش، مۇسقا تەئريخى،
ئۇنىڭ مەۋقىعى، خەلق ئەشولەلەرى، ئەدەبى ئەشولەلەر،
قشلاق شەهەر كۇيلەرى توغرىسىدا مەعلومات بېرش
لازمدر.

چالغۇ مەسئەلەسى بولسا بزدە مۇسقامزدە مۇعە-
ييەن قاعدەلەر، نوتالار مەۋجۇد بولماغاندان بر

مۇنچە يامان حالدا تۇرادى. بۇ مەسئەلەنى يېشمەك بزدە ئاۋرۇپالىلاردا بولغانديك يەڭگل ئېمەسدر. بۇ هەم بزنڭ مۇسىقامزنڭ مۇكەممەل، ئىنتيزامگە سالنغان بولماغانيداندر. شۇنڭ ئۇچۇن بۇ مەسئەلەنى مەكتەبلەردە تەتبيق ئېتش جۇدە قيين بر ئش بولوب تۇرماقدادر.

چالغۇ ۋە ئەشۇلە دەرسلەرىنى ئالب بارش ئۇچۇن دە بزدە هيچ اندای بر قوللانما يوقدر. مەكتەبلەرىمزدە چالغۇ-ئەشولە دەرسلەرى بېرش ئۇچۇن بزدە تەجرىبەلك رەهبەرلەر هەم يوقدر. نيچە ۋيلايەتلەرىمزدە بار مۇسىقا مەكتەبلەرىدەن چىقادىغان ئوقۇغوچيلار هەۋەسكار تەرىقەسىدە چىقىب كيتەديلەر. حازردە مىللى مۇسىقا مەكتەبلەرىمزنى فەننى ئەساسلارغا قۇرشقا ئورۇنماق ۋە ئولاردان چىقادىغان كىمسەلەرنى ئيحتىياجىمزنى تولدىرادىغان قىلىب يەتكزمەك لازمدر.

مەكتەبلەردە چالغۇ-ئەشولە دەرسلەرىنى ئالب بارش ئۇچۇن تەجرىبەلى مۇعەللىملەر يېتشگۇنچە ئيسكى ئەشولەچى ۋە چالغوچيلاردان فايدالانش مۇمكندر. ئيسكى چالغوچى ۋە ئەشولەچيلەرىمز هەم جۇدە ئاز بولغانلارىدان بولار بيلەن هەممەكتەبلەرنى تەشكيل ئېتش قيىندر.

شۇنڭ ئۇچۇن مىللى مۇسىقاچى-ئەشولەچيلەردەن بر نيچە تۇركۇم سەييار چالغۇ، ئەشولە رەهبەرلەرى ئويوشدرب مەكتەبلەرنى تەئمين قيلماق لازمدر. (تاشكېنتدە شوندەی بر تۇركۇم بار بولسادا، نەئەسسۇفكى، ئوندەن فەقەت بر-ئككى مەكتەبگنە فايدالانادى.) بۇ سەييار هەيئەتلەردەن باشقا نەمونە ئش مەكتەبلەرى ئالدىدا مىللى موسيقا تودەلەرىدە ئويۇشدرش لازم.

قسقاسى، مەكتەبلەرىمزدە سەنعەت دەرسلەرىدە هەر جيهەتدەن نۇقسانلار بار. بۇ فەقەت ھەلى بزدە تەجرىبەلى كىمسەلەر يوقلغىدان كيلب چيقادى. مەعارف قوميسەرلغينڭ شۇ ئحتياجنى نەزەرگە ئالب سەنعەت دەرسلەرىنى باجارادىغان مۇرەببيلەر تاپيارلاش چارەلەرىگە كرشمەگى لازمدر. بۇندەن باشقا گوزەل سەنعەت دەرسلەرىگە قوللانمالار تۇزش هەم جۇدە زەرۇردر. بۇ مەكتەبلەرىمزنڭ كەتتە ئيحتياجلارىدان بريدر،

كومپلېكس ئۇسولى بيلەن ئوقۇتشدا تەجرىبەلەر.

(نەمۇنە «ئەلمەئى» مەكتەبى ماتيرياللارىدان)

دەرسلەرنى كومپلېكس تەرتيبى-ئۇسۇلى بيلەن ئوقوتش مەسئەلەسى حازر عۇمۇمى بر تۇس ئالب بارادى. بۇ ئۇسۇل تاشكېنتنڭ ئاۋرۇپالى مەكتەبلەرىدە 24 نچى يلدەن، تاشكېنتنڭ ئيسكى شەهەر مەكتەبلەرىدە ئيسە شۇ 26 - 27 نچى ئوقۇش يلىدەن باشلاب برنچى سنفلەردە-ئەساسەن قەبۇل ئېتلگەن. بۇ ئۇسۇلنڭ بەعزى بر قشلاق مەكتەبلەرى ئۇچۇن هەم قەبۇل ئېتلگەنى كورلمەكدەدر.

ئوزبېكستان مەعارف قوميسەرلغى تامانىدان تاشكېنتدە ئاچلغان ئوزبېك نەمونە-تەجرىبە ئش مەكتەبى-«ئەلمەئى»نڭ برنچى باسقچ سنفلەرىدە (4 سنف تەمام بولغۇنچا) شۇل كومپلېكس ئۇسۇلى بيلەن ئوقۇتش دەۋام ئېتەدى.

مەكتەب، تەجرىبە مەكتەبى بولغانيدان، ئۇنڭ ئوقۇتقۇچيلارى ئوزلەرىنڭ كومپلېكس تەرتيبىنى عەمەلگە ئاشيرش يولىدا قيلنغان تەجرىبەلەرىنى باشقا ئورتاقلار بيلەن ئورتاقلاشماق ۋە كامپلېكس بيلەن ئوقوتشنڭ تېخنيكەسى توغرىسىدا مۇباحەسە ئاچماق نييەتى بيلەن ئوز تەجرىبەلەرىنى مەتبۇعات ئارقالى مەيدانغا چيقارماقچى بولديلار.

كومپلېكس توغرىسىدا مەتبۇعاتدە نەزەرى گەپلەر ئەنچە گنە بولوب ئوتگەن بولسا هەم، ئونى حەياتگە تەتبيق ئېتش توغرىسىدا عەمەلى ئشلەر كۆرسەتلگەن ئېمەس.

ۋە ئوقوتقۇچيلار عاممەسى كومپلېكس سيستيمەسىنى تەتبيق قيلش ئۇچۇن قەناعەتلەنرلك دەرەجەدە تانشدرلغان ئېمەسدر. مەنە شۇنى نەزەرگە ئالب، بز جورنالنڭ حەجمى مۇساعيد بولغانيچا هەر ساندا، مەكتەبىمزنڭ ئەلاحيدە سنفلەرىدە كومپلېكس ئوسولى بيلەن دەرسلەرنى ئالب بارش نەتيجەسىدە قولغا كرگەن تەجرىبەلەرنى يازماقچى بولامز.

بز كومپلېكس‌نى قانداى تۇشينەمز؟

فەنلەر ئيككى ئەساسى تەرتيبـدە (سيستيمەدە) تۇزيلگەن بولاديلار:

برنچى، ئايرم فەن تەرتيبى (سيستيمەسى) - بۇ سيستيمەدە فەننى حەقيقەتلەرنڭ بر خيلدە بولغانلارى برگە ييغيلب بر فەن ئسمى ئالاديلار (حيساب، جۇغ‌رافييا، تەبيعييات فەنلەرى ديك).

ئيككنچى، سيستيمە بدلەن بولسا - تۇرمۇشدا بولغان بر تۇزولۇش تيكشريلەدى. هەر تۇرلى فەننى حەقيـقەتلەر شۇ تۇزۇلوشگە يغنالغانـلارـيدان فەنلەر هەم شۇنگە باغلانب ئوقوتيلاديلار. ئيككنچى تۇرلى قيلب ئەيتكەندە، كومپلېكس تەرتيبى مۇرەككەب تەرتيب ديگەن گەپ بولادى. هەر مۇرەككەب نيـرسە عاددى عۇنسۇرلەردەن تەركيب تاپغانيدان ئۇل عاددى عۇنـسۇرلەرگە تەحليل قيلينادى ۋە بۇلاردا ئوزنەۋبەتلەريدە يەنە عادديـراق عـۇنسۇر (مادده) لەرگە بولينەديلەر. شۇل ئەساسدە عيلمى مەركەز تامانيدان برنچى باسقچ مەكتەبلەرنڭ I ۋە II نچى سنفلەرى ئۇچۇن (بۇتۇن يـل دەۋامى ئۇچۇن) ئالنغان «كشيلەرنـڭ ميحنەت تەشكيلاتلارى» ديگەن مەۋزوع يللك، ئايلق، هەفتەلك، ساعەتلك مەۋزوعچەلەرگە بولينەديلەر. مەۋزوعلەرنڭ ئيك مەيدەسى هەم تۇزۇلۇشيـنڭ بـر قسمى بولوب ئوز ئچيگە تۇرلى فەننى حەقيقەتلەرنى يققان بولادى.

كومپلېكس ئۇچۇن ئالنغان مەۋزوعلەرنى قاتارلارغا بولش.

1) يۇقاريدا ئەيتگەنيمزچە برنچى قاتارداغى مەۋزوع كشيلەرنڭ ميحنەت تەشكيلاتلارى بولوب، مەكتەبنڭ بۇتۇن يل دەۋاميدە ئوتيلەديغان مەسئەلەلەربنى ئوز ئچيگە ئالغان بولادى.

2) يۇقاريداغى مەۋزوع هەر سنفنڭ دەرەجەسيگە قاراب ئوزيگە مەخسۇس يللك بر مەۋزوعگە بولينەدى. مەسەلەن: برنچى سنف «عائيلە ۋە مەكتەب» ديگەن مەۋزوعنى ئشلەيدى. 2 نچى سنف «ئادام دائيرەسيدەگى تۇرمۇش» مەۋزوعيدە ئش ئالب بارادى. باشقا سنفلەر هەم شۇنگە ئوخشاش...

3) هەر سنفنڭ يللك مەۋزوعى بر نيچە بولەككە، (ئورتا ميساب بيلەن ئۇچ ئايلق) مەۋزوعلەرگە بولينەدى. بۇ مەۋزوعنڭ قانچا ۋاقتغا چوزيلشى ئوقـۇش يلينڭ ئۇزۇنلغى ۋە مەكتەبنڭ باشقا شەرائيتيگە قاراب بلـگيلەنەدى. («ئەلمەئى» مەكتەبيدە بۇ ئوچۇنچى مەۋزوع بر ئايلك ئالنغان).

4) بر ئايلق مەۋزوعلەردەن هەفتەلك مەۋزوعلەر ئالـنادى، بزنڭ مەكتەبيمـزدە ئسە ئەساسەن هەفتەلك مەۋزوعلەر ئورنيغا ئۇچكۇنلك مەۋزوعلەر ئالينادى. فەننى سەياهەت، ئش ـ ميحنـەت ۋە باشقا شۇنـداى ئشلەر ئۇچۇن ئۇچكۇنلك مەۋزوعگە كيرەك بولغانيچا ۋاقت قوشيلادى. بۇندەى قوشمچا ئشلەر بولماغاندا هەفتەدە ئيكى مەۋزو ع ئوتيلەدى.

5) كۇنلك ئش - هەرمۇرەككەب مەۋزوعنى تەبيعيات ئجتماعييات ۋە ميحنەت جيهەتيدەن تيگشـرش كيرەك بولغانيدان ئۇچكۇنلك مەۋزوع، ئۇچكۇنلك ئش ئسمى بيلەن تيگشريلەدى. شۇ ئـۇچ كۇننـڭ بـرنچى كۇنيدە ميحنەت، ئيكنچى كۇنيدە تەبيعييات، ئۇچنچى كۇنيدە بولسا ميحنەت تامانلاريدان تيگشريلەدى. مەۋزوعلەرنڭ كيلشيگە قاراب تەبيعييات، ئجتمـاعييات ۋە ميحنەت تامانيدان تيگشرش ئۇچۇن بيلـگيلەنگەن كۇنلەرنى ئوزگەرتب بولادى. بر كۇنلك ئش (مەۋزو ع) نڭ هەم بر ساعەتلك، بر دەرسلك كچكنە مەۋزوعلەرگە بولينشى كيرەك. ميسال ئۇچۇن مەكتەبنـڭ بـرنچى سنفينڭ ئوقۇش يلى باشيداغى بر كۇنلـك ئش تەقسيمانينى كورسەتەمز.

6) بر كۇنلك ئش هەم كۇنلك ئش تەرتيبى: برنچى سنفدەگى بالالارنڭ تەعليم - تەربييە نۇقتەئى نەزەريدەن برمەسئەلە ئوستيدە 15 - 20 دەقيقە ديققەت بيلەن فيكر يـۇرگزگەنلەرينى ئعتبارغا ئالب ئـۇچ ساعەتلك ئش ۋاقتى قۇيداغيچا بولينەدى.

1 ـ دەرس مۇزاكەرە 15 دەقيقە
2 ـ » » ئوقۇتۇش » »
3 ـ » » يازش » »
4 ـ » » ئويون ئيستيراحەت »
5 ـ » » ئوقۇش دەرسى دەۋامى »
6 ـ » » يازش » »
7 ـ » مەۋزوعنى رەسم ۋە هەيكەل بيلەن جانلاندرش » »
8 ـ » ئويۇن ۋە ئستراحەت » »
9 ـ » نيرسە ئولچەش (سەتح هەم ۋاقت)

10 – دەرس بازما حيساب 15 دەقيقە
11 – " حسابىغا دائىر دەرسنى جانلاندىرش
12 – "ئش باكى سوز بيلەن نەتيجە"

بۇ فاريدا كورسەتلگەن بيدىك برنچى سنفلەردە دەرس 12 گە بولنسە، ئيككنچى سنفلەردە ھەر دەرس 30 دەقيقەدەن حيسابلانب 6 گە بولينەدى (15 دەقيقە تەنەففۇسدەن باشقا) 3 ۋە 4 نچى سنفلەردە ئيسە دەرس ۋاقتى 40 دەقيقەدەن حيسابلانب ھەر كۈن 4 دەرس بولادى.

دەرسلەرنڭ باريشى.

1 – مۇزاكەرە دەرسى: بۇ دەرس تۈرلى مەۋزوعلەردە بولادى. بەعزەن مەۋزوعلەر بيلەن تانشدرش بەعزەن تەبيعى، ئجتماعى مەسئەلەلەرنى تۇشۇندرش ۋە بالانڭ تۇشۇنگەنينى ئاڭلاش ئۈچۈن يۈرگيزيلەدى. بۇندەن باشقا بۇ دەرس بالانى سوزلەشگە ھەم ئورگەنەدى.

2 – ئوقۇش دەرسى: بالانى ينگل، ئاچق، جانلى ئوقوتش ۋە تۇشۇندرب ئوقوتش مەقسەدى بيلەن ئشلەنسە ھەم كوبراق كومپلېكس مەۋزوعينى ئاچش ئۈچۈن ئشلەنەدى.

3 – يازش دەرسى: تۈزۈك، چرايلى يازش، باددان يازا ئالش مەقسەدلەرى بيلەن يۈرگيزيلەدى ۋە كومپلېكس مەۋزوعينى مەحكەملەشگە خزمەت قيلادى.

4 – ئولچاۋ دەرسى: بر نېرسەنى ئولچەش تېخنيكەسينى تۇشۇنش، حيسابنى تۇرمۇش بيلەن باغلاش ئۈچۈن ئشلەنەدى. بۇ دەرس كومپلېكس مەۋزوعيدەگى مەسئەلەلەرنى حەل قيلشغا، بيشب بېرشگە جۇدە كەتتە ياردام قيلادى.

5 – يازما حساب: حيساب عەمەللەرينڭ تېخنيكەسى بيلەن تانشماق، ئۇلەر ئۈستيدە مەلەكە حاصل قيلش مەقسەدى بيلەن ئشلەنەدى. مەۋزوعلەرنى ئاچش ئۈچۈن بۇ جۇدە كېرەكدر.

– ئمللىۋستراتسيية: (جانلاندرش – گەۋدەلەندرش.) مەۋزوعلەرنى تۇشۇندرش ۋە ئالغان مەعلومات ۋە بلملەرينى باللادان كورسەتدرە ئالش مەقسەدى بيلەن يۈرگيزيلەدى.

7 – ئويۇن ۋە ئىستراحەت ئشلەرى: بۇلار ھەم ئەساسى مەۋزوعگە باغلانب بالانى تەن تەربيەسى بيلەن مەشغول قيلش ئۈچۈن ئشلەنەدى. بەعزەن ئويۇنلار كومپلېكس مەۋزوعلەرينى ئيشمەككە ھەم ياردام قيلاديلار.

بۇ دەرسلەرنڭ ھەر بريدە بالانڭ ھەۋەسينى ئارتدرش ۋە تېگشلى مەسئەلەگە ديققەتينى جەلب قيلش ئۈچۈن دەرس ئۇسۇللەرينى تۈرليلەشدرش ۋە ھەر بر دەرسنى ئالب بارغاندا قۇيىداغى ئەساسلارنى خاتردا تۇتش كېرەك.

1 – مەۋزوعنى توشۇندرش، ئۇنى خاتردا ساقلاتش ۋە ئشلەتە ئالش،

– رەسمى مەعلۇمات ئۈستيدە مەلەكە حاصل قيلدرش؛

3 – حيساب عەمەللەرى (جەمع، تەرح، زەرب ۋە تەقسيم) ئۈستيدە ئشلەش، ئولەرنڭ تېخنيكە ۋە ئالب بارش تەرتيبلەرينى ئۇسۇل تەعليمگە مۇۋافقلاشدرش؛ يۇقاريداغى برنچى ۋە ئيككنچى مەسئەلەلەر بر-برلەريگە ھەر ۋاقت ينگل باغلاناديلار. شۇنى نەزەرگە ئالب ئولەرنى ھەر يول بيلەن بولسا بر-بريگە باغلاش مۇمكندر. III نچى مەسئەلە حيساب عەمەليياتى تېخنيكەسينى ئۇسۇل تەعليمگە مۇۋافق تۇشۇندرش ئۈچۈن بولسا عەلاحيدە ۋاقت لازمدر. بۇ ساحەدە بەعزەن ئەساسى مەۋزوعدە ئۇزاقلاشقا ھەم توغرى كيلەدى. شۇنڭ ئۈچۈن بۇ مەسئەلەگە ئوقوتقۇچينڭ ئايريچا ديققەت قيلشى كېرەك. عادەتدە عەمەلييات تېخنيكەسى ئورگەتلمەسدەن بۇرۇن مۇعەللم تامانيدان (كومپلېكس مەۋزوعگە باغلق مەسئەلەلەردەن ئالينب) كورسەتلەدى. ئۇنندىكن يەنە مەۋزوعگە باغلق مەسئەلەلەر ئالينب بالالار تامانيدان تەكرار قيلينادى.

بز بۇندە دەرس بېرشدەگى ئەساسى مەسئەلەلەرنى كورسەتش بيلەن قەناعەتلەنەدك. كيلەسى مەقالەمزدە شۇل ئەساسگە تۈزلگەن دەرسلەرنى عەمەلى ئوتش ئۈچۈن ميساللار كورسەتكۈسيمز.

ئەدەبىيات.

تۈزەلگەن ئۆلكەگە.

غەيرەتى.

«ئەي تاغلارى كوكلەرگە سەلام بىرگەن زور ئولكەا».
مەنە بو گۈن ئەرك بولوتى باشك ئوزرە كولەنكە.
توقتاب قالغان، قاۋجىراغان بولاقلار،
شاراق - شاراق يەنە قايناب چىقمشدر.
ئاغدارلغان، ۋايىران قشلاقلار،
چندەن ئارتق گوزەل تۈسگە كرمشدر.

قامچىن يىگەن پادەچىلەر، چوبانلار،
كۆكەتلەردە ئيركن - ئيركن ئوينايدر.
قەلبلەريدا يوقدر زەررە ئارمانلار،
تازە حەيات ئاغوشندان قۇۋنايدر.

«تۈمارچالار، حەمايللار» تاقماسدان،
لالە بەرگن ئوستلەريگە ياپماسدان،
تاغ - تاشدا جۇنونلارديك چاپماسدان،
«گۈزەل قزلار، ياش كيلنلەر» ميحنەتدە،
ئەركن ياشاش تۈزوگينى تۈزگەنلەر...

خوجا، ئيشان، مەنخوس بايدەن زۇلم كورگەن،
ئۇ، ئيفلاسلەر ئاياغيغا يوز سۈرگەن،
نيچە يللار عاجز بولب بوي ئەككەن،
«تاغ ئيگەسى، سار بور گۈنديك يىگتلەر»،
مەنە بوگۈن حەققن ئالب بوسبوتن،
ئشلەر تينماي ساف هاوادا تۈن - كون.

«سينك گوزەل ئاغوشكدا كوب يللەردر كەز گەنلەر»
سەندە بولغان گوزەللكنك، نەشئەسينى سەز گەنلەر،
ئوزلەريگە تنچ ياشاشنى ياخشى قيلب تۈز گەنلەر،
نەگە ئەندى ئويالماسدان، تەحقير ئەتەر يانلاردين؟
نەگە ئەندى چىدالمايدر، بەعرى مەشئوم زانلارديك؟
نيگە بۇندەي بوستان كەبى بولشكنى كورالماس؟
نيگە بۇندەي حۆر بولشك ئونلار ئۈچن هيچ ياقماس؟
نەمە ئۈچن بوزغونلىغك يوقالغانن بيلمەسلەر؟
نەمە ئۈچن ئوميدلەرك پارلاشينى سەزمەسلەر؟
نەمە ئۈچن ئوزانلارنك قاراماقا كوزى يوق؟
نەمە ئۈچن پاك كوكسگگە ئاتماق ئستەر ئاغو - ئوق؟

مەيلى سينى غەزەب بلەن ئەچچق-ئەچچق سوكسنلەر
ئاغو كەبى تيللەريلە ئەلەملەرن توكسنلەر،
يەنە سينك كەك باغرگدەن كەتەلمەسلەر ئوزاققا،
مەجبوردرلەر سينك بەرگەن ئەركك بلەن يورماققا!

شۇنچە تەحقر، نەفرەتلەرنى كوتەر گوچى حۆر ئۆلكە،
مەنە بۇگۈن ئيرك بولوتى باشك ئوزرە كولەنكە!

ترناق ئاراسيگە ئەلنگەن سەتر وە كەليمەلەر ئورتاق چول: ، .

ئۇزبېك قزى مەستان ئاى.

كچكنە حيكايە

مەستان ئاى ھەلى، دۇنيانك پەسـت بەلەندينى كورمەگەن، سەبى مەعسومە، مەعسومەليگى بيلەن بەختسز ئيدى.

بەختسز، بەختسز بولماسا-ياشلق، گوللك چاغيدا بەھارى كيلمەي سولەر، سولەر ئيمەس قىقزل ئانارداى يۈزلەرى ساپسارغ خەزانداي بولەر ميدى؟

دەرنك، ياش باشيغا كيتر گەن جەبرۇ زۇلملەرى كۆچەيگەن، ئەلەمى زور ايغان چاغلاردا كچكنە ئەريغ سۇۋينك چيلدرەب ئاققان نوقتاماس سۇۋى كە گۇناھسز كوز ياشلارينى مولدر-مولدر ئاقزب ئوزاغ-ئوزاغ ييغلار، ئوكسۇنەر ئيدى . . .

ئاتاسى ئولگەندە ئۇ چاقالاق، بلمەس ئيدى. بر دەنبر مھربان ئاناسينك شەفقەت قوچاغيدان ئايرلغانيغا بر قانچا ئايلار بولدى. ئوگەى ئاپانك ئويدە، پاچچا-سينك قاش-قاۋاغـيغا قاراب تۈن-كۈن ميحنەتى بەرابەريگە شۇملى كۈنينى ئوتكەزش مەستان ئاى ئۈچۈن ئاسان بولاردى دېسزمى؟

12 ياشغا ئيندىگنە قەدەم باسب ئوندەن بر گۈلى ئاچلماغان مەستان ئاى بر دەنبر ئولوغ ياردەمچى، شەفقەت ئېگەسى ديب بويوك «تاڭرى»نى گنە بلەر، يالنساء يالبارسا يالغز شۇنگە، شۇ بويوك تاڭـرى سيگەگنە يالبارار ئيدى.

شۇنك ئوچون ئونك تليدا:
سېن ئولوغ، تاڭرم، مينى
چوزدم قولم، قوتقار مينى..
سوزلەرى تەسبيح ئيدى. . .

مرتېمر.

مەستان ئاى ھەلى دۇنياغا كيلب شاداق كولگى‌دەن نيمە تارتق ئالدى؟...

قايغى-ييغى‌دەن باشقا نيمەگە ئېـگە بولدى؟ ئەي ئەلەم كۈلفەتلەر ئۇزاغى،

بوقال، كېت ئوندەن! ئوچلى كونلەرك يالغز مەستان ئاي ئۈچۈن توققانمى؟

كاشكى بر مەستان ئاي، بەختسز، ئوكسۇز مەستان ئاى‌گنە ييغلاسا باشقا مەستان ئايلار ھـەم نيكسز ساناقسز ئە؟.. مەستان ئايلارنى، كم كملەرگنە بوندەى دەرمانسز دەردلەردەن قوتقارار ئيكەن؟

كۆچلى يېل بورمەككەباشلادى، ھەر تامان دەھشەت... يانغنلار چيقدى..

جەھان ئوت ئچيدە ...دۇنيانى قاپلاب ئالغان كۆچلى، قارا بولوتلەر

سېكن — سېكن قوزغالا باشلادى.. مەستان ئاي ھەمان قايغى-حەسرەت بيلەن يانادى...

ۋۇلقانلار يانادى، قاينايدى تاشادى...دونيادر-درتنرەيدى... تەختلەر يانغان . . . تاجلار ئرغتلغان ... زندانلار يمرلگەن... ھەمەئبرك قۇياشينى كورشگە ئاشيقادى ... مەستان ئاي ھەليھەم قۇللقدا . . ھەليھەم زەنجرلەر قوليدا . . .

چندەندە تاڭ ئاندى قوياش چيقدى. تەبيعەت يەنە يەشنەب گوللەب كيتدى. بارلقدا ئېلاھى بر مەسرۇ-ريىەت .. تەبيعى بر ئېر كنلك ...

تاڭدا خورازلار قچقرادى.، كارۋانلار يولغا تۈشەدى... ئازادلق تەشولەلەرن ئيشتگەندە مەستان ئاى ھـەم قارانغى ئويلاردان، قالن دېۋارلاردان مارالاى باشلادى . . .

حەقلق‌نك كوزلەرى يلمەيدى ... شەفقەتنك ئۇچاغى ئاچلدى ..

مەستان ئاي چيدەب نورالمادى. ئاچدى، كونەردى قارا چممەتينى ...

جمجت.. بارلقدا سۇكوت ... قارانغى تۇنلەرنك كېك قوچاغى بارلقنى ئالباستى قاناتيغا چەنگەللەب ئوراب ئالغانداى...

كونلەر بر نوقتاماى ئونب نورادى. ئايلاردا نونقچ يوق...

كشيلەر يورەديلەر، ئشلەيديلەر، بر نەۋع قيلب كۈن ئوتكەزەديلەر..

قارنلارى تويب ئولمەى يورسالار، شونگەگنە شۇكۇر... ئەي قـاراڭغى تۇنلەرنك سوكى، قوياشنك كۈنى نوغساڭچى؟...

قارا، قويوق بولوتلار ئوتب كېتسە، قاپلانب تورغان قوياش قانداي كۆلب يارقيراب كېتەدى؟ ..

ئاپـپاق ئاينك يوزلەرينى زولمەت بولوتـلەرى قاپلاب تورەلمەى ئوتب كيتسەلەر، قانداي سۆتدەك ئايدڭ بولادى؟

مەسـتان ئايـنك يارو غلق ئستەگـەن كوزلەرى شۆندەي يانب چاگقاقـلق بيلەن بارلقـقا شادلانـب كۆلب قاراب يۆباردى..

يوزلەريدە بر ئۆميدە برئالاۋ، كملەر گەدر بردوشمانلق قوزغالدى . .

ئاچدكمى؟ قاپقارا بولونداى قارا پەردەنى ئاچدكمى، بوتونلەى كوتەردكەى، مەستان ئاي؟

كوتاردكمى؟ كوتەر گەنك راست چن بولسا ـ تاشـلا، يوفات ئيندى بوتونلەى!كوزلەرم تەكرار كورمەسن، كورمەين ئيندى!

شونچەيل ياپنغانلارك،كور گەن عەزابلەرك، يتەر ئيندى، سكلم!

سين - بر، بردەن - ئون، ئوندەن - يوز، مك بولسن! ميكلەر، ميليونلەر سيندەن ئورنەك ئالسن،يوقانسن، كۆيدرسن، شۇ پەرەنجينى!

ئازادلقك، ئيركن ياشاشك،قۇللقدان قۇتيلشك، بەختك، سەعادەتك هەمەسى شوندەيە، سكلم؟ بلەسەنمى؟ بلسەك، تەنتەنە بيلەن ئوتكمز گەن 8 - مارتنى ئېسلەسەك شونك حورمەنيگە

تاشلا، تاشلاندر، يۇقاندر، بتر پەرەنجيلەرنى! شوندەن كيين، هەى سكلم، سين، سينلەر، ئورتاغلارك، هەمە، هەمەگز دەدل، تېتك قەدەملەر بيلەن ئشكە، ئشگە!

شوندەڭنە مين:

ياشا، ئېركن تاغ، دالا قزى!
ياشا، يوقسول ئشچى، ئش قزى!

دبيەرمەن.

خۇن - چى - فو

(ختاى تۆرمۇشيدان)

حيكايە

ز. عۇسمانى

قاررى خۇن-چى-فـۇ تامرلارى چىقب قالغان قوللارى بيلەن، هەر كۇن ئېرتەدەن تا، يارم كيچەگە قەدەر ئەرەۋەسينى سۇدرەب يۇرار ئيدى. ئول ئوزينك مېحنەتنى بيلەن ئيككى قۇرس نان ۋە بر كاسە شورۋەگە بيتەرلك پولنى پيشانە تېرلەرينى ئاقيزب تاپارئيدى. (ختاي كەمبەغەللەرينك كوپىسى، ئوزلەرينى ئـات ئورنيغا ئەرەۋەگـە قوشب، يرنقچ ياۋروپاليلارغا ۋە ئوز بايلاريغا فايتونچيلك قيلب، كۆندەلك ئاۋقاتلارينى مك خېل بەلا ۋە عەزاب بيلەنگىنە تاپاديلار. بۇندەى فايتونچيلارغا «رېكشە» دېيدرلەر. رېـكشە ـ كچـكنە ئيـكـكى غلديرەكلى بولب بـر ئادامگنە سغادى. ۋە ئات ئورنيگە كشى تارتب يورادى)

سېۋگملى ئوغلى «لى» ياۋروپا زالملارى تامانيدان جەزالانب ئولدير لـگەندەن كيين، قاررى خۇن - چى -فۇ گە رېكشەلك قيلشغا توغرى كيلگەن ئيدى. خون-چى-فو ۋاقتسز ئولدير لـگەن ئوغليغا ماتەم بيلگيسى قيلب، تبلپەگينك تيپەسيگە يۇمالاق ئاق نېرسە قويغانيغا ۋە ئاياغيغا ئاق كەۋش كييگەنيگە هەم ئۇچ يل بولب قالغان ئېدى. شۇل ۋاقتدان بېرى ئۇ ئفلاس،چەگلك كوچەلەردە رېـكشەلك قيلب يـۇرسا هەم ئـوغلى ئولگەندەن كيين ، ئۇندە ئلگەريگى كۇچ قالماغان ئيدى. ئۇل: «قايدا بولسا هەم برەر بازار ئورتاسيدا يۇرەكم ياريلب، باقمسز ئيت كەبى ئولب قالارمېن!» ديب يۇرار ئيدى

خون-چى-فوئولمدەن قورقماسا هەم، ليكن ئۇنك، جانى،- تابۇتينك تېپەسيگە قويولاديغان ئيسملك تەختەچە[1] سينك بولماغانليغى ۋە ئولگەندەن كيين، جەسەدى ئاچق جايدا (ئولـگەن ئيت جەسەدى كەبى) قاليشيدان جۇدە خەفەلەنەر ئيدى.

---

[1]) ختاى خەلقى ئورتاسيدا بۇرۇنغى بـابـالارينك: « كيشينك جانى ئۇچتە بۇلار ئيكەن! ئۇلەرنك بتەسى ئولۇكنك ئۇيدە قالدىرلادىغان ئيسملك تەختەچەنك تيشيكيگە كرب جايلاشب قالادى» دېگەن خورافات حۇكم سورەدى. شۇنك ئۇچۇن ئولكەن قالغان بۇندەى تەختەچە ئۇينك حۇرمەتلى بۇرچەكيدە ساقلانادى.

خۇن-چى-فۇ جۇدە ياخشى بىلەر ئىدىكىم، ئەگەر ئوغلى سەلامەت بولسا، ئاتاسىغا ياخشى بىر قاراغاي تابوت قىلدىرىب قويار ئىدى [1]

مۇستەملەكەچى زالىم بىر ئەنگلىز ئۈچۈن، بىچارا خۇن-چى-فۇ ئۆزىنىڭ ئەزىز ئوغلىدان ئاجرالدى. جەللادنىڭ بالتاسى لىنىڭ باشىنى ئىككىگە بولىب-كېسىب تۈشۈردى.

ئەرەۋەسىگە ئەنگلىزلەرنى ئولتىرتىب بۇرغانىدا، يافندا بولوب ئۆتگەن قانلى فاجىعە خۇن-چى-فۇنىڭ ھەر قەدەمدە ئېسىگە تۈشىب جانىنى ئەزابلەيدىغان بولوب قالدى.

خون-چى-فو ئۆزىنىڭ كىچىك ئوغلى «لى»نى «ميستر ئستيك» دېگەن بىر ئەنگلىزگە مەلەيلىككە بېرگەن ئىدى. شۇندەن كېيىن، خون-چى-فو ئوغلى بىلەن جۇدە سېرەك كورىشەدىغان بولوب قالدى. ئۇل، ئوغلى بىلەن تەسادۇفەن گىنە ئۇچرەشگەندە، -لى ئاتاسىغا: «ئاتا! مېنى ئويگە قايتارب ئالغىن!» دېب يالىنار ۋە خوجاسىنىڭ ئۆزىگە كورسەتكەن ياۋايىلارچا جەبر زۇلملەرىنى سوزلەب يىغلار ئىدى. ھەقىقەتەن ھەم بالالارنى ۋە خىتايلارنى جەبرلەشدە، ئەنگلىزلەرنى ئېڭ برىنچى مەدەنى يىرتقچلاردان ھىسابلاسا بولادى.

شۇندەي قىلىب، لى برنىچە ئايلاردان كېين ياۋاش ئىندەمەس بىر قۇل بولوب قالدى!... ئۇل دۇنيادا بولغان ۋە بولادىغان ھەر بىر جەبر-زۇلملەرنى باشىدان كېچرگەن كەبى كورىنەر ئىدى. كېينگى ۋاقتلاردا ئاتاسى بىلەن ئۇچرەشگەندە ھەم، ئىلگەرگىدېك شىكايەتلەر قىلماسدان قايغى ۋە ھەسرەتلەر بىلەن كېپرىكلەرىنىڭ ئاستىدا ئانغنا ئرنگە قاراب قويار ئىدى. نىمە قىلسن بىچارا! ئاتاسى كەمبەغەل، ئۇنگە قايتسا ھەم ھېچ نىمە يوق. ھەر نىمە بولسا شۇل زۇلم-جەبرلەر ئىچىدە مېھنەت قىلىب ئوز ناماغىنى تويدرشغا مەجبور ئىدى.

ئۇزاقدا ئوتمەدى، خون-چى-فونىڭ خاتىنى ئولدى! ئۇل قاررى كۇنىدە يەنە يالغز قالدى!!! خاتىنى ئولب، بىر مونچە كۇنلەر ئوتگەچ خون-چى-فو ئۆزىنىڭ قايغى-ھەسرەتلەرىنى يېشب، كوڭلىنى تىنچلەندرمەك ئۈچۈن ئوغلى «لى»نىڭ ئالدىغا باردى. ئۇل، خوجانىڭ كوزىگە ئىلىنب قالماس ئۈچۈن ئوغلى يانىغا ئارقا ئىشكدەنگىنە كىردى (چۈنكى ئفلاس كىيىملىك كىمسەلەرگە ميستر ئستيكنىڭ ھەۋلىسىگە كىرش مەنئ قىلنغان ئىدى). ئۇل، -ئىشك يانىدا ئوغلى «لى» بىلەن ئۇچراشب قالدى ۋە ئۆزىنىڭ ياشلى كوزلەرى بىلەن ئوغلىنىڭ كوزلەرىگە ئۇزاق قاراب تۇردى-دا: ئوغلىم! سېن يەنە بىر كەتتە بەختسزلىككە ئۇچرادىڭ! -سىنىڭ سېۋگىلى ئاناڭ «كون نىيە» ئولب قالدى!!! مېنىم رەھىملىك.....» دېب، سوزىنى تەيتب بتىرە ئالمادى، خۇددە كوكدەن تۈشگەندېك ميستر ئستيك كېلب چىقدى ھەم ئۇنى-بۇنى تىكشىرب تۇرماسدان خۇن-چى-فونى: «نىمە ئۈچۈن مېنىم ئويمگە رۇخسەتسز كىردىڭ؟! مېنىڭ ھەۋلىگە كىرشكە سېنگە رۇخسەت يوقلىغىن بىلمەيسەنمى؟ ئيت بالاسى!» دېب، قامچى بىلەن چالنى ئۇرا باشلادى... قاررى خون-چى-فو نىمەدر ئەيتمەكچى بولدى... براق ئەيتە ئالمادى.. ئۇل كوب يالندى. لېكن قانچا «ئورماڭ حازر چىقب كېتەمەن» دېب يالنسا ھەم ھەمەسى بىكارگە كېتدى. «لى» ياۋايى خوجاسىنىڭ قوللارىنى ئۇشلاب، بەختسز قاررى ئاناسىنى قامچى ئەزابىدان قۇتقازماقچى بولدى. لېكن، ميسترگە كۈچى يېتمەدى... زالىم ئەنگلىز، ھېچ نىمەگە (داد-فەريادلەرگە) قاراماسدان، تا-پەستدەگى نارۋانغا تۈشب يېتكونچە-ھەر قەدەمىدە بىر قامچىدان ئۇرۇب خۇن-چى-فونى كوچەگە چىقارب تاشلادى... ئېشك مەھكەم بېكلدى!...

*
* *

خون-چى-فو ئىككنچى كوندە گىنە، ئۆزىنى ميستر ئۇرغان ۋاقتدا «لى»نىڭ ھىمايە قىلغانىنى بىلدى. ئېشك ياپلغاندان كېين، ميستر نارۋاندان ئويگە چىقب كېلەر ئىدى، «لى» بالتا بىلەن ميستر ئستيكنىڭ باشىغا ئۇردى. ميستر ئستيك ھېچ قىملاماسدان شۇل يېردە يىقلب قالدى.

بىر نىچە كۇنلەر ئوتكەچ خون-چى-فو، ميستر ئستيكنىڭ جەراھەتىگە ياۋروپالق دوختۇرلار تامانىدان ياماق سالنغانىنى ۋە بتتە قۇلاق بەرگى بوقاندلب، بېتلەرىدە يالغۇز نىكش ئزلەرى قالغانىنى بىلدى.

---

[1] خىتايلار عادەتى بويىنچا، - ئاتاسى تيرك ۋاقتدا، ئوغلىنىڭ ئۇنگە تابۇت تايىارلاب قويىشى، ئاتانىڭ كەتتە ھورمەتگە ئېگە بولغانىنى كورسەتەدى.

مەنە شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى كىشى ئولتۈرگۈچى باسماچى دەپ ئەيبلەپ، جۇدە قاتتىق تەن جەزالىرى بىلەن جەزالەپ ئولتۈرگەن ئىدىلەر. خۇن - چى - فۇ ئوغلى «لى» نى جەزا قىلغان ۋاقتىدا نىمە قىلىشنى بىلمەسدەن خەلق ئاراسىدا ئويلاپ-يۈيلاپقا چاپىپ يۈردى....

قوللارى ئارقاسىغا مەھكەم قىلىپ باغلانغان «لى» كىچىك بىر چۇقۇرغا باشىنى ئېگىپ تۇرار ئىدى! كوزلەرى كىشى قانىدان قىزارغان جەللاد بالتاسىنى يۇقارى كوتەردى ۋە كوزلەرى بىلەن «لى» نىڭ بوينىنى كوزەتىپ... ئەنە ئوردم دىگەندە گىنە «لى» باشىنى بىر تەرەفكە بۇرىپ يۈباردى. بالتا ھەم توغرى بوينىگە توشمەسدەن «لى»نىڭ ئوڭ قولباشىغا ئۇردى. «لى» ئولمەدى ... باشىنى قىمرلاتىپ، قاتتىق ئاۋاز بىلەن قىچقىرىپ يانار ئىدى...

شۇ يېردە خەلق دىگىز تولقۇنىدېك گۇرلەلەي باشلادى، ھەر تاماندان شاۋقۇن كوتەرلدى. خۇن - چى - فۇ ھەم غەيرى تەبىعى بىر ئاۋۇش بىلەن:

— «بالامنى ئەزابلاماڭ، تېزرەك ئولدرڭ!» دەپ قىچقىرماقدا ئىدى. خەلق تولقىنى ئۈستىدە بۇ ئاۋاز ئىلنىپ قالغان كەبى بولدى...

جەللاد تېزگە چوكىپ، پەدرگە نەعلەت! ھەلى ئولە-مەيسەنمى!» دەپ قەھەر بىلەن يەنە بىر زەربە ئۇردى، ۋە «لى»نىڭ باشى تەنەسىدەن ئەجرالىپ، دومالاپ كېتتى، لېكن، چۇقۇرغا توشمەسدەن، چېتىدەن توقتاپ قالدى... جەللاد كېسىلگەن باشغا يېقىن كېلىپ، بېتىگە ئاياغى بىلەن تېپىپ يۈبارغاندان كېين، باش چۇقۇرغا دومالاپ توشىپ كېتتى...

خۇن - چى - فۇ، بۇ فاجىعەنىڭ ھەر بىر مەيدە ۋاقىعەلەرىگەچەھەمەسىنى ياخشى ئېسلەر ۋە جۇدە ياخشى بىلەر ئىدى... ئۇل، جەللادنىڭ «لى»نىڭ باشىنى كېسىپ توشرگەندەن كېيناق چونتەگىدەن پاپىروس چقارىپ ياحۇزۇر پاپىروس چېكىپ تۇرغانىنى ھەم ئېسىدەن چقارغان ئېمەس ئىدى.

ئىش بىتدى. «لى» ئولدرلدى! يىغلىغان خەلق زالىم ئەنگلىزلەرگە نەعلەت ئوقوپ تارقالدى...

«ئىككى ئاياقلى ئات» خۇن ھەم ئالاۋلەنىپ، ياتىپ بارا ياتغان يۈرەكىگە چەدەي ئالماسدان ئەرەۋەسىنى سۈدرەپ چاپىپ كېتە بەردى.

* * *

بۇ كۈن ئەيرتەدەن بۇيان خۇن ئۈزىگە پاسساژىر (ئولتىرگۈچى) تاپالغانى يوق. كۈن ھەم جۇدە يامغۇرلى. ئاياق ئاستىلاي، شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ كوبرەگى ئويلەرىدە ئولتىرار ئىدىلەر. ئۇنىسى ھەم مەيلى ئىدىكۇ، لېكن يېقىن كۈنلەردە ئاۋتابوسلەر پەيدا بولىپ، پاسساژىرلارنى يېغىپ ئالادىغان بولىپ قالدىلار.

خۇن پاسساژىرلار قىدىرىپ يۈرغاندە، سۆيە كلەرىگەچە سۇۋ ئوتىپ كېتدى. تەمامەن چارچادى. نىھايەت كەتتە بىر ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ توقتادى. چونكى بۇ ئوى ياۋروپالىقلارنىڭ قۇلۇبى ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىدە ئويىنىڭ دىۋارى بويىنچا 40 — 50 لەپ رىكشەلەر تىزىلى رەۋشدە تزىلىپ كېنگەنلەر ھەمەسى ياۋروپالىقلارنىڭ قۇلۇبدان چىقشلارىنى كۈتىپ تۇرار ئىدىلەر. خۇن ئېڭ ئارقادا قالغان ئىدى. ئۇنگە ھەلى نەۋبەت ئۆزاق ئىدى. قۇلۇبدان چىققان ھەر بىر ئاق تەنەلىك مەدەنى بىرتىقچلار دۇنياسى - ياۋروپالىقلار ئەرەۋلەرگە ئولترىپ كېتە باشلادىلار. خۇننىڭ ئەرەۋسىگە ھەم نەۋبەت كېلىپ قالدى.

خۇن ياشراق رىكشەلەر بىلەن گەپلەشىپ تۇرغانىدا، ئۆزىنىڭ ئەرەۋسىگە جۇدە يوغان مىتر ئستىنك نىڭ ئولتۇرغانىنى ھەم كورمەي قالدى.

خۇننىڭ بويىنىغا، چىكەسىگە ۋە يۈزىگەقان يوكردى. ئۇنىڭ تەبىعى ياپلىپ تۇرغان قاپاقلارى ئېچىدە گى قىسق كوزلەرى، مىستر ئستىنكنى يېپ تاشلاشقا خالاغانىدىك ئەسەبىلەشىپ ئويناقلار ئىدى. ئۇنىڭ كوزلەرىدەن، - دۇشماننى تۇزاققا ئلىندىرش تلەگى سېزىلەر ئىدى.

مىستر ئستىنك، ئۆزىنى قايسى تامانغا ئالىپ بارشنى كورسەتكەن ۋاقتدا، خۇن - مىستىرنىڭ - بىر قۇلاغى يوق نەفس ئەفنىگە قاراپ: «ھا بىچارا، رەحمەتلىك ئوغلم «لى»سىنىڭ ئەفتكدە شۇ چرايلىق عەلامەتنى ئېسدەلك قالدردى» دەپ ئويلاپ قويدى.

مىستر ئستىنك خۇننى تانيمادى ۋە بۇ حۇسوسدا ئويلاپ تۇرشغا ئۇنىڭ ۋاقتى ھەم يوق ئىدى. قلرى

خون، ئوزينى ئەرەۋەگە قوشب ـ ئەبەدى دۇشمانى بولغان ميسترنى ئالب كيتدى.

شۇ دەقيقەدە خوننك مەجروخ يۇرەگيدە ننمەلەر بولغانينى ۋە نيمەلەر ئويلاب كيلگەنينى تەسۋير قيلب بيرش جۇدە ئاغر بر نەرسە.

خون، ئوزينك سەرنشينى نى هيچ قاچانبۇنداى نەز يۇرگزگەن ئەمەس ئيدى. ئۇنك ئەرەۋەسيگە ئولترب باراديغان ئەنگليز، خوننك ئوغلينى ئولدرنكەن ئۇنك ئۇستيگە ئوزينى هەم ئەرەۋەگە قوشب، سۇدرەتب يور گزەر ئيدى.

كوكنك جەنوب تامانيدان شەهەر ئۇستيگە قاراۋە جۇدە قورقنچلى يامغور بۇلۇتى ياقينلاشب كيلمەكدە ۋە خون هەم شاشلب بارماقدا ئيدى. مەنـە چاقماق چاقب، ماماگۇلدرەك ناۋۇش بەردى. كوب ئوتمەسدەن قاتتـق شامال بيلەن يامغۇرنـك يەرك تامچيلارى، ئويلەرنك تاملاريغا، ئەرەۋەنك تەپەسيگە توكيلە باشلادى.

خۇننك يۇپقا كييميدەن يەنە تەنەسيگەسۇ ئوتدى. يامغور سۇۋى بيلەن لايدى كوپەيگەن كوچەدەئەرەۋەنى سۇدرەش قيين ۋە جۇدە ئاغر بولغانغا كورە، خـون يۇريشينى سەكنلەتشكە ۋە يول ئورتاسيداغى يىغلب قالغان سۇۋلى (باتقاق) جايلارنـى ئەيلەنب چقشغا مەجبۇر بولدى.

يامغور دەقيقە ساين كۇچەيمەكدە ميسترنى ئالب باراديغان جاى ئيسە هەلى جۇدە ئۇزاقدا ئيدى.

كوز ئالديداقورقنچلى حادىسەلەر تۇرغانلقدانمى، حەسرەتينك كوبلگيدەنمـى ياخۇد محنەت كۇنينك دەۋاميدە شۇندەى يامان هاۋا ئيچيدەيۇرگەنلكدەنمى، حەقيقەتدە هەر ئيككەلەسينك سەبەبيدەن بولسا كەرەك قاررى خوننك كۇچى كيتدى ۋە «بر ئاز دەم ئالاي» ديب توقتاب قالدى. ليكن، شۇ دەقيقە ئۇستيك سايەبانننك ئۇچى بيلەن خوننـك ئارقاسيغا بر نيچە مەرتەبە سانچب ئالدى. بۇ ميسترنك چارچاغان «حەيۋاننى» هايداشى ئيدى. بلمەيمەن قاررى خۇن گە قايردەن شۇ قەدەر كۇچ پەيدا بولدى؟ ئۇل بەدەنينى بر نيمە چاقب ئالغان كيشيگە ئوخشاب، بر تامانغا تاشلاندى ۋە يەنگيدەن كيلب ئەرەۋەسيگە تيسكەرى تامانى بيلەن تۇرب قوشلب ئالدى. ئيندى خون نيمە قيلش كيرەك ئيكەنليگينى ئاڭلاغان ئيدى. ئۇل، ئوزينك باراديغان يوليدان بارماسدان، دەريانك قرغاغيغا بارب توقتايديغان بر كوچەگە بۇرۇلب، ئەرەۋەسينى يۇگورتە باشلادى. ميسترئيستيك بۇندە قانـداي بولسا هەم بر ەر بەلا بولغۇسينى سىزب ئالدى ـ ليكن، ئـۇل ئەرەۋەنك ئيشيگينى ئاچب سەكرەب تۇشگونچە، خون (دەرياگە تۇشەديغان تككە يولدان بارغانيدا) ئەرەۋەسينى قوليدان قويب يوباردى. ئەرەۋە، خوننك دۇشمەنى بولغان ئەنگليز بيلەن برگە قاتتق تولقنلى دەرياگە يۇمالاب كيتدى . . .

خون دەريا بويدەگى بوشلقدان، ئوغلينى ئولدرتكەن ميسترنك ئولۇمينى تاماشا قيلماقچى ئيدى. فەقەت سوۋگە چوملب كيتكەن ئەرەۋەنك فەقەن غەلديرەكلەرينى گينە كورە ئالدى. ئەنگليز ئيسە، سرە كورنمەسدەن (غتايدان ئەبەدى) يوقالدى.

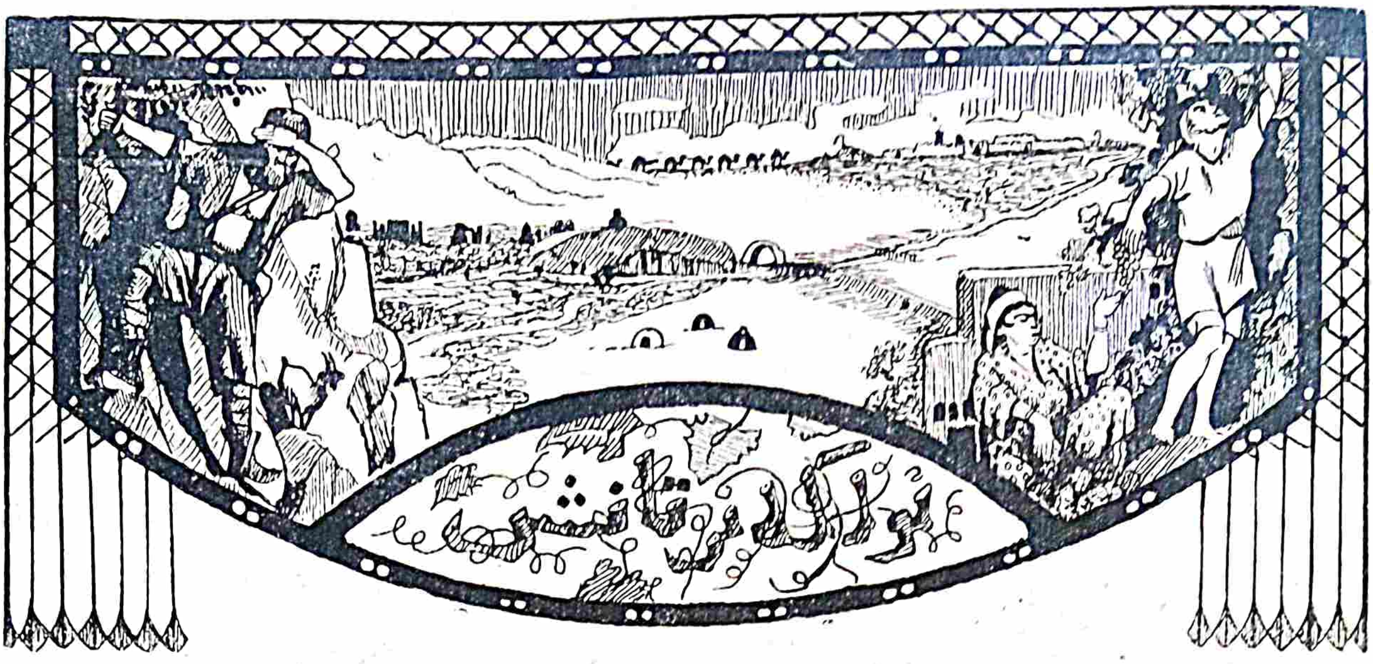

بۇخارا شەھرى ۋە ئېسكى بنالەرى.

موسا سەيىدجان.

ئورتا ئاسيا شەھر وە قورغانلارىنىڭ ۋجودغا چىقىشى.

ئورتا ئاسيانىڭ قەدىمگى دەۋرلەرى ۋە تەئرىخى توغرىسىدا مەعلۇمات جۇدە ئاز ـ سىرەكدر. بۇ ئولكەنىڭ براق ئوتمشىنىڭ سەۋدا ۋە سەناعەتى، سياسى ۋە مەدەنى ترىكچىلىگى جۇدە قارانغىدر. خىتاى ۋە يۇنان مەنبەعلەرى ھەم ئىران دىنى ئەسەرلەرىگە كورە ئورتا ئاسيادا‌غى خەلقلەرنىڭ مەدەنى ترىكچىلىكلەرى ميلادى تەئرىخدەن نيچە عەسر بۇرۇن باشلانغاندر. ماكىدونيالى ئىسكەندەر تۇركستانگە كيلگەندە (ميلاددان 30 - 229 يل بۇرۇن) بوندا ديھقانچيلق ۋە چارۋادارلق بىلەن مەشغۇل بولغان ۋە كوب ئاباد شەھەرلەرگە ئيگە بولغان خەلقلارغا ئۇچراغان.

ئىككىنچى عەسرى ميلاديدە، تۇرك فاتيحلەرىنىڭ بيگىشلەرى نەتيجەسيدە «تۇركستان» ئاتالغان بۇ ئۇلكەنىڭ تۇب خەلقى ئارى نەسلىگە مەنسۇب ئيرانليلەر بولوب، كيينگيلەر تەرەفيدەن «توران» ئاتالارئيدى. ئيران بيلەن توران ئاراسيداچىك ئارا «ئوكسۇز» (ئامۇدەريا) بولغان.

مەزكور ئيرانليلەر. تۇركستاندا ياشاغانلار. بۇلارنىڭ ئەسل ـ تۇب ۋەتەنلەرى قايىر بولغانى توغرىسيدا مەعلۇماتلار تۇركلەرنىڭ مۇھاجەرەتلەر نەتيجەسيدە شەرقى ئاۋرۇپاۋە ئيرانغا ئورتا ئاسيادان بارغانلارىنى تەئكيد ئيتمەكدەدر. (1)

بۇنداغى خەلقلارنىڭ كوپچىلىگى ئيرانلى بولىشىغا قاراماسدان قەديم زەمانلاردا ئۇلەرنىڭ بۇتون تۇركستاندا كۇچلى بر دەولەت تەشكيل ئيتە ئالغانلارى مەعلۇم ئيمەسدر. عۇمۇميەت بيلەن تۇركستان عەرەب ئستيلاسيگەچە ئايرم فيئوداللقلاردان عبارەت بولغان.

بۇ فيئوداللقلار بۇيۇكرەك نەھرلەر بويىدا تەشكيل تاپقاندر. بۇلەرنىڭ ئيڭ مەعلوم ۋە مەشھۇرلەرى: ئامودەريانىڭ تۇبەن ئاقيمداغى خارەزم، زەرەفشان حەۋزەسيدەگى سۇغد (مەركەز شەھرى مەراكينت ـ سەمەرقەند)، باختەر (باكتريە ـ بەلخ) مەركيان (مەرۋ) ۋە ئاريان (ھيرات) در.

تۇركستان خەلقينىڭ تۇب كەسبى ديھقانچيلق بيلەن چارۋاچلق بولوب، ئيرك يير ۋە سۇ خوجالارى قوليدا بولغان. «ديھقان» ئاتالغان بۇ پاميشچيكلەر ئوز قوللارى ئاستيدا بولغان «كەششا ۋەرز ـ قوشچى» لارنىڭ ئونراق جايلارىنى قورغان ديۋار بيلەن ئوراب ئالار ئيديلەر. بارا ـ بارا بۇ ديھقانلارنىڭ ييرلەرى كوپەيب سەۋدا ئشلەرىنىڭ ئوسيشى بيلەن، شول كچيك قورغانلارنىڭ بەعزيلەرى شەھەر حالىغا كيلگەن ۋە حازرغى ئورتا ئاسيا شەھرلەرىنىڭ كوپيسى شوتەرتيب بيلەن بارلققا چيققاندر.

(1) ئاكاديميك ۋ. ۋ بارتولد «تۇركستان تەئريخى» بيت 6

حازر ئورتا ئاسىيانىڭ قىشلاقلارىدا يۈزلەرچە تيپپەلەر باردر. بۇ تيپپەلەر ۋاقتىدا ديهقان ئاتالغان پامىشچىكلەرنىڭ قورغانلارى بولوشى ياقن ئيحتىمالدر. بۇنداى پامىشچىكلەر هەر فئودالىقدا يوزلەرچە بولوب، بۇ بوكرەك ۋە سەۋدا، سەناعەت مەركەزى بولغان قورغانلارى فئودالىقنىڭ مەركەزى بولغاندر.

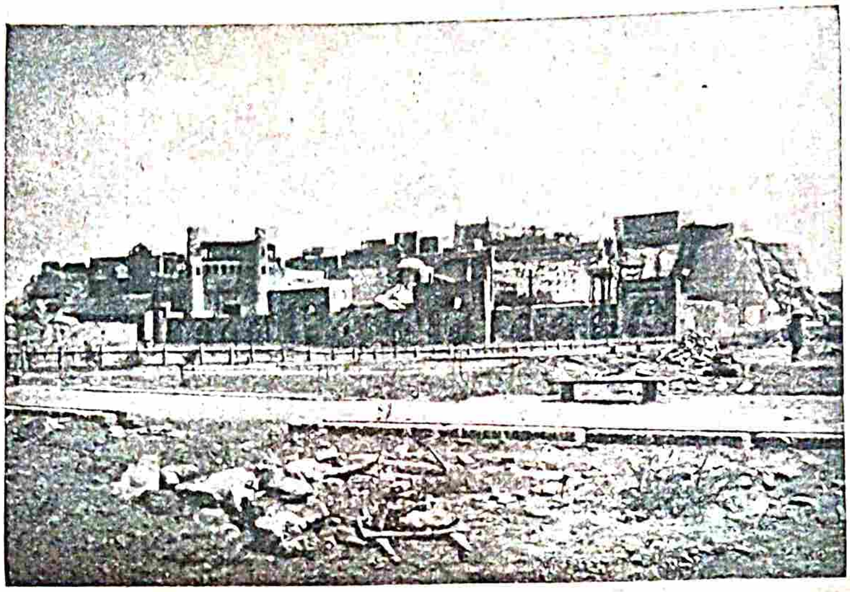

ئەركنىڭ عۇمومى كورىنشى. (بۇخارا)

فيئوداللىقنىڭ باشلىغى ـ پادشاسى ئىرىك يير ئيگەسى بولغان ديهقانلاردان ئيدى.

بۇ فئوداللىقلارنىڭ هەر برينى ئۆزيگە مەخسۇس لەقەب بىلەن زيكر ئيتەلەر: سوغد خانىنى «ئەخشيد» بۇخارا خانىنى «بۇخار خۇدات» خارەزم شاهىنى «خارەزمشاه» ۋە هاكەزا..

بۇخارا شەهرى ۋە ئەرك.

ئورتا ئاسيادا غى ئيسكى شەهرلەردەن برىدە بۇخارا شەهرىدر. بۇ شەهرنىڭ قاچان ۋە قايسى دەۋر مەيدانغا كيلگەنى توغريسىدا هەلى ئانىق مەعلومات يوقدر. ئىسكەندەر تۈركستاننى ئىستىلا ئيتكەندە بۇخارا شەهرى ۋە ئايرم بۇخارا دەۋلەتى بارلغى ۋە يا بۇندەى حوكومەت بولغانىدان يۇنان مەنبەعلەرى سۇكوت ئيتكەنلەر چاغى. ئىسكەندەر باختر، سوغد، ئەسرۇ-شەنەنى ئشغال ئيتكەندەن كيين زەرئەفشان حەۋزەسينىڭ ئورتا ۋە تۆبەن ئاقيميغا قاراب بارغان. شۇل بار يشيدا ئول قشلاق ئۈچۈن باختر (بەكتيريه) دە توختاغان. بر رىۋايەتكە قاراغاندا ئىسكەندەر بەكتيريه ـ بەلخ ـ گە

ئيمەس، بايكينتگە بارغان ئيمىش. عەرەب ئىستيلاسى دەۋرىدە بايكينتنىڭ كۈچلى بر قورغانغا ئيگە بولغانى بۇ شەهەرنى ئالش ئۈچۈن عەرەبلەرنىڭ كوب ئورۇششغا مەجبور بولغانلارى مەعلۇم ۋە مەرۋىدر. بوندان باشقا نەرشەخى بايكينتنى يازغاندا بۇخارادان ئيسكى بولغانىنى، خەلقىنىڭ كوپسى قوريدا ۋە دەريادا يوروب، سەۋدابىلەن مەشغۇل بولوب، چين-خيتايغاچا بارغانلارىنى يازادى. (1)

بۇخارا توغريسىدا نەرشەخىنىڭ(2) ئيككى رىۋايەتى باردر. برى بۇخارا شەهرستانى، ئيككنچيسى بۇخارائەركى توغريسىدادر. بۇ رىۋايەتلەرگەكورە بۇخارا شەهرستانىنى تۈرك حاك-لارىدان برى تەقريبەن 6-7 نچى عەسرى ميلاديدە سالدرغان بولادى. عۇمۇميەت بىلەن، تۈركستاندا تۈركلەرنىڭ قەتعى يىگىشلەرى VI نچى عەسردە بولغانىنى ۋە ئىسلاميەتگەچە بۇخارا خۇدداتلارينىڭ تۈركلەر نۇفۇزى ئاستىدا بولغانىنى نەزەردە تۇتغاندا نەرشەخىنىڭ رىۋايەتيگە ئىشانىشگە توغرى كيلەدى.

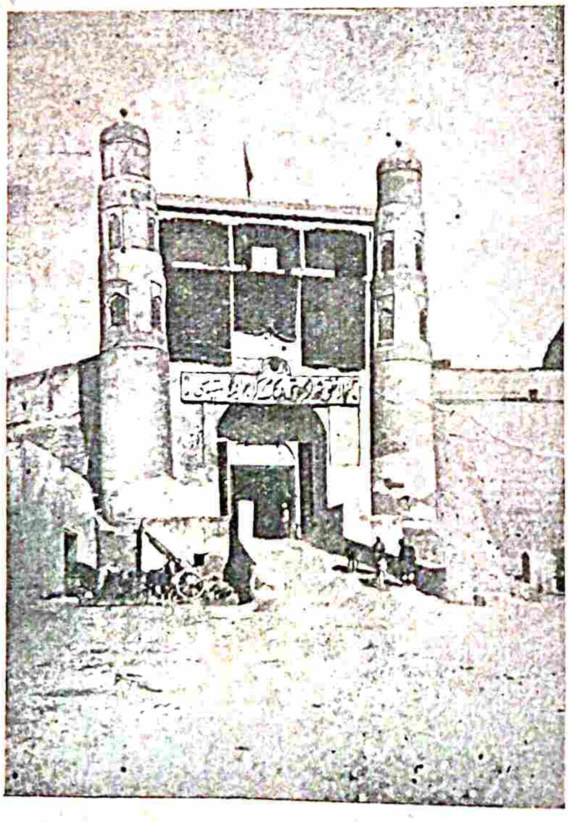

ئەرك ئيشكىنىڭ كورىنشى. (بۇخارا)

1) نەرشەخى ـ بيت 22
2) مەزكور كتاب بيت 6-8

بۇخارا تەئرىخىنى يازغۇچى خاجەئى غنجارى (1) موحەممەد ئىسماعىلى بۇخارايى (2) ئەبوبەكر ئبنى مۇحەممەد جەعفەرى نەرشەخى (3) لەرنك بۇخارا! تەئرىخلەرىدەن بزگە يالغۇز نەرشەخىنك عەرەبچەدەن فارسىچاغا ئيككنچى قاتلا قسقارتلب تەرجۇمە قىلىنغان بر ئەسەرى ئېرشكەندر. شۇنك ئۈچۈن بو شەھر توغرىسىدا نەرشەخىدەن ئوزگە توگەل مەنبەعىمز يوقدر.

نەرشەخى ۋە ردانزى، رامىتەن، دەرەفشە - ئەركى - بەستە، بايكەند تومەنلەرىنك بۇخارادان ئيسكى بولغانىنى يازادى.

ئىسلامىيەتدەن بۇرۇن ئورتا ۋە قوبى زەرەفشاندا نۇرك حۇكۇمەتى نۇفۇزى ئاستىدا بولوب، مەركەزى بۇخارا شەھەرى بولغان. (4) عەرەبلەر ھەم ئيسكى جۇغرافى تەقسىماتنى سافلاغانلار. بۇخار خوداتنى خىراج تولەگوچى ئيتب، ئوز مالىيە مەئمۇرلەرىنى قويغانلار. بۇ حال سامانيلارنك برنچى بۇيۇك ئەمىرلەرى بولغان ئىسماعىلى سامانىگەچە دەۋام ئيتكەندر. براق بايكىنتلىلەر ھەر ۋاقت بايكىنتنك بۇخارا شەھرىدەن ئيسكى ۋە بۇيۇك بولوشى بيلەن ماقتانغانلار. شۇلارنى نەزەردە تۇتقاندا بوخارا شەھرستانىنك ھازرغى تۇزۇلۇشىنك VI - VII نچى عەسرى ميلاديدا بنا ئيتلگەنىنى چامالاب بولادى.

ئيسكى شەھرستان حازرغى بۇخارانك ئورتاراق بر جايىدا ۋاقىع بولغان. شەھرستاننك حۇدودىنى تەعيين ئيتش ۋەقفىيەلەر ئارقالى مۇمكن بولادى. بۇندان باشقا شەھرستان بۇكسەك بر يېردە ۋاقىع بولغانيدان، حۇ-دۇدىنك كوب نۇقتەلەرى ئوز- ئوزىدەن كورونب

1) خاجەئى غنجارى بۇخارالى بولوب 412-دە بۇخارادە ئولگەن.

2) «سەحيحى بۇخارى» ئسملى مەشھۇر حەدىس كيتابىنك مۇئەللىفيدر. 194-دە بۇخارادا توغولب 256 ھجريدە سەمەرقەندىدە ئولگەن.

3) مۇحەممەد ئبنى جەعفەرى نەرشەخى 332 ھجريدە عەرەب تليدە بۇخارا تەئرىخى يازغان. بوئەسەرنى 522 ھجريدە ئەبۇنەسرى ئەحمەد ئبنى نەسرۇلقەبادى قسقارتب فارسيچاغا تەرجۇمە قىلغان 574 ھجريدە ئيسە بۇ تەرجۇمەنى مۇحەممەد ئبنى زەفەر ديگەن كمسە تاغن قسقارتب ئوز زەمانىگەچە بولغان بەعزى ۋاقىعەلەرنىدە قوشغان. كيينگيسى 1906 دە بۇخارادا باسلغاندر.

4) ئىسلامىيەتدەن بۇرۇن، ۋە ئوندەن كيين سامانيلەر دەۋرىگەچە بۇخارا ئولكەسىنك چيگەرەسى حازرگى زەرەفشان ۋيلايەتىنك ئابادييرلەرى بيلەن، توركمەنستاننك فەرەب تومەنىدەن عبارەت بولغان.

تۇرادى. (1) ئيسكى ۋاقتلاردا شەھرستانغا سۇچقاغان حازردە ئيسە شەھرستاننك شمالىدە «حەۋزى قازى كەلان» شەرق ياغىدا «حەۋزى خاجە كەلان» ئانىدا ئيككى حەۋز باردر. برنچيسىنك سەتحى بيردەن 5 ميتر، ئيككنچيسىنك سەتحى ئيسە تورت يارم ميترو چۇقۇرلىغدادر.

شەھرستاننك حۇدود، مەساحە ۋە ئيشيكلەرى.

شمال ياغى: زندان - شەھرستاننك شمالى غەر-بى بۇرچەكيدە ۋاقىع بولغان؛ شۇندان شەرققا تامان بارلسا قاتاغان مەسجدى شەھرستاندا قالب چوب بازارى چىقادى. چوب بازارىنك ئاخيرى ۋە خاجە عەبدۇللائى كەبير مەزارىنك جەنۇبيدەن باشلاب، جەنۇبى غەربيگە بۇرىلادى ۋە خاجە ئەۋلىيائى غەربب مەزارىنك شمالىدەن ئوتۇب شاھ ئەخسى مەزارىگە چىقادى. شاھ ئەخسى مەزارى ۋە خانەقاھى شەھرستاننك ئيچكەرىسىدە ۋە شيمالى شەرقى بۇرچەگيدە ۋاقىع بولغاندر. بۇ ياقنك ئۇزۇنلغى 315 سەرجيندر.

شەرق ياغى: مەزكۇر بۇرچەكدەن پاي ئاستانە گوزەريدەگى عەبدۇللانەزەر مۇفتى مەدرەسەسيگەچە كيلەدى. شۇل مەدرەسە جەنۇبى شەرقى بۇرچەكدە ۋاقىع بولوب شەھرستاندان تاشقارىدادر. حەممامى پاي ئاستانە، مەدرەسەئى سەراي، ئەش شەھرستاننك ئيچكەرىسىدە ۋاقىعدر؛ مەسجدى چوبباز ئيسە ئيسكى دىۋار ئۇستىدە ۋاقىع بولغان 3 ياقنك ئوزۇنلغى 180 سەرجينگە ياقندر.

جەنۇب ياغى: عەبدۇللا نەزەر مۇفتى مەدرەسەسى ۋە مەسجدى پاي ئاستانەنك شيمالىدەن (شەھرستاننك تاشقارىسىدا قالدرب) شۇندەن جەنۇبى غەربيگە بۇ-رۇلۇب كيموختگەران ۋە بازارى گول گوزەرلەرىنك ئورتاسىدان ئوتەدردە سوزەنگەران رەستەسيگە چىقادى. حەممامى مسكەران (حازر حەممامى بازارى كارددىلەر) شەھرستاندان تشدا قالب، سوزەنگەران مەسجدىنك جەنۇبيدەن توغرىراق بر خەت بيلەن شەھر يىقجان

1) مين ۋەقفىيەلەر بيلەن حازر كوروۇنوب تۇرغان بۇكسەك جايلارنى تيگلەشدردم. براق ۋەقفىيەلەرنك بەعزيلەريدە ياڭلشلار بار. ۋەقفىيەلەرنك بريدە بر يير «دەرداخل حصار قديم بخارا» دەب قەيد ئيتلگەنى حالدە، ئيككنچى ۋەقفىيەدە «دەرخارج حصار قديم بخارا» دەب يازلغان. شۇنك ئۈچۈن بر نيچە ۋەقفىيەلەرنى كورش ۋە شۇ ييرنك ۋەزعيەتى بيلەن تانيشىشغا توغرى كيلدى.

(قازيخانه) گۇزەرينڭ مەسجيديگە، ئوندەن 30 سەرجين مقداريدا ئوتوش بىلەن بوياق تەمام بولادى. ئۇزۇنلغى 285 سەرجين.

غەرب ياغى: مەزكور يېردەن مەسجيدى كەلانگەچەكيلەدى، ئۇنڭ غەربى ياغينى ۋە مەدرەسەئى بەدەلبيكنى كيسب ئوتوب حازرگى كەپپاننڭ شەرقيدان ئوتەدى، شۇ يېردەن بر ئاز بورولوب زندانغا يابشادى. ئوزونلغى 270 سەرجين. شەھرستاننڭ بوتون ئەيلەنمەسى 1050 سەرجين يا ئېنكى 1-2 چاقرمدر.

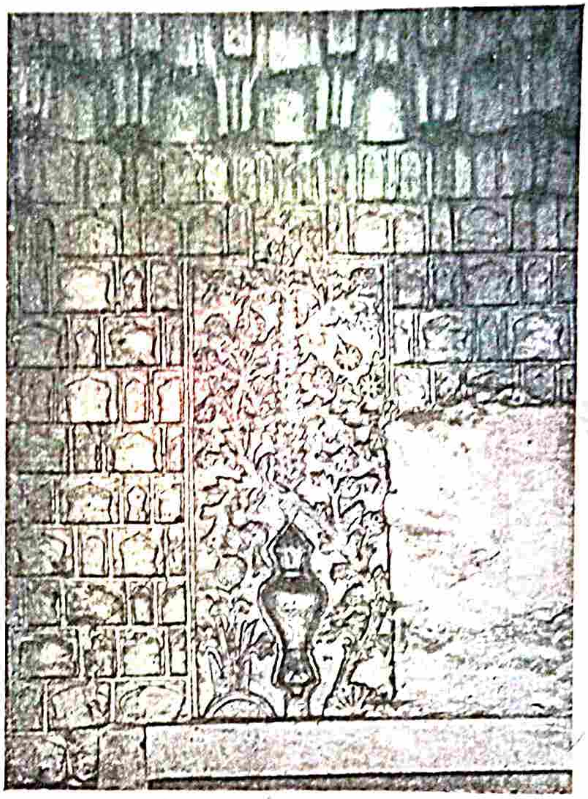

ئسكەندەرخان مەسجدىنڭ ئچكى كورنشى. (بۇخارا)

شەھرستاننڭ ئيشكلەرى شۇنلاردر (1):

1 — دەرۋازەئى بازار.
2 — دەرۋازەئى شەھرستان.
3 — دەرۋازەئى بەنى سەعد.
4 — دەرۋازەئى بەنى ئەسەد.
5 — دەرۋازەئى گەبرىيە.
6 — دەرۋازەئى حەفس.
7 — دەرۋازەئى نەۋ.

دەرۋازەئى بازار. نەرشەخى بۇ دەرۋازەنى «دەرۋازەئى عەتتاران» ھەم ئاتايدى. ۋەقفيەلەردە «دەربى ئاھەنين» دېب قەيد ئيتگەنلەر. عەبدۇللاخان ئوزينڭ

1) نەرشەخى بيت 74-67.

مەدرەسەسيگە «چھارسوق ئاھنين» (حازرگى تاقى تيلپەك)نى ۋەقف ئيتكەن؛ ۋەقفيەسيگە كورە شۇل تاقنڭ شيمالى، دەربى ئاھەنين گە يتشگەن ئيكەن (1). شۇندەي بولغاندا بۇ دەرۋازەنڭ ئورنى تاقى تيلپەكنڭ شيماليدەن ئوتگەنده بازارى گۇل ۋە تاقى زەرگەرانگە باريلاديغان يوللارنڭ بريدە ۋاقيع بولغان بولسا كيرەك.

دەرۋازەئى شەھرستان. شەھرستانڭ شەرقيدا ۋاقيع بولغان بولسا كيرك (2) نەرشەخى، ديھقان «خينە» كاخينڭ (كوشكينڭ) حودۇدينى كورسەتشيداندا، شەھرستاننڭ شەرقيدا ۋاقيع بولغانى ئاڭلاشيلادى. ۋەقفيەلەردەن (3)، شەھرستاننڭ شەرقيدە، «دەربى ئاب» ئسميدە بر دەرۋازە بار بولغانى ئاڭلاشيلادى. حازرگى كەلاباد كوچەسيدەن، زەرگەرانگە باريلاديغان يولدا بولشينى تەخمين ئيتب بولادى.

دەرۋازئى بەنى سەعد. تاقى تيلپەكنڭ جەنوبيدەگى كوچەدەن توغرى بارغاندا، اوڭدەگى برنچى كوچەدەن مەنار ئا..تى ۋە مەسجيدى كەلانگەچيقيلادى؛ دەرۋازەئى بەنى سەعد شۇنده بولغان. ئەرسلانخان بننى موحەممەد ئوز سەرايىنى شونده سالدرغان (4) ھەم شونده، حازرگى تەختى مەنار يەكى بازارينڭ جەنوبى غەربى بورچەگيدە، ئەرسلانخان ئوزى ئوچۇن، كوك گومبەزلك بر مەقبەرە بنا ئيتدرگەنى (5) ۋە ئورنينڭ ۋەزعيەتى، ھەم خەلق ئاغزيدان ئېشتلگەن موتەۋاتر نەقللەر بۇ فكرنى تەقۋيە ئيتەدى.

دەرۋازەئى بەنى ئەسەد. شەھرستاننڭ غەربيدە ۋاقيع بولغان. (6) ئسلاميەتگەچە دەرۋازەئى

1) «ھمگى و تمامى چارسوق ئاھنين كەمشتل است برجنبزما ودكاكين متعدده كەھمه ئان بنا ازخشت پختە است و واقع است در بيرن حصار قديم بخارا دردرب ئاھنين...... شماليما پيوسته است بعضى بدرب ئاھنين كەمشهور است و بعضى بخندق مزكور...» (عەبدوللاخان ۋەقفيەسيدەن).

(2) И. И. Умняков نڭ К вопросу об исторической топографии средневековой Бухары (сборник Туркес. Восточ. Института стр. 151) ديگەن ماقالەسى.

3) نەرشەخى بيت 68.

4) نەرشەخى «وسراى خاص خودرا بەدسعد ئاباد فرمودە بنا كردنداست بيت 37.

5) مولا زادەبيت 69. مەزكور گومبەزيير ئاستيدا كومولب قالغان؛ ئونڭ ئوستيدا ۋاقيع بولغان خەۋلينڭ ئيگەسى قودۇق قازغاندا، كوك گومبەز چەقتانينى سويلەيلەر.

6) ئومنيەكوف مەقالەسى 151 بيت.

مۇەرە [1] ئاتاغانلار. خوررەمبى (حەممامى كونجەك) مەسجىدىنك قارشۇسىدا، شەھرستانگە چيقار بر كوچە بار؛ شەھرستاننك بر دەرۋازەسى شۇندە بولغانىنى ريۋايەت قيلالار.

دەرۋازەئى گەبريمە. عەرەب جەغرافييونلەرى بابولقوھوندوز ئاتاغانلار. [2] قوھوندوز (ئەسلى كونديژ، كينراق قۇھوندۇزنى قسقارتب قۇندۇزدە ئاتاغانلار) قورغان - ئەرك مەعناسيدادر. وەقفييەلەردە «دەربى ئسلام» ديب ئەركنك شەرقيدا شەھرستاننك بر دەرۋازەسينى كورسەتگەنلەر. بولاردان ئاڭلاشيلادركم: مەزكور ئيشك ئەركنك شەرقى ئيشيگى قارشوسيدا بولغانكم حازرگى تەكبەند بانان گوزەريگە چيقيلاديغان كوچەگە توغرى كيلەدى.

دەرۋازەئى حەفس. ئيمام ئەبو حەفسى كەبير (217 - 105 [3]) شۇل مەحەللەدە بولغانيدان [4] مەزكور ئسمنى ئالمشدر، ئيمام ئوبو حەفسى كەبير، ئوز زامانينك بويوك عالمى بولغانيدەن، موسۇلمانلەر، حەق بول ئزلەب ئونگە كيلەر ئيمشلەر. [5] شونك ئۇچۇن شۇل دەۋازەنى «حەق رەھە» (راھى حەق-توغرى بول) دە ئاتاغانلار. [6] شونلەرنى كوزدە توتغاندا بۇ دەرۋازە شەھرستاننك شيماليدا، چوب بازاريگە توشەديغان ئورونغا توغرى كيلەدى.

دەرۋازەئى نەو. نەرشەخى گەكورە دەرۋازەئى نەودەن، شەھرستاننك ئورتاسيغاچا، ئوندەن دەرۋازەئى عەتتارانگەچە بر مەحەللە بولوب، شەھرستاننك نورندەن برى ميقداريدا ئيكەن [7] عەرەب جوغرافيونلارى، دەرۋازەئى «نور» ئاتاشلارى، ئونك شيمالى شەرقيدا «خاجە نورئاباد» مازارى بولغانيدان وەنور ئاتاغا شۇ بولدان بارلغانيدان بولسا كېرەك. شۇلەرنى كوزدە تۇتغاندە بو دەرۋازەنك ئورنينى، شەھرستاننك شيمالى شەرقيدەن، حازرگى شاە ئەخسى مەزارۋە خانەقاسينك غەربيدەن ئزلەشگە توغرى كيلەدى.

شەھرستاننك ئەينەلمەسيدە «خەندەق» بولغان. بۇ خەندەقنك بەعزى، جايلارى عەبدۇللاخان ۋەقتيغاچا بار بولغانى ۋەقفييەلەردەن ئاڭلاشيلادى.

1) نەرشەخى «دەرجاميلت دەرمەر خواندندى» بيت 70.
2) ئومنيەكوف مەقالەسى 150.
3) موللا زادە بيت 17.
4) نەرخەشى بيت 70. 6 - 5) مەزكور كيتاب 73-70.
7) نەرشەخى بيت 68.

توركستاننى عەرەبلەر ئستيلا ئيتكەندەن كيين، بۇ ئولكەنك ساودا - سەناعەتى جودە تيزلك بيلەن تەرەققى ئيتگەن. شۇنڭ ئۇچۇن ئېسكى شەھرستانلەر، ليكەيب بارغان. [1] بازارلار، دوكانلەر شەھرستاندەن تشدا بولغان.

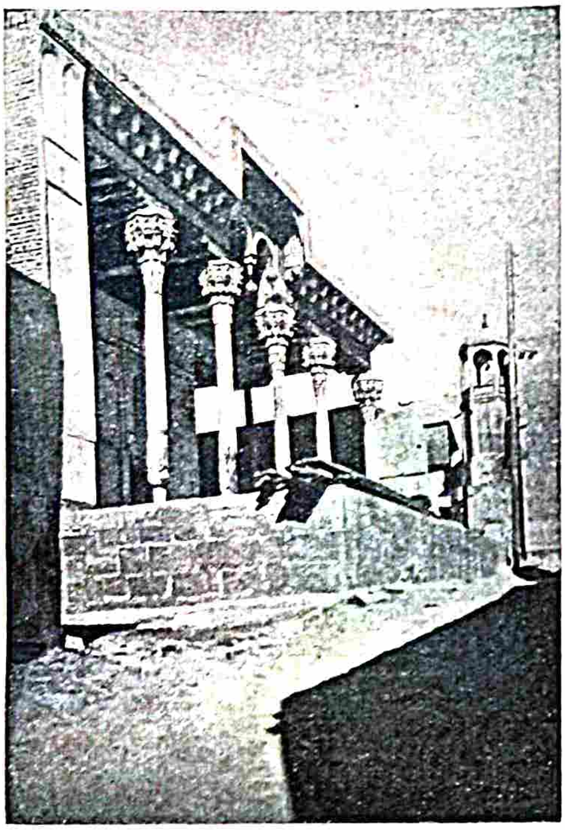

سۇبخانقۇلىخان مەسجىدى: (بۇخارا)

بۇخارا شەھرستانينك تەشقاريسىدا ھەمشوندای بازار جايلەر، سەودا - سەناعەت ئورۇنلارى تەشكيل تاپلغان. بۇ ئورۇنلارنى عەرەب جوغرافييونلارى رەبات (رباط) ئاتاغانلار. بۇخارالىلارنك سوراۋلەرى بوينچا 235 ھجريدە خوراسان [2] ئەميرى (محمد بن عبدالله طاھرى) يەگى شەھەر (رباط) نك ئەينەلەسيگە موستەحكەم بردىۋار بنائيتدرگەن. [3] يەگى شەھرنك ئېشكلەرى ئون بتتە بولغان. [4] قاراخانيلاردان مۇحەممەد ئبنى سۇلەيمان (525 - ھجريدە ئولگەن)، مەزكور ديۋارغا بيشك ئيكنچى بر ديۋار

1) ۋ.ۋ.بارتولد. توركستان تەئريخى فاتح كەريم تەرجومەسى بيت 24.
2) خوراسان ديب، ئيراننك حازرگى خوراسان ۋيلايەتى، مەرۋ، ھيرات ۋەبەلخ رايونلەرينى ئاتار ئيديلار. سامانيلەرگەچە خيلافەتنك خوراسان ئەميرلەرى، ماۋەرائۇننەھرگە ئوز مەئمورلەرينى قويب ئيدارە ئيتەر ئيديلەر.
3) نەرشەخى 43 - 42.
4) ئومنيەكوف ماقالاسى 152

بنا ئيتدرگەن. ئۇندەن كيين قلچ تامغاچخان 560دە شۇل ديۋارنى قايتادان سالدرغان. چنگيزخانگەچە، برنچى بنا ئيتلگەن ديۋار، تورلى ئورشلاردا نيچە دەفعە بوزولب قايتادان تەعمير ئيتيلگەندر. چنگيزخان ئورو-شيدە شەهەرگە ئوت قويوب كويدرلدى، ديۋارلارى بوزديرلدى (617 هجريدا) (1) . براق 14 يل كيين چنگيزنڭ ئوغلى چيغاتاى خاننڭ ئەمرى بيلەن شەهەر ۋە ديۋارلارى قايتادان تەعمير ئيتلگەندر.(2) حازرگى بۇخارا شەهرينڭ ئورنى وەپلانى 3 نچى عەسرى هجريداغيدان جۇدە ئاز فەرقليدر.

ئەرك.

ئەرك توغريسدا نەرشەخى مەشهور سياۋوش ۋە ئەفراسياب ئەفسانەۋى ريۋايانينى يازدى (3) براق عەرەبلەر كيلمەسدەن برئاز بورۇنلارغاچا ئەرك، بوزق بر حالدا بولوب، عەرەب ئستيلاسى ۋاقتيدا بوخار خۇددات بولغان توغشادەنڭ ئاتاسى بەندون تەرەفيدەن تەعمير ئيتيلەدى (VII عەسرى ميلاديدە). ئول ئوز ئاتينى بر تيمور تاختاغا ئويدرب ئەرك ديۋاريغا قاقب قويغان. بو تيمورتاختا نەرشەخينى عەرەبچەدەن تەرجۇمە ئيتكەن كشينڭ زەمانيغاچا (522 هجريدا) بار بولغان. ئەركنڭ ئككى ئيشگى بولغان. شەرقى ئيـ-شكنى "دەرى غۇريان"، غەربى ئيشكنى «دەۋازەئى ريگستان» كيينرەك «دەرى عەلەف فورۇشان» ئاتاغانلار. ئيككى ئيشكنڭ ئاراسى توغرى بر يول بيلەن توتاشقان. ئەمرلەر، بيك ۋە كەتتە عەمەلدارلەرنڭ مەحكەمەلەرى، خەزينە ۋە زندان شوندە بولغان، XI ۋە XII نچى عەسرى ميلاديدە ئەرك، تورلى ئورۇشۋە تالاشلاردا نيچە دەفعەلەر بوزولوب قايتادان توزانيلادى.

ئەركنڭ مەساحەئى سەتحيەسى تەقريبەن 7450 مۇرەببەع سەرجين مقداريدادر.

ئەركدە تەئريخى بينالار.

عۇمۇميەت بيلەن بۇخارادا، ئەمر سەرايلەرى ئوردە ۋە مەحكەمەلەر، پشق خشتدان سالنماغانيدان ئەركدە بۇندايلاردان جۇدا ئيسكى بنالار يوقدر. شەيـ-بانيلەردەن بولغان ئسكەندەر خاننڭ كيچك برمەسجيدى؛ ئەشتەر خانيلەردەن سۇبحانقۇليخاننڭ (1091-1114 هجرى) مەسجيدى؛ مانغيتيلاردان رەحيم خاننڭ (1162 هجريدە ئۇلگەن) مەرمەر تەختى؛ ئابخانە، چل دۇختەران ۋەئەفسانەۋى سياۋۇش قەبرى مەشهورراق بنالاريدر.

سۇبحانقۇليخاننڭ مەسجيدينى 1917 نچى يلدە ئەمر حوكومەتى تەعمير قيلدرغان ئيدى.

ئابخانە (سۇۋ ئۇيى) - ئەرك ئيشيكيدەن كيرب يۇقاريغا چيقاياتغاندا سولدە 5 تە بولمەچە باردر، بو بولمەلەرنڭ ئارقا تامانيدان بتتەدەن كيچك توينوكـ-لەرى بار، ئيشكلەرى جۇدا كيچيك (برموربعع ئالچنچە) بولوب توتاش ياپوق بولغانيدان، جۇدا قارانغودر. بۇلارنڭ هەربريگە 5 - 10 يلغە حوكم ئيتلگەنلەرنى قامار ئيديلەر.

چل دوحتەران (قرق قز). ئەركنڭ شمالى شەرقى بۇرچەگى شول ئسم بيلەن ئاتالادى. بۇندە برمەچت، مەچتنڭ شەرقيدا سەيد ئەبدالى غازى (ئەمير جعفر تەييار بن شاه عبدالمنان بن امام خنيفه بن خليفه علام)نڭ قەبرى بار ئيمش (1). شول بورچەكدە ئەرك ديۋاريغاياپشق كيچيك بر بولمە بارئيدى (حازر بوزلگەن) بۇ بنانڭ ئاستيدا چۇقۇر برقۇدوغى بولوب، حوكومەتكە عسيان ئيتـ-گەن، كەتتە بيكلەر، ئوروغ باشلقلارينى قاماغانلار.

مانغتيلار سۇلالەسينڭ مۇئەسسيسى رەحيم خان، ئەركدە ميهمانخانە ۋەمەرمەر تەخت بنا ئيتدرگەن. تەخت

---

1) نەرشەخى 43.

2) براككا ۋۆز، كييفران قاموسى جلد 5 بيت 108.

3) ئيراننڭ كيانى سۇلالەسيدەن بولغان «كەيكاۋۇسنڭ ئوغلى سياۋۇش ئاتاسيدان ئاچچغلانب، ئامۇدەرياسەن ئوتوب ئەفراسياب حيمايەسيگە سيغينادى. ئەفراسياب ئونى ياخشى قارشى ئالب ئوز قزينى ئونگە بيرەدى. (ئوندەن كەيخرەۋ توغولادى.) سياووش ئوزينڭ ئوتورروش جايى ئوچون ئەركنى بنا ئيتديرەدى. ئەفرەسياب ئوكەسينڭ ئغواسيگە ئيكدرب سياۋۇشنى ئولديرەدى، ۋە ئەركنڭ شەرقى ئيشيكيدەن كرگەچ كومديرەدى. بوخارانڭ ئوتگە تاپينوچيلەرى (موغان) بو جاينى حورمەت ئيتەرلەر، ئونڭ قەبرينى مازارى سياۋۇش وەل-ى دبيلەر. هەريل نەۋروز كونى قۇياش چقماسدان بۇرۇن هەركشى بر خوراس سويوب كيلتيرەر ئيدى....» (نەرشەخى بيت 28)

بوخارادا هەليگەچە شوعادەت بار: هەريل نەۋروز كونيدە برخو-راس سويوب نەخوت ۋە مەيز سالب پالاۋ پشيرب قوشنيلارغا ئولاشا، يابرنيچە كشينى چاقيرب زييافەت ئيتەرلەر. بونڭ ئاتينى «قازان تولدى» دييلەر.

كەيخرەۋ، ئيراننڭ كيانى شولالەسينڭ بويوك ئمپراتورلغيدى تەشكيل ئيتكەن كشيدر. قافقاسيادا تورك خاقانى حاتون تومرەس بيلەن ئورروشوب ئەسير توشەدى وە ميلاددەن 530 يل بورون ئولدريلەدى (وەليدى. تۇرك-تاتار تەئريخى 28).

(1) توحفەتوززائيرين 100-99

ئويمەكارلىك مەرمەردەن ئىشلەنگەن بولوب ، گوزەل مەرمەر سوتونلار ئوستىدە كيچىك ئەيۋانچاسى بار.

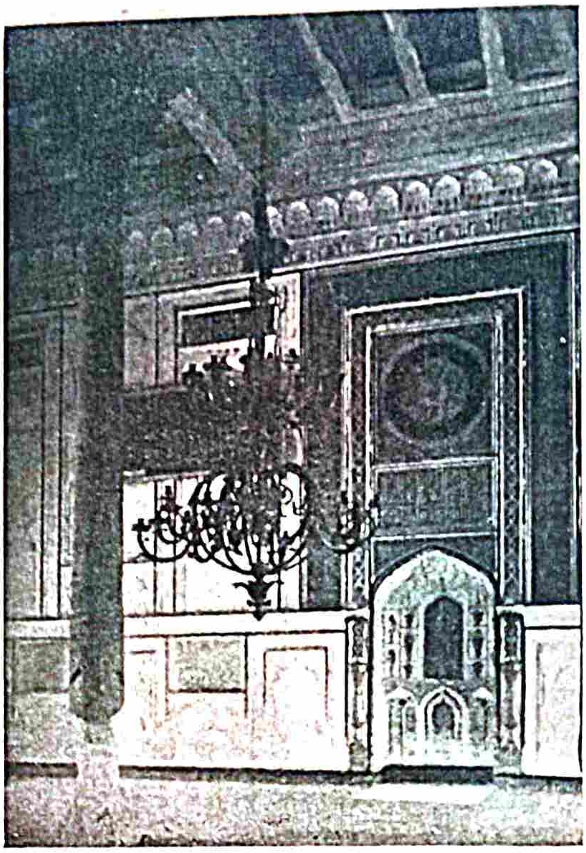

سۇبخان قۇليخان مەسجىدىنىڭ ئىچكى كورنىشى. (بۇخارا)

ئەفسانەۋى سىياۋۇشنىڭ قەبرى، ئەركگە چىقايانغاندا چەپ تاماندا‌غى باسقىچدان چقغاندان كيين سولدا كيچىك برسوفه بار، سىياۋۇشنىڭ قەبرى شۇيەردە بولغانى

مەشھۇردۇر. مەزكۇر سوفەنىڭ ئاستىدا (باسقىچدان ئۆتكەچ ئىچى رازاقدا) ئەمير واقتىدا برنو ۋەشەمعدان بارئيدى. غ

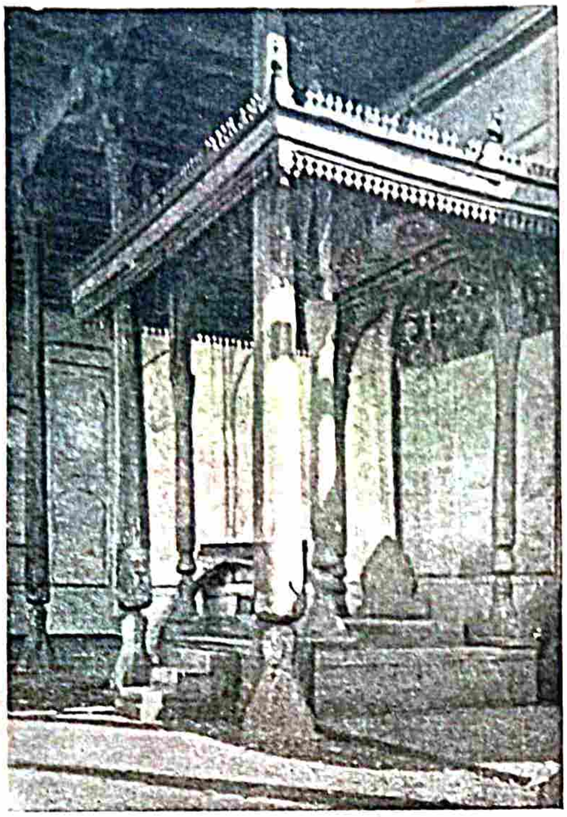

رەحىمخاننىڭ مەرمەر تەختى. (بۇخارا)

شۇنىدە سىياۋۇشنىڭ روحيغا باغشلاب «دوعايۇ فاتيحە» ئيتەر ئيديلەر. براق ئەرشەى گە كورە سىياۋۇشنىڭ قەبرى، شەرقى ئيشك بولسا كيرەك.

(دەۋامى بار.)

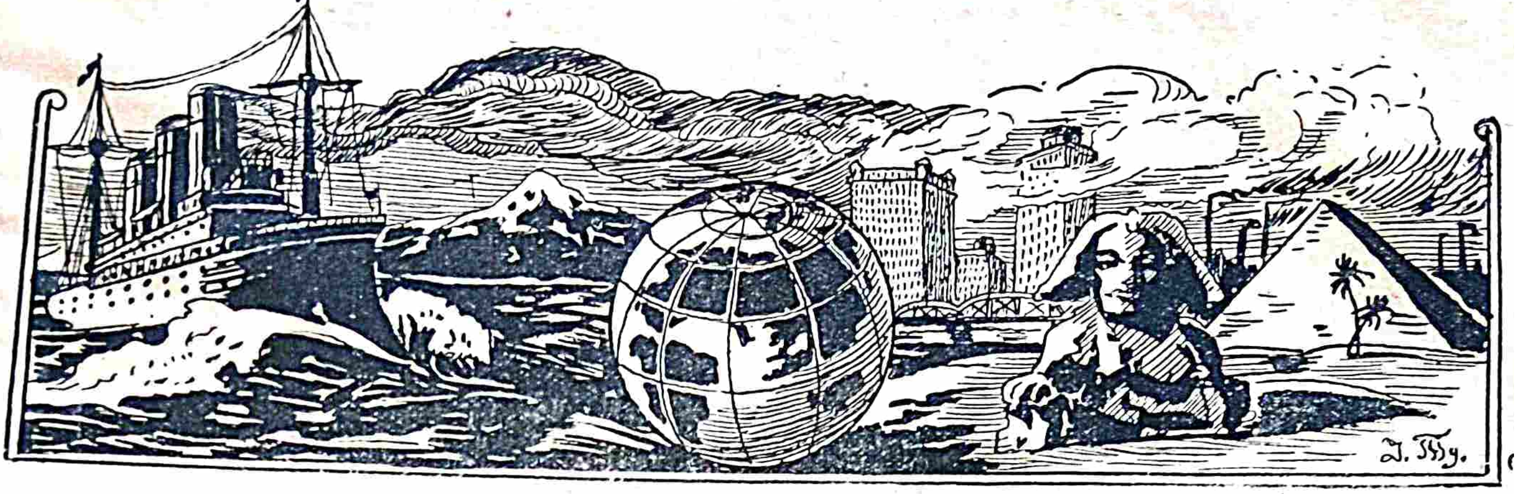

ئالتىنچى قىتئە

ئانتراكتىدا.

سوباي.

(«فەن» جورنالىدان).

ئىسكى دونيا، يەئنى ئاۋروپا، ئاسىيا ۋە ئامرىقادا ياشاغان خەلقلار بىش مىڭ يىلدەن ئارتىق بىر زەمان باشقا قىتئەلەرنى بىلمەسـدەن ئۇندىلەر. بونـدەن فەقەتگىنە تورت يۈز ئوتوز بىش يىل بۇرۇن خرىسـتافور كالومبنىڭ (1492 نچى يىلدە) ئامرىقا قىتئەسىنى ئاچىشى بىلەن، ئىنسانلارغا تورت قىتئە مەئلوم بولادى. ئۇندەن كىين (مۇندەن ئوچ يوز يىل بۇرۇن) ئاۋستراليا قىتئەسى مەئلۇم بولادى. شۇنداي قىلىب، ئەۋۋەلدە مەئلوم بولغان ئوچ قىتئە بىشگە تولادى ۋە ئىنسانلار ئۇلەرنى تيگشرىب، خەرىتە تۈزەدىلەر.

شوندەي بولسا ھەم، شمالى ۋە جەنوبى قۇتبلار ئەيلەنەسىدەگى مۇز دىڭزلەرى بىلەن ئورالغان يىر كۇرەسىنىڭ زور بىـر قسمى سرلى كۈينچە يەشرن قالادى. شمال ۋە جەنوب تامانلارىدا ياشاغان ئادەملار بالقچىلىق، ئاۋچىلىق كەسبى بىلەن يۇرۇب، شۇ جايلاردا بـىر قانچا ئىلگەرى مەئلۇم بولماي كىلگەن يەڭگى ئاتالار (جەزىرەلەر)نى تاپادىلار.

ئۇندەن كىين سەيياحلەرگە ھەم سەفەرلەرىدە برقانچا جەزىرەلەر ئوچرەيدى؛ بۇ ئىشنىڭ ئزىگە تۈشگەن عالملار-سەيياحلار مۇزلارنى ئوتب، مۇۋەففەقىيەتسىزلىكلەرگە ئوچرەسەلەردە ھارماي-چارچاماي يەنە تيگشرشلەرىدە دەۋام قىلادىلار. ۋە بۇنىڭ نەتىجەسىدە يەنە بىر تالاي «يىرلەر» مـەئلۇم بولادى ۋە تيكشرىلب، جوغرافيە خەرىتەلەرىگە چزىلا بارادى.

شۇنـداي تيگشرش نەتىجەسىدە جەنوبى مـۇز دىڭزىدە (بەحر موحىت جەنوبىدە) كەتتە برقىتئەگە ئوچرەيديلەر. بو - ئانتراكتىدادر.

جەنوبى مۇز دىڭزىنى تيگشرش ئەثرىدە روس دىڭزچىلەرىنىڭ ئەنچە خزمەتلەرى ھـەم بار، بەلـكى ئۇنى ئىڭ برنچى تيگشرۈچىلەر روسلار حسابلانادى. برنچى ئەلكسەندر پادشاھلغى ۋاقتىدا جەنوبى دىڭزلەرنى تيگشرش ئۇچۇن روسيە حۆكومەتى ئىكى كيمە يوبارادى. ئۇلار بر قانچا ئاۋارەگەرچىلكلەردەن كىين 1819 يىلدە جەنوبى مۇز دىڭزىگە كيلب يىتەدىلەر. بـر ئايلاب، بۈيۈكلىگى 60-70 سەرجىن بـولغان مۇز تاغـلارى ئاراسىدا كىزب، يـال ئيتمەك ئۈچۈن ئاۋسترالياغا جونـەيدىلەر. ئىكنچى يىلى يـەنەدەن ئىشگە كرشب، قۇيۇق تومانلار ئچىدە يورەدىلەر.

«ئانتراكتىدا»نى برنچى مەرتەبە كورگەن كشى ئىنگلىز «جېمس روسس» (Джемс Росс) در. 1840-نچى يىلـدە ئۇل مەخسوس ياسالغان «تيررور» ۋە «ئىربىوس» («ۋاھىمە» ۋە «جەھـەننەم» مـەئناسىدا) پاراخودلارى بىلەن جـەنوبى مۇز دىڭزىگە جونـەب كيتەدى. قىين ئاغـىر يوللارنى ئوتب، 1841 نچى يىلنىڭ 22-يەنۋەرىدە ئوتتۇز سەرجىن بيوكلىكدەگى مـۇز ديۋارىگە كيلب تىرەلەدىلەر، - بۇ ئانتراكتىدا قىتئەسىنىڭ ساحىلى ئىكەن. ئىنگلزلەر قانچا تىرشب

كورسەلەر ھەم مۇز دىۋارىنى ئوتۇپ، ساھىلگە ئۇششكە مۇۋەففەق بولا ئالمايدىلار. ئويان - بويانغا يۈرۈپ كورسەلەر ھەم كەتتە ئولكەگە چىقىشقا يول تاپا ئالمايدىلار. شۇندەي قىلىپ يورۇپ - يورۇپ سۇۋنىڭ يانىداغى بىر جەزىرەگە يولىقادىلار. بۇ جەزىرەدە ئىككى يانار تاغ بولۇپ، بىرى ئوزىنىڭ ئىچىدەن ئاق تۇتۇن چىقارىپ، ھەرەكەت قىلار ئىكەن. ئولەرگە «تېررور» ۋە «ئېرېبوس» ئىسىملەرى بېرەدىلەر.

جېمس روسسنىڭ بۇ سەفەرى قانچا مۇۋەففەقىيەتلى بولسە ھەم، ئەمما ئانتراكتىدا قىتعەسىگە چىقا ئالماسدان قالادى. ئوزاق ۋاقتقاچا بۇندەى سەياھەتنى قايتادان قىلىپ كورشگە ھېچ كىم باتىرچىلىق قىلا ئالمايدى.

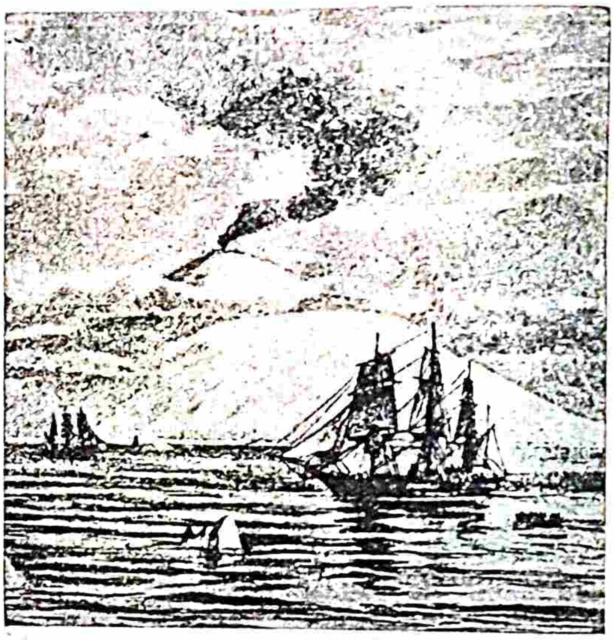

ئانتراكتىدا قاشىدا «تېررور» ۋە «ئېرېبوس» كەرابلەرى.

فەقەت بۇندەن 33 يىل بۇرون، 1894 نچى يىلدە نورۋيگىيەلىك «بارخگرېۋىنىك» (Борхгревинк) ئىسىملى ياش بىر عالىم شۇ سەفەرگە چىقىپ، قىدىرىپ يورۇپ-يورۇپ ئانتراكتىدانىڭ مۇزلەردەن بوشالغان، پەست بىر جايىنى تاپىپ، بىرىنچى مەرتەبە ئانتراكتىداغا ئاياق باسادى. كېلگۇسى يىلنىڭ قىشىنى شۇندە ئوتكەزىش ئۇچۈن ئوزىنىڭ توققوز نەفەر ئورتاغى بىلەن قالىپ، يەڭگى قىتعەنىڭ تەبىعەتىنى ۋە ئىقلىمىنى ئوگرەنەدى.

«بارخگرېۋىنىك»دەن كېيىن بۇ قىتعە بىلەن تانىشىش يولىدا مەشھور سەياھلاردان «ئىسكوتت»، «ئاموندسېن» ۋە «شېكلتون»لەرنىڭ خزمەتلەرى ھەم كوبلەر. بۇلەرنىڭ «ئاموندسېن» (نورۋېگىيەلىك) دېگەنى 1911-يىلنىڭ 16-دېكەبرىدە جەنوبى قۇتبىگە ھەم بارىپ يەتەدى. (قۇتب نوقتەسى دېگىز سەتحىدەن 3،200 مېتر بەلەندلىكتە).

جەنوبى قىتعە ياخود ئانتراكتىدا نيۇەرەك، ئاۋسترالىيا قىتعەسىگە ئوخشايدى. چامالاپ حسابلاغاندا ئوزىنىڭ مەيدانى ئاللى يارىم ملىيون مۇرەببەع كىلومېتر، يەعنى ئاۋسترالىيادان بىر ئاز كىچىك بولور. يېرىنىڭ يۈزى 50-70 مېتر قالىنلىقدا مۇز بىلەن ياپىلغان. ئوستىدە ئىككى مېتر بۈيۈكلىكدە تاغ بوللارى، چۆزۈلەدى. ئايرىم 5-6 مىڭ مېترگەچە كوتەرلگەن تاغلار بار. قىتعەنىڭ ئوستىنى قاپلاپ كېلگەن مۇزلارنى ساھىلدەن سۇۋ يۇۋۇپ، كاتتە - كاتتە مۇز تاغلارى ئاقىزىپ كېتەدى.

ھەۋاسى قاتتىق ساۋۇق، قىشدا ساۋۇق 50 دەرەجەگە يانىن بولادى. ئىقلىمىنىڭ يەنە بىرخۇسوسىيەتى بولسە، ئول ھەم كەتتە يامغور ۋە قار بورانلارىنى كېلترەدىگەن دەھشەتلى شامالللاردر. ھەۋاسىنىڭ قاتتىقلىغى ئارقاسىدا ئوندا نەباتەت ئوسە ئالمايدى، يالغز بىر ئازگىنە ۋاقتقا گولسىز ئوسەدىگەن كوكلەمگىنە بولىپ ئوتەدى. جانلىلاردان ئوزى - ئوچمەى، قاناتلارى فەقەت سۇۋدا يۈرشگە يارارلق بولغان ۋە ساۋۇق ياقلاردا ياشايدىغان «پىنگۋين» قوشلارى بار. كېمە ۋە ئادەم تورغان جايگە كېلىپ تاماشا قىلار ۋە موسىقانى ھەۋەسى بىلەن تىڭلار ئىكەنلەر. يازدا ئامرىقادان بالق تۇتۇن باشقا قۇشلار ھەم مۇۋەققەت كېلىپ تورۇپ كېتەدىلەر. ئانتراكتىدا يانىداغى سۇۋلاردا كىت، (بالىنا) دېلفىن، تولىنلەر ياشايدىلەر. بو قىتعە بالقچىلق ۋە سو ھەيۋانلارى تۇتش كەسبى بىلەن يورگەنلەرنىڭ دىققەتىنى ئوزىگە جەلب قىلماقدا.

بۇ قىتعە ھازردەگىدەك دائىمەن مۇز بىلەن قاپلانغان بولىپ تورماغان ئىكەن، بىرنىچە مىڭ يىللەر ئىلگەرى ئوندە جودە كەتتە ۋە زىچ ئورمانلار بولغان؛ بۇ ئەحۋالنى ئانتراكتىدادا بولغان باي كومر قاتلامىداغى ئوسىملىكلەرنىڭ قالدىقلارى كورسەتەدىلەر. ھازردە ئاز تىكشرلگەن ئانتراكتىداغى بۇ باي كومر كېلگوسىدەگى ئىختىياج ئوچون ئىحتىيات بولىپ تورادى.

ئانتراكتىدانىڭ ھازردە ئوتكەزىپ تورغان مۇز دەۋرى بۈتۈن دۇنيا عالىملەرىنىڭ دىققەتىنى ئوزىگە تارتماقدا؛ مۇز دەۋرىنى ئاۋروپا، ئاسىيا ۋە ئامرىقا قىتعەلەرى ئوز ۋاقتىدا ئوتكەزگەنلەر. ئانتراكتىدا قىتعەسى ھازرگى كوندە مۇز دەۋرىنىڭ جانلى بىر گۇۋاھىدر.

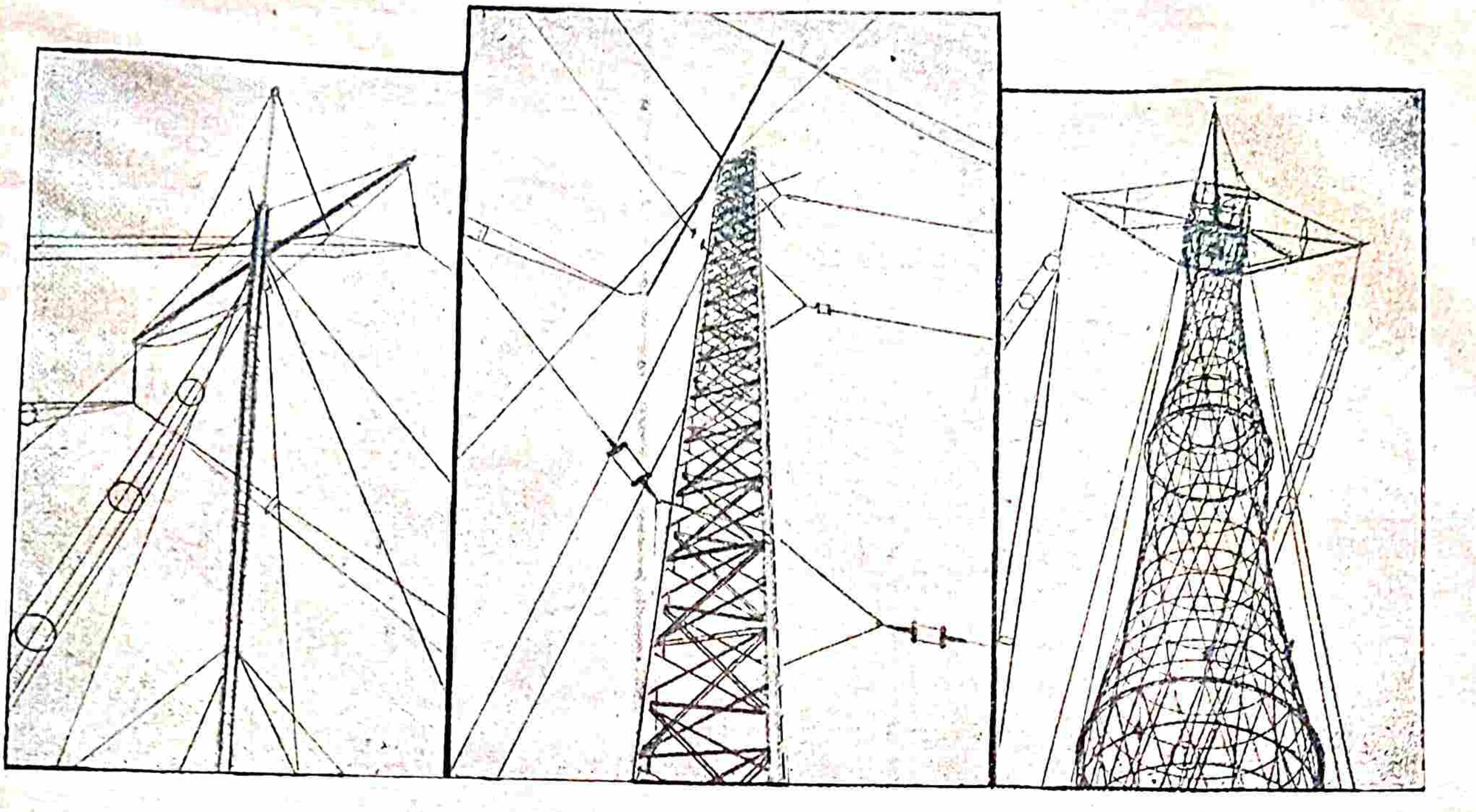

رادیو ئەنتیناڭلەرى

رادیئونی کم ئویلاب چیقارغان.

ز. ب

کیینگی واقتدا، رادیئودەن فایدالانش وە رادیئو ئاپاراتی ئارقالی دونیانڭ هەر خیل خەبەرلەرینی ئیشیتب، بیلب تۇرش مەسئەلەسی کبك سورەتدە مەیدانغاتاشلاندی. رادیئونڭ نیمە ئیکەنلیگی وە ئونداق قاندای فایدالانش یوللاری توغریسیدا مەنبوعاتدە ئاچق مەعلومات بیریلب تورماقدادر. شوسەبەبلی، مەن بوندا ئونڭ ئوزی توغریسیدا کوب یازماسدان، ئونی کمنڭ ئویلاب چیقاریشی وە قاندای یولغا قویلشی توغریسیداغینا یازماقچیمەن.

رادیئونی باشلاب ئویلاب چیقارغان. ئادام، بزنڭ شورا جومهوریەتلەری ئتتیفاقیدا بولغان ئورال شەهەرینڭ باگاسلاۋ زاۋوتیدا توغلغان ئالیکساندر پاپوف دیگەن بر روس عالیمیدر. ئالیکساندر پاپوف خریستییان روحانیسی (پوپی) عائیلەسیدە 1859 نچی یلدا دۇنیاغا کیلگەن. ئول یتی یاشیدە ۋاقتدا ئورتا مەکتەبکە (گیمنازییەگە) ئوقشغا کبرب، ئوندا ئوزینڭ هونەرچیلك تیخنیکە ئشلەریگە بولغان ئستیعدادی ۋە هەوەسکارلیگی بیلەن جودە تیز تانلغان چونکی ئول، مەکتەبکە کرمەس بۇرن، ئوزی بیلەن کوچەدە ئویناب یورغان بالالار ئاراسیدا هەم بیکار ئوینلارغا کوب بیرلمەسدەن، کیچك ماشینەلەر یاساب یۇرە تورغان بولغان. شونڭ ئۇچۇن ئونگە، بالالار «ماهر» (ماستر) نامینی بیرگەنلەر.

گیمنازیەدە ئوزینڭ ئستیعدادی بلەن یاخشی تانلغان ئالیکساندر، ئورتا دەرەجە بیلیمینی پیرمشەهەریدە ئالغاندان کیین، لینینگرادعالی مەکتەبیگە (ئونیۋیرستیتیگە) کرەدر. ئونی تەمام قیلغاندان کیین، ئول، شو عالی مەکتەبدە تەجریبەچی بولب قالادر ۋە کوب ئوتمەسدن شول مەکتەبنڭ مودەررسلەری ئورتاسیدان جای ئالادر. ئول عالی مەکتەبدە بر نیچە یللار دەرس بیرگەندەن کیین «پرافیسورلق» دەرەجەسینی ئالب، لینینگرادشەهەریدەگی ئیلیکترا ـ تیخنیچسکی ئینستیتوتدە (عالی مەکتەبگە) مودیرلککە تەعیین قیلینادر.

مەنە شو واقتدا ئول، سمسز تیلیفون ـ یەعنی رادیئونی ئیجاد قیلش ئیشیگە کیریشەدر، بو واقتدا ئالیکساندر پرافیسور فەقەتگینە 36 یاشیدە ئیدی، کم ئول شوندای یاش بولیشیغا قاراماسدان رادیئونی ئیجاد قیلب (1895 نچی یلدا) کەتتە عالیملار ئالدیدا ئوزینڭ رادیئو ئاپاراتینی برنچی مەرتەبە ئیجادی موۋەففەقیەتلی چیقب، شوندا بولغان عالیملار یەنگی ئیجادنی

تانب، بر قەرار چيقارديلار. شول مەجلسدە ئاليكساندر پاپوف ديۋار ئارقالى راديو تيليگراف ئيشارەلەرينى يوبارب، ديوارنڭ ئيكنچى تاماندا بولغان ئاپاراتى بيلەن شونى تۇتب ئالدى.

مەنـەشۇ كۇن بزنڭ ئالديەزدا كەتتە برئش بولب تورغان راديئونڭ توغلغان وە بارلقغا چققان كونيدر.

راديونى ئويلاب چيقارغان ئەلېكسەندر پاپوف.

شوئيمتحان مەجلسيدە بولغان كەتتەعاليملار، ئونڭ يەنگى ئيجادينى (راديونى) كەتتە بر ئحتيراع وە جودە كەتتە بر نەرسە ديب ئقرار قلسالاار هەم شو زاماندا ئغى پادشانڭ مينيسترلەرى (وەزيرلەرى) ئونگە قيممەت بيرمەديلەر. وە ئونڭ فايداسينى ئقرار قلماديلار، مەسەلەن: شو راديو ئاپپاراتيغا لازم ئـەسبابلارنى سانب ئالب، ئونى يولغا قويش ئوچون حەربييە نازيريدان بر مڭ سوم پول سوراغانيدا، مينيستر ئونگە:

ــ «شونداقــا بولماس نەرسەلەر ئۇچـۇن سارف قيلينا تورغان پول بزدە يوق!» ديب جاواب قايتارادر. حالبو، كم شو پادشاه تورەلەرى مـڭ سوم پولنى بر تونده فاميشەلەر ئۇچۇن هەم سەرف قبلار ئيديلەر. ليكن، بوتون دونيا مەدەنييەتيگە كەتتە ساوغا بيرە تورغان شو ئشنى، ئول فاحيشەلەر بەرابەريگە هەم قويمادى.

عيلم، مەدەنييەت موحببى بولغان ئاليكساندرپاپوف مۇنگە قاراب، ئوزينڭ ئلـگەريگە ئالغان ئيشينى قويـمادى ۋەروحى سونمەدى. هەر خيل ۋاسيتەلەر وە چارەلەر ئارقاسيدا حوكومەتدەن 250 سوم پول ئالابلدى. بو پول راديو ئستەنسەسينى سالش ئوچۇن جـودە ئاز بولسا هەم، ئول ئاليكساندرغا:

س س س ر - ساۋناركومينڭ رەئيسى ئورتاق ريكف راديودا سوزلەيدى.

ــ «ئارقاسيدان يورگەن چاقدا هەر نيمەنى قيلش مومكن ئيكەن!» ديگەن فيكرنى سالدى، شونـدان كيين، ئاليكساندر ئستەنسە سالشغا كيرشب، 1500 سوم بيلەن ئونى تەماملادى.

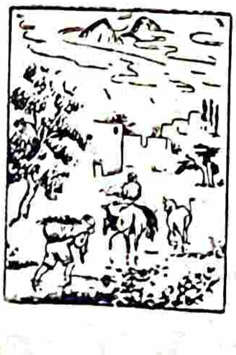

تەبيعەت تيۈرەگيدە.

ناسر سەييدى.

ئادام بالالارى ئوزاق ۋەقتلەردەن بيرى تەبيعەتنىڭ كۈچيدەن فائيدالانا كيلـگەن. ھازرگى كوندە سوۋ، ھەۋانىڭ كۈچيدەن فائيدەلەنب ئەللە قانچا تـورمش يوللەرينى يكلەتمەكدەلەر.

ئادام بالالارى شامالدان ھـەم فائيدالاندى. ليكن قاچان ۋە قايسى زاماندان ــ باشلاب شامال كوچيدەن فايدالانشغا كىرشكەنلـكلەرىنى ئۈزل ــ كىسل ئەيتش قيين. شوندەى بولسا ھەم شامالدان تـەبىعى ئحتياجنى قاپلاش يولىدا فايدالانش ئشىنىڭ تـەئرىخى ئوزاق بولماسا كيرەك.

شامال كۈچىدەن فايــدالانش ئىڭ ئالدن نـەھر، كول، دىڭز بويلارى. سامللار بوينچا كىمە (پاروس) قانانلارىنى كەشف ئىتشدەن باشلانادى. عەينى زاماندا شامالدان فايدالانش ئشى تىخنىكەسى يوكسەلـگەن مەملەكەتلەردە ئقتىسادى تـەلـەبلەرنى تەئمىن قىلشدا (تەبىعەتدەن فايدالانش ئوچون) بو ئش ئوز يوليدا تەرەققى ئيتب بارادى.

حازر شامال كۈچى بىلەن كەتتە ــ كەتتە دىۋيگاتىللەر، ماشىنالەر حەرەكەتـكە كىلتىرىلەدى.

شامالنىڭ پەيدا بولب تورشى ھەرۋاقت برمقدار نىكس بولمايدى. بەعزى يىرلەردە بەعـزى ۋەقتلار جوده كۈچلى بولادى.

مەسەلەن، بر پرافسور پەيدا بـولغان بورانىڭ قۇۋەتىنى حىسابلاغان ۋاقتىدا ئيك كەمى 473.000 ئات كۈچىگە بەرابەر دىب تاپقان. بويىردە يالغز شونسگىنە ئەچىنەرلككم بو كوچنىڭ ھەممەسى بوش كىتەدى. بو بىلەن قالماسدان شامال ئەكسەرى ۋاقتـلاردا دىـڭز ئۈستىدە گى كىمە، ئورمانلارداغى دەرەختلەرنى سىندىرب، كوب جايلاردا ئارتقچا زەرەرلەر كىلترەدى.

ئەگەر ئادام بالالارى ھاۋا كـۈچىدەن كىرەكلى مقداردە فايدالانش بوللارىنى كەشف ئيتسەلەر بوتون يىر يوزىدەگى فابرىكە ــ زاۋۇد ماشىنەلەرنى ھاۋانىڭ حەرەكەتى ئارقاسىدا ئشكە سالار ئيديلەر.

ھاۋانىڭ حەرەكەتى ــ شامال بوتون بر بوش كوچدر. شو جيھەتدەن ئادام بالالارى، جەمعيەت ھەم تەبىعەت بىلەن كورەش ۋاقتىدا شامالدان فايـدالانشدا ئاسان بوللارنى ئاختارادى.

حازرغى زاماندا تىزلك ئىچىدە تـەرەققى ئىتب تورغان تىخنىكەگە قاراساق كىينگى ۋاقتلاردا يەنگيدەن ــ يەنـگى، كەشفياتلەر ئـارقالق ئخترا ع ئىتلـگەن (دىوىگاتىللەر) ماشىنالەرنى ئشلەتش ۋە كـوپەيترش ئشلەرى تەرەققى تاپقاننى كورىلەدى.

شامال تيگرمانى ئوننچى عەسر ئاخرلارىدا ياخود ئون برنچى عەسرنىڭ باشلارىدا كەشف ئيتلگەن يەنگى بر كەشفيات ئيدى. شو ۋاقتغاچا مـەدەنى خەلقلەر بو رەۋشچە تيگرمان ياساشنى بلمەگەنلەر. شامال تيگرمانىنى ياساش ئوچون ئيڭ برنچى مەرتەبە بوتون دونيادا (1105 نچى يلدە) فرەنسيەدە بر «ماناخ»غا روخسەت بيرلـگەن.

ئچكى روسيەدە ھـەم شامال تيگرمانـلارى عاددى رەۋشدە سالنغان؛ تاشقارىدان قاراغاندا تىككس يايلالاردا، سەخرالەردە ئوچرەب بەلەند تيپەلەرگە ئوخشاب جلۋەلەنب تورەدى. بونىڭ حەرەكەتى قايسى تاماندان شامال تورسا شو تامانغا قاراب مۇروت گەردانلەرنى ئەيلەنترب ئشكە سالادى.

(ئورتە حساب بىلەن ئيسكى شامال تيگرمانلارىنىڭ كۈچى 10 ئاتنىڭ كوچىگە بەرابەر حسابلانار ئيدى).

كىينگى ۋاقتلاردا روسيەدە «گالـلانديا شامال تيگرمانى» ئسمىدە باشقاچاراق كورىنش ۋە شەكلدە يەنگى بر شامال تيگرمانى ئشلەب چيقارلدى. بو تيگرماننىڭ ئەۋۋەلگىلەرىگە نسبەتەن فەرقى شوندەكم قانتق شامال تورب تيگرماننى عادەتدەن تاشقارى حەرەكەتكە كيلـتىرگەندە ئونى سيكنلەشتىرش ئوچون تيگشلك ئەسـبابلەر ۋە رىشوتكەلەر علاۋە قىلنغان بولادى. بوئيسە تيگرماننىڭ تەرتىبلى حەرەكەتدە دەۋام ئيتشى ئۈچۈن كەتتە ئمكانىيەت بيرەدى.

عەينى زاماندا بوتون روسيەدە مەنە شوئۇسۇلدەگى تيگرمانلار ئشلەيدىلەر.

دونيادا پار ماشىنەلەرى تاپلغاندان كىين، ھاۋا ـ شامال قۇۋەتى بىلەن ئشلەنەدرغان تيگرمانلارىنىڭ تەرەقـقىسى جودە سوسايب قالدى. شوندەى بولسا ھـەم ئامرىقا عالملارى، كەشفياتچىلەرى كيلـگوسىدە يەنگى يىكل ئۇسۇللەر تاپب بونى تەرەققى ئيتدش فكرىدەلەر.

فەن ۋە تېخنيكە يەنگيلكلەرى.

ح. ع. حەكيمزادە.

حەشەرات ـ فەبريكەچى.

دۇنيادە ئېڭ ئىڭچكە قاغاز ياپونيانىڭ ئيپەك فەبريـ
كەسيدە ئشلەنەر ئيدى. بۇندەن هەم ئىڭچكە قاغاز
بولۇشى مۇمكن ئېمەس دېب تەخمين قيلينار ئيدى.
براق «كەپەلەك» توقۇغان قاغازنىڭ پاپرۇس قاغازيدان
10 قاتلا ئىڭچكە بولغانى بلندى. بۇ قاغاز تەبيعەت
ئۇستا خانەسيدە توقۇلادى. بۇ كەپەلەكلەر ياغاچلاردا
ياشايدىلار، ئيپەك كەپەلەكلەريـدەن كچكراق بولب،
رەڭلەرى ئاقدر. بۇ كەپەلەكلەرنى توقوغۇچى ياكى
قاغاز كۇيەسى ئاتايدىلار. بۇنداى كەپەلەكلەر دۇنيانىڭ
هەر جاييدا بـولار ئيمش. بـۇ كەپەلەكنىڭ توقۇغان
مەتاعيگە قاراغاندا ئونىڭ ماشينەلەر ۋاسيتەسى بىلەن
توقۇلاديغان مەتاعلارغا ئوخشاغانى بلنگەن. پاپرۇس
قاغازلارى تاييارلاش قيمەت تۇشكەنيدەن حازر بۇ
كەپەلەكلەردەن فايدالانش تەجريبە قيلنماقدادر.

تريك «دينا زاۋۇر».

ئامريقانىڭ حەيۋانات تەئريخى مۇزەسيدە تەئريخدەن
ئەۋۋەل ياشاغان «دينا زاۋۇر» دېگەن بر كەتتە حەيۋاننىڭ
سۇيەكلەرى بـار ئېكەن. ئامريقا مۇهەندسلەريدەن
(دېمان) ۋە (مسپرام) ديگەنلەر بۇ سۇيەكلەردەن ئنساننى
بۇتۇنلەى حەيرەتدە قالدراديغان «ديناز اۋۇر» هەيكەلى ـ
مۇجەسسەمەسى ياساغانلار. بـۇ مۇجەسسەمە حۇددى
تريك حەيۋانديك باشى ۋە دۇمى بىلەن قمرلايدى.
دينازاۋۇر بۇنـدان تەخمينەن يـۇز ميڭ يللەر
ئلگەرى ياشاغان بولسا كيرەك. ئول جۇدە كەتتە بر
حەيوان بولوب ئۇزۇنلغى 50 فۇت ۋە گەۋدەسينىڭ
ئاغرلغى ييگرمـە ميڭ كيلو كېلگەنى چامالانادى. بۇ
حەيۋانلارنىڭ قابرغا سۇيەكلەرى بۇزلمەگەن حاليدە
بور تاغلاريدان تاپلغان.

«دېمان» ۋە «مسپرام» ناماندان ياسالغان تريك
«دينا زاۋۇر» بر «ماتور» ۋاسيتەسى بىلەن حەرەكەت
قيلادى. بوينى ۋە قۇيرۇغى مەخسۇس قاتنيق بـر
ياغاچدان ياسالغان. باشى هەم ئوز ـ ئوزيدەن ئوياق ـ
بۇ ياققا قمرلايدى. «ماتور» شۇ قەدەر بر مەهارەت
بىلەن حەيۋاننىڭ ئچيدە جايلاشدرلغاندركى، نەفەس
ئالغانـدېك بقنلارى گاه ئچكەرى ۋە گاه تاشقارى
چيقادى. بۇ «ماتور» ۋاسيتەسى بيلەن ئونىڭ تلى ۋە
كوزلەرى هەم حەرەكەت قيلادى.

ئيليكتريك بېشيك.

ئاۋرۇپادا بر نېچە ۋاقتدان بېرى ئيليكتريك
بېشيك ئختراع ئېتگەن. بۇ بېشيك بالا ييغلاغاندا ئوز ـ
ئوزيدەن تېبرەنب، مۇسيقى ئاۋازى چيقارادى.

چونتەكگە قوييلاديغان «زونتيك».

بلجيقادا «بېلير» دېگەن براۋ ناماندان قزق بر
زونتيك «سايەبان» ياسالغان. بو سايەبان چونتەككە
قويۇشغا جۇدە قۇلاى ئيكەن. بـۇ زونتيك ئيككى
ميسسەدەن عيبارەت بولوب بر ـ بريسيگە كـرەدى
ۋە ئوزۇنلغى 38 سانتمېتردر.

چومولماقنى ئاسانلاشدرش ئۇچۇن.

سۇۋدە چومولشنى بلمەگەن كمسەلەر چومۇلگەن
چاقدا نەفەس ئالغاندا ئاغزلاريغا سۇۋ كرەدى. فرانسۇز
(فرانسرو) ديـگەن براۋ چومولش هەۋەسكارلەرينى
بۇ خەتەردەن قوتقارش ئۇچۇن بـر ئەسباب ئويلاب
چيقارغان.

بۇ ئەسباب ئارقالى هەر كم يڭلك بيلەن چومۇلە
ئالادى. بۇئەسباب ئوردەك سۇرەتيگە ئوخشاش بولوب،
ئچى بوشدر ۋە نەفەس ئالەاق ئۇچۇن ئاغزغا قوياديغان
بر جۇمەگى باردر.

دۇنيادە ئېڭ كەتتە بەند

شمالى ئامـريقادا تانسين دەرياسىنىڭ قرغاغيدا
دۇنيادە ئېڭ كەتتە بولغان بر بەند ياسالماقدادر. بۇ
بەندنىڭ ئوزۇنلغى 5,000 ئېنى 101 ۋە بەلەندلگى
125 مېتر ئيكەن. بۇ بەند ئۇچۇن 2 ميليون 6 يۇز
60 ميڭ (2,660,000) دوللار ئاقچا تەخسيس ئېتلگەن.

مۇحەببەت ۋە تەعەششۇق نامە.

(مبحت وتعشق نامە)

پرافيسور سامايلۇۋىچ.

ئىتتيفاق ئەنجۇمەن دا نشى (ئ.ە كەدىمىيە نائىوك) تاماندان نەۋايى خانىرەسىگە نەشر قىلىناقىدا بولغان مەجموعەدە مېنىم مەقالەم باسلىقۇسىدىر. ئۇندە مېن ئورتا ئاسيا تۇركلەرى ئەدەبى ـ تىلى نىڭ يۇكسەلش دەۋرلەرى توغرىسىدا فىكرلەرمنى ئەيتكەنمەن. ئورتا ئاسيا تۇركلەرنىڭ مۇتتەحىد ئەدەبى تىلى دىب XI ـ نچى عەسر ئىسلامىيەت دەۋرىدەن شۇ كۇنگەچە بولب كېلگەن تىلنى قەبول ئىتشنى تەكلىف قىلغانمەن.

بۇ ئەدەبى تىلدە مېن تورت دەۋرنى ئەجرەتەمەن: برنچى ـ قاشغارداغى "قاراخانىلار" دەۋرى؛ ئىكنچى ـ سردەريا ۋە خارەزمداغى قىپچاق ـ ئوغوز دەۋرى؛ ئوچنچى ـ چىغاناى دەۋرى؛ بۇ ئوچنچى دەۋردەگى بولىنىشلەر:

XV ـ XVI ـ عەسر ئالتون دەۋرى، XVII ـ XVIII ـ عەسر ـ ئىنقراز دەۋرى ۋە XIX هەم XX نچى عەسرنىڭ باشلارى (ئاينۇقسا قوقان ۋە خىۋەدە) يوكسەلش ـ يەنگىدەن ترىلش دەۋرى. تورتنچى دەۋر ـ ئۇزبېك ئەدەبى تىلى، بۇ تىل خازردە ئوزبېكستاندا يوكسەلمەكدەدر.

شۇنداق قىلب، مېن چىغاناى تىلى دىب ئورتا ئاسيا تۇرك ئەدەبياتى نىڭ تەكاملىدە ئىڭ ئوزون عومور كورگەن ئوچنچى دەۋردەگى (XV ـ XX عەسرلەر) ئەدەبى تىلىنى ئالامەن.

لوندۇن شەهەرىدەگى "بريتان" موزە خانەسىدە باشقا قول يازما ئەسەرلەر ئاراسىدا ئىككى ئەسەر بار. ئولاردان برى قىپچاق ـ ئوغوز دەۋرىگە ئاراشلق XIV نچى عەسردە سردەريادە يازلغان بولىب ئىكنچىسى ئوچنچى چىغاناي دەۋرىگە قاراشلق XV ـ نچى عەسردە يازلغان ئەسەردر.

برنچىسى شاعر خوارزمى تاماندان يازىلب «مۇحەببەت نامە» ئسمىدەدر، ئىكنچىسى شاعر سەييد ئەحمەد تاماندان يازىلب، «تەعەششوق نامە» دىب ئاتالغان.

ئىكنچى ئەسەرنىڭ ئوزۇلشى، مۇندەرىجە ۋە ئسمى XV ـ عەسرنىڭ چىغاناى شاعرى سەييد ئەحمەدنىڭ XIV ـ عەسردەگى سردەريا شاعرى خوارزمىگە تەقلىد قىلغانىنى كورسەتەدر. بۇ هەر ئىكى ئەسەر مەسنەۋى ـ هەزەج ئولچاۋىدە يازلغان ۋە شول ئول چاۋدە غەزەللەر هەم ئارالاشىرلغاندر.

خارەزمى ئوزىنىڭ "مۇحەببەت نامە" ئەسەرىنى ئالتون ئوردا خانى جانىبېكنىڭ مۇحەممەدخوجابېك دىگەن بر كىشىسىگە باغىشلاغان.

مسال: (عەينەن)

زهى ارسلان يوراك قونكرات اوروغى
كيچيك ياشدين اولغلارنينك اولوغى
محمد خواجەبيك عالم كونجى
سعادت معدنى اقبال كنجى
اوزاجان سيزتن ايردى ملك سىن سيز
شهنشه جانى‌بيك خان‌غا . . . . (1) سيز

خارەزمى «مۇحەببەت نامە» سىنى موحەممەد خوجابېكنىڭ ئوتنىچى بىلەن يازغان:

---

1) ئاڭلاشىلماغان بر سوز توشرىلگەن.

مىسال:

تبسم قیلدی آیدی ای فلانی
کیتورکیل بیزکالایق ارمغانی
کونکول بحریندا کوب کوهرلارینك بار
آجونـدا پارسی دفترلارینك بار
محبت نردینی کوب‌لاردین اوتونك
شکرتیك تیل بیله عالمنی تونونك
تیلارمین کىم بیزینك تیل بیرلاپیدا
کتابی ایلاسانك بو قیش قاتیم‌دا

موحەررىر «محبت نامه» نى ئون بابدان عىبارەت قىلىب يازماقچى بولوب، ئېكسىنى فارسىچا يازغان. بولەردەن برنچی بابنىڭ باشلانىشى:

اولغی نامەنی ایتور
ایا کورك ایجره عالم پادشاهی
جهان تونتی سنینك حسنونك سپاهی
پری رخسارەلارنینك کورکابایی
یوزونك نوروزو قاشینك بیرم آیی [1]

خارەزمى 10 باب ئورنىگە 11 تەيازغان:

کیل ای ساقی کیتور کیل خوش صبوحی
کیم اوشبودم ایرور جان‌نینك فتوحی
ایجالینك بادەنی کل‌لار سولیسار
تنیمیز عاقبت توبراق بولیسار
بو ییرکا ییتتی سوز تاخیر بولدی
بورون اون دیدیم‌و اون بیر بولدی.

مەن بۇ مەقالەمدە «مۇحەببەت نامە» دەگى تىلنىڭ چىغاتايچادان بولغان فەرقى توغرىسىدا مۇفەسسەل توقتالمايمەن. كوبراق كەنتە فەرقلەر كيلگۈسى زەماننىڭ شەكللەرىگە عائىدر: سوليسار، بوليسار. بۇلار چىغاتاى ئەدەبىياتىنىڭ خاتىرەلەرىدە ئوچرەمەيدى، ئۇلەر ئوغۇزلەر تامانىدان سىر دەريادەن ئاناتولىگە كوچرىلگەندىرلەر.

هەر باب عادەتدە قويىداغى شىعر بىلەن بىتەدر:

صبوردین یخشی یوقتور بیشه قیلسام
بۇ یولدا صبر یوق اندیشه قیلسام.

نەمونە ئۈچۈن ئىكىنچى بابنىڭ باشلانىشىنى كورسەتەيىن: (عەينەن)

1) بىجرم ئاى بولسا كيرەك. ئىدارە.

سلامیم کل‌کا ایلت ای تانك نسیمی
کیم ایرور آی قولی اغنرندیمی
سلامی کیم کونکول جانانه آیسه
یارور کوزلار .... [1]
سلامیم‌نی نیکور اول دلستان‌غه
رحیم‌سیز بی وفا جان و جهان‌غه
سلامیم‌نی نیکور اول کورکه بای‌غه
کیم اورور چەرەسی مینك طعنه آی‌غه
سلامیم‌نی نیکور اول خوش‌لقاغه
قەوق باشدین آیاق آب‌بقاغه
آییت قیل ای و صالینك عمر باغی
ایشیکینك توپراغی کوثر بلاغی
آییت قیل ای سوزی یالغان جفاکار
قرافلاری قراقجی اوزی عیار
آییت میندین کیم اول مسکین اورور آه
قجان اینکای کدانینك ایوینه شاه
فجان قیلغای کوزومنی یاقطو اول آی
ایرور یوزی قویاش تیك عالم آرای
یوزونکدین بیلکورور دولت نشانی
اورامونك توپراغی بخت آشیانی

كىينگى شىعردە چىغاتايچادا ئوچرەمەيدىغان «اورام» سوزىنى كورەمىز؛ بۇ سوز قىپچاق تودەسىگە كىرگەن شىۋەلەرگە خاسدر، بۇ سوز قازان تاتارلارىدا كوبرەك سوزلەنەدى؛ چىغاتاى ئەدەبىياتىدە بۇ سوز ئورنىگە فارسىچە «كوى» سوزى ئىستىعمال قىلىنادى.

خارەزمىگە تەقلىد قىلغان سەيد ئەحمەد هەم ئوزىنىڭ «تەعەششۇق نامە»سىنى 10 بابگە بولەدى. برنچى بابنىڭ ئالدىدان ئول تيمۇرىلەردەن شاهرۇخنى ماقتايدى:

اولغ سلطان معظم شاه‌رخ خان
محمد خلق وسلطان بن سلطان
همیشه دولتی معمور بولسون
کوره بیلماس کیشی‌لر کور بولسون.

«مۇحەببەت نامە»گە خاس بولغان «كوركە باى» عىبارەسى سەيد ئەحمەد تەعەششۇق نامەسىنىڭ برنچى بابى باشىدە ئوچرەيدى:

1) ئوقۇلمايدى

اولغى نامەسين آيتور.

ابازيبا صنملار كوركا بابى
قاموق شەلار كداينك نينك كدايى

«مۇحەببەت نامە» دە ئيكنچى بابنىڭ باشىدا نەعەششۇق نامە»نىڭ ئوچنچى بابىنك باشىغا ئوخشاشلق بار:

سلاميم بينكوراى پيك جيانكير
نكاريم خضرتيندا قيلمه تاخير
سلاميم ايلته كور تينماى تايانماى
خداى اوجون ياوق بيدكاندا يانماى
سلاميمنى تيكور اول دلرباغه
ساجى والليل و يوزى والضحىغا

سلاميم بينكور اول سرو روانه
رحيمسيز دلبر نامهربانه
ابيت قيل اى يوزى روح مصور
ابيت قيل اى دوداغى مشك وعنبر
ابيت قيل اى يوزى خورشيدافاق
پرى وشلار ايجيندا بارجادين طاق

هەر بابنىڭ بتىشىدە هەم «مۇحەببەت نامە» گە ياقىنلىق بار:

تحمل بخشى ايشدر بيشه قيلماق
تحيل بيرلا هم انديشه قيلماق.

بۇ مەقالەمدە مىن ئورتا ئاسيا مۇتتەھەد تۈرك ئەدەبى تىلىنىڭ يوكسەلىش دەۋرلەرىدەن ئيكنچى قىپچاق ـ ئوغۇز دەۋرى بىلەن ئۈچىنچى بولغان چيغاتاي دەۋرى ئاراسىدا بولغان باغلانىشنى كورگەزدىم.

ئۇزبېك تەئرىخى ئۈستىدا

ش. رەحيم

بز بۇ توغرىدا گەزىتە بيتلەرىدە بر-ئيكى مەقالە ئوقودق.

بۇ مەسئەلە كوب موزاكەرەگە باعس بولغان مەسئەلەلەردەن برى بولب، ئۆزگەرشدەن سوڭ كوبگىنە يازلدى براق ئشگە موتەسەددى بولغان بىلىم كيگەشى بولسن وە باشقا ئيدارەلەر تامانىدان بولسون، هەلى بو توغرىدا ئوزل ـ كيسل بر ئش قلنغانلغى مەعلوم ئيمەس. بر وافتلار توركستان بىلىم كيگەشى برئش كورسەتمەك بولب موكەممەل «ئۇزبېك تەئرىخىنى» يازشنى زەميردين ئەعلەمگە تاپشرغان. (!) نەتيجەدە مەشهور (لئون قاهۇن)نىڭ تەرجومەسى بولغان نەجب عاسمنىڭ تۈرك تەئرىخىدان تيرب ئالنغان قالن بر كتاب مەيدانگە كيلگەنى، هەيئەت تامانيدان غەيبو مەتلوب تاپيلب ئارخىفغا تاپشرلغانى ئيسمدە بار. ئەگەر «ئۇزبېك تەئرىخى» شۇندەي يازلانورغان بولسە، يازلماغانى ئاغن ياخشى. ئوزبېك تەئرىخىنى تۈزش توغريسيدا بەعزى كشىلەر قولنى يۇۋب، قولتقغا ئۇرب تورب، ئوندەن كورە روس موستەشرق وە عالملەرىنى ئيكسپلاتاتسىيە قلساق (تايار كوچلەردەن فايدالانساق) هەم ياخشى ديدرلەر. بۇ هەم توغرى ئيمەس. سەبەبى، تەئرىخ يازلغاندا كوپنچە بىلگۇلى برغەرەز ۋە بر سىياسەتنى كوز ئالديغا ئالنب يازلبشى

مەعلوم برمەسئەلە. بزكوتكەن موستەشرق ۋە عالملەرنىڭ هيچ قايسيلارى بۇندەن ئاشقارى ئيمەسلەر. شۇل سەبەبلى بولەر گە ئارتق ئعتيبار قىلىشنىڭ هەم فائيدەسى يوق. براق تەئرىخ يازلغان چاغدا ئۇلەرنىڭ فكرلەرىنى بر دەرەجە موحاكەمە قلنسا چەككى بولمايدر.

بەعزى كشىلەر مۇكەممەل تەئرىخ يازماق ياكى يازلغان مۇكەممەل بر تەئرىخنى كورمەك ئۈچۈن شاشيلشادرلەر. حالبۇكى بوندەگى «مۇكەممەل» سوزى چنەكەم مۇكەممەل بولىشى كيرەك. بولماسا «شەرح مۇللە»ديك قالن مەعناسز بر كتاب تۈزشدە هيچ بر فائيدە چقمايدر. مەكتەبلەردە ئوقتماق هەم ياشلارنى تەئرىخ بىلەن ئاشنا قلماق ئۈچۈن موختەسەر برتەئريخ يازدرش مەعارف كەميسەرلگىنىڭ شاشغچ قلادرغان بر ۋەزيفە سيدر.

ئيندى مۇكەممەل بر تەئرىخ تۈزشدەن ئلگەرى كورلەدرگەن حازرلق مەسئەلەسيگە كيلگەندە مينم فكرم مەنە شو:

1 ـ ئۇزبېكنىڭ مۇكەممەل تەئرىخى باشدان ئيمەس، بەلكى ئاياغدان يازلسۇن، بۇ ديگەنم: هەلى بينەرلك مەعلومات توپلانماغان. بارلارى هەم تورلى يېرلەردە تارقاۋ حالدا هەم ئۇنى توپلاب، مۇحاكەمە بىلەن مەيدانغا قويۇچى ئۇيۇشكەن كۈچ يوق: سەبەبى

تەئریخ یازلغاندا کوبراق تاییار ماتریياللارنى یاساب چقش بىلەن سەرف بولب، (زەھیرددین ئەعلەملەرنك تەئریخیدیك «ئوغۇز» «چینگز» بىلەن ئاۋارە بولنب) تەئریخدە ئیك کیرەکلك بولغان موھم ئورنلەر تیکشرلمەی قالادر. (ئوزبیك تورك تەئریخیدا چینگز، مەتتا تیمرگەچە بولغان یيرلەر جۇدە مۇکەممەل یازلغان بولب، عەرەب، ختتای تەئریخلاریدان توپلانغان یاخشى مەعلوماتلار بار. براق خازرغى ماتریالیزم نارازوسى بىلەن ئولچەنگەندە ئولەرنك ھەم کوب فائیزى چقتىغا چقب کیتەدر.)

2 – ئوزبیك تەئریخینك ئیك باغلق یيرى ئنقیلاب زامانلارى شول سەبەبلى ئیك ئالدین ئۆشبۇ یل یاسالادرغان ئون یللق ئوکتەبر ئنقلابى تەئریخىنى تۈزش ۋە بونگە کۆچ بیرش جودە زەروردر. بۇنىڭ ئۈچۈن مەرکەزى ئجرافوم ھەم ساونارکوم بار کوچینى ئایاماسدەن ئش کوریشى کیرەك ۋە سەمیمى مەنبەعلەردەن ماتریاللار توپلاب باسدرش ۋە بۇنى ھەر واقت تیکشرە باریشى زەروردر. بۇنىڭ ئۈچۈن مۇزیلەر تۈزمەك، ویلایەتلەردە فرقە تەئریخینى ئورگەنش توگەرەکلەرى توزوش کیرەك.

3 – ئوزبیك – تورك تەئریخى ئۈچۈن ماتریال بولاراق کتابلارنىڭ رویخەتىنى ۋە بەلکى قسقاچا موندەریجەسینى تۈزدرش کیرەك. مەنە بۇ ۋەزیفە بىلم کیگەشینك ۋەزیفەسى بولب، بو حەقدە بەعزى ئشلەر ئشلەنگەن کورینەدر: ئوتکەن یل پرایسور سیمیونفنك تەحریرى بىلەن بوخارا علمى کۇتۇبخانەسیدەگى کتابلارنك روىخەتى باسدیرلدى. (روس تلیدە). ئیندى ھیچ برتوختاوسز تاشکینت، سەمەرقەند، مەسکەۋ، لینیگرەددەگى ھەم باشقا خوسوسى وە عوموم کۇتۇبخانالاردان کیتابلارنك روىخەتى تۈزلماغى زەرور.

4 - تاشکینت، لینینگرەد، مەسکەۋ وە باشقا پایتەخت شەھەرلەردە بولغان حۆکۇمەت ئارخیفلەرى ۋە موۋەققەت مەتبۇعاتنى تیکشرمەك ئۈچۈن کشیلەر بلگولەمەك کیرەك.

5 – ساۋنارکوم قاشیداغى فۇنددەن بۇیۇك بر قسمینى علمى وە تەئریخى قول یازما کتابلارنى ساتب ئالشغا بلگولەنب، ئۇ کتابلارنى بىلم کیگەشى قارا ماغیدا، یانشدان وە یوقالشدان ساقلایدرغان قلب، بر علمى کۇتۇبخانە تەشکیل قلش لازم.

عیلاۋە: ئاقچاغا احتیاجى بولب چقارب ساتماق بولغان کشیلەردەن کتابلارین ئالب قویماق ئۈچۈن تاییار پۇل بولماغانیدەن کوب کتابلەر بیگانە کشیلەر قولیغا کرە بارماقدادر

بوخارادا - موساجان سەیدجانف، شەریفجان مەخزوم، سەمەرقەندە - زهنى، قوقاندا - مرزاھید عاقیلى، یونسجان ئاغالیقف، حارازمدە - موللە بیگیجان، تاشکینتدە - شەھابیددینخان، مورادخوجا، تورسون خوجا قازى وە باشقالاردا ئوزبیك تەئریخیغا عاید نادر ئەسەرلەر تاپلشى مومکن.

مەنە شۇ کشیلەرنك تەئریخقا بولغان ھەۋەسلەریدەن فائیدالانب، توغرى مەعلوماتلار توپلاماق مومکن.

6 – خەلق ئاغزیدا بولغان تەئریخى مەعلوماتلارنى توپلاماق ئۈچۈن بىلم کیگەشى کوب ھاۋەسلە ھەم پول سەرف قیلشى لازم.

7 – ئاسار عەتیقە کەمیسییەسى ئوزیدە بولغان کوچ بىلەن، بولماسا، ئاقادیمى نائوك (لینینگرەددە) بىلەن برلەشب بەعزى مۇھم یيرلەردە حەفریات ئجرا قلماق (کاۋلاتماق) کیرەك.

8 – ئوزبیك، تورك وە عوموماً تورکستان حەقیدا روس، تورکیە، نیمس ۋە ئنگلیزچە ئەسەرلەردە یاخشى مەعلومات بولغان سەبەبلى، ئولەرنى یغماق ۋە کۆچ سەرف قلب کیلتریب بریيرگە توپلاماق کیرەك.

مەنە بۇ ماددەلەرگە بلفعل عەمەل قلنغان چاغدا ئوزبیك – تۆرکنك چینگز ھەم تیموردەن سوڭ ئنقلابغا قادار بولغان یيرلەریگە موکەممەل مەعلومات توپلانغان بولنادر.

ئوزبیك، تورك تەئریخینك باش تامانلارى ئازاربایجان، تاتار وە باشقا تورك قاۋملارنك تەئریخى بىلەن شەریك بولغانى ئۈچۈن بو حەقدە یيتەرلك مەعلومات ئاسانلق بىلەن تاپلادى.

9 - یوقاریداغى ماددەلەر خام حالیچە توپلەنمەسدەن بەلکى قولدان کیلگەنچە جورناللارغا باسدرماق ۋە عەلاحیدە بولب – بولب باسدرا بارماق کیرەك. مەنە بو ماتریاللار موکەممەل ئوزبیك تەئریخینك پارچالارى بولب، ئونى برگە توپلانماغىدان، موکەممەل ئوزبیك تەئریخى مەیدانگە کیلگوسیدر.

عەکس حالدا ھەر بر توزلگەن موکەممەل تەئریخ ترناق ئچیدە موکەممەل بولب قالا بیرەدر.

تەنقید ۋە کىتابىيات

«يير يولدزلەری» كيتابی ۋە فۇتۇريزم.

ز. بەشير.

I

ئەساسی نۇقتالار.

ئـالتای ئمزاسی بيلەن، ئوزبيـكستان دەۋلەت نەشرياتی تامانيدان «يېر يۇلدزلەری» نامی بيلەن باسيلب چققان شيعرلەر مەجموعەسينك مۇقاۋەسيگە:

ــ «فوتوريزمی» ۋە:

ــ «زامان ئەدەبيياتلاری» ديـكەن گەپلەر هـەم يازلغان.

بۇندان ئاڭلاشيلادر،كم ئالتای ئورتـاق ئوزينك شۇ پارچالارينی فوتوريزم ئاقيمدا يازماق ئستەگەن ۋەئوزيـگە شو ئاقمنی مەعقۇل كوروب سايلاب ئالغاندر. شونك بيلەن برگە، ئالتای ئورتاق ئوزينك شوئاقمنی سايلاب ئالشينی ئوزبيكستان ديهقانلاری ئۇچۇن (يەعنی ئونی ديهقان ئەدەبيياتيدە) جودە مەعقول برئش ئيتب هەم حيسابلاغان كورينەدی. بز-بۇنی ئالتای ئورتاقنك شو مەجموعەسيدەگی كيينـگی سەحيفەسيدە يـازغان گەپلەريدەن هەم ئاچق رەوشدە ئاڭلايمز. ئول:

ــ «بزدە هەلی ئشچی ــ ماشينە ــ فابريكە يـوق!» ديدرلەر. حالبوكم مەسئەلە بـۇ بيلەن بيشلمەيدی. بزدە ئشچی يوق بولسا، ديهقان بـار. مەنە شۇنك تـۇرمۇشيدا ــ تيريـكچيليگيدە (يـەعنی ديهقانـلاردا) فوتوريزم ئۇچۇن مەنبەع بوق! ديب هيچكم ئەيتمەيدرا» ديدی. ديمەك: ئالتای ئورتاقنك شو گەپلەريگە قاراغاندا، ئوزبيكستان ديهقانلاری ئۇچۇن ئەدەبی ئاقمنك ئيك ياخشيسی «فوتوريزم» ئيكەنلـيگی ئيندی حەل قيلنغان بر مەسئەلە بولوب چيقادی. ئوزبيـكستان دەولەت نەشرياتی هەم شونـگە ئارقالانب بولسا كيرەك بـو مەجموعە توغريسيدا يازغان ئعلانيدە:

-- «فۇتۇريزم شيعرلەری باسيلب چقدی، تيزدەن ئالب قاليڭز!» ديب كەتتە ريـكلام يازب ئوندی.

شو ئعلاننی كورگەندەن كيين، فوتوريزمەنی جودە ياخشی «تانب» وە ئونی تورت كوز بيلەن «كۇتب تۇرغان» ئوزبيكستان ديهقانلاری، ئـونی شاشيلب ئالغانلارميكەن؟ يوقميكەن؟... بو-بزگە مەعلوم ئيمەس. ليكن، ئالتای ئورتاقنك شو گەپلەری بيلەن دەۋلەت نەشرياتينك شوئيعلانی، ئوزبيك ئەدەبيياتی نك باريشی بيلەن تانش بولغان هەربر ئادامدا جۇدە قيزق تويغيلار ئويغاتادی. چۇنكی، ئوزبيك مەتبوعاتيدە شۇ كۇنگەچە «فوتوريزم» توغريسيدا هيچ بر تورلی تيكشيرش بولماغانی ديك، ئونك ئوزبيكستان ديهقانلاری ئۇچۇن مەعقول بولوب بولماغانليغی توغريسيدا هەم هيچ بر گەپ بولغانی يوقدر. شۇسەبەبلی، ئالتای ئورتاقنك ئۇزل-كيسل گەپلەر بيلەن:

ــ «مونـگە مەنبەع يوقدر، ديب هيچكم ئەيتمەيدر!» دييشی بر ئاز ئارتقچالق قلسا كيرەك، مەنگە قالسا!

دەولەت نەشرياتينك هەم بۇ ئعلانی، ئوزعۇمريدە تـراكترنك نيمە ئيـكەنينی كورمەگەن وە بلمەگەن، حەتتا ئونك نامينی ئيشتمەگەن ديهقانلارغا:

ــ «تراكتر كيلدی، شاشيلشب ئاليڭز!» ديب ريكلام ياساشيغا ئۇخشاب قالادی. نيگە،كم تراكترنك نيمە ئيكەنينی بلمەگەن ديهقانلارنك، ئونی شاشيلب ئالشلاری مۇمكن ئيمەسدر. شۇ سەبەبلی، ديهقانلارنی

بر ماشینەنی شاشیلب ئالشغا چاقیرش ئۈچۈن، ئیك ئلگەری دیهقانلارغا ئونك نیمە ئیكەنینی ۋە خاسییەتلەرینی تۈشۈندیرش لازم بولغانیدیك، فوتوریزمنی هەم ئیك ئلگەری كیك خەلقغا تۈشوندیرش ۋە شۈندان كیین كیك ریكلاملارغا نەۋبەت بیرش لازمدر.

بز بۇ ئورندا ئالتای ئورتاقنك شیعر پارچالاریغا بر باها بیرشنی ئالدیمزغا قویغان بولساق هەم، لیكن یوقاریداغی سەبەبلەر، بزنی ئیك ئلگەری فوتوریزمنك نیمەدەن عبارەت بولغانلیقی توغریسیدا بر قەدەر یازب ئوتشكە مەجبور ئیتەدی نیگە، کم بز كیك خەلقغا فوتوریزمنك نیمە ئیكەنینی تۈشۈندرمەسدەن ئلگەری، شو یولدا یازلغان پارچالارغا توختاب بەها بیرە ئالمایمز. شۇ سەبەبلی بۇ یردە ، ئوز نەۋبەتی بیلەن قۇیبداغی ئۈچ مەسئەلە گە توختالشغا توغری كیلەدی:

— فوتوریزم نیمە؟

— فوتوریزم ئۈچۈن ئوزبیكستان دیهقانلاری ئاراسیدا زەمین بارمی؟

— ئالتای ئورتاقنك شو پارچەلەریدە فوتوریستلك بارمی؟

مەنم بو مەقالەمنی یازشدا هەم ئلگەریگە ئالغان ئەساسی نۇقتالارم مەنە شولاردر.

مەنە شو ئۈچ مەسئەلەدەن كیین ، «بیر بولدزلەری» دەگی پارچالارغا ئەدەبیقیممەت بیرش ئیشیگە كیریشەرمز.

II

فوتوریزم نیمە ۋە ئول قانداي سینفنك ئەدەبیاتی.

گوزەل ئەدەبیاتدە فوتوریزمنك كیلب چیقشی بوندان 26-25 یلگینە ئلگەری یەعنی ئاۋروپا سەرمایەسینك (كاپیتالینك) ئیك یـۇقاری دەرەجەگەچە ئوسب یتكەن ۋاقتیدا بولادی. شول سەبەبلی ئول، كاپیتالیزم بیلەن بـرگە توغلغان ۋە شونك ئۈچۈن هەم كاپیتالیزمنك ئستەك ۋە قـاراشلارینی هەمدە ئیدیالوگییەسینی ئوزیگە ئەساس قیلب ئالب، ئونك ئوسیشیگە حزمەت ئیتكەن بر ئاقمدر. شونك ئۈچۈن، فوتوریزمنی:

— «كاپیتالیزمنك یالچی ئەدەبیاتی!» دیب تەعریف قلادرلار. بـۇنی فوتوریستلارنك ئاتاسی بولغان فرەنسییە ۋە ئیتالییە فوتوریستلاری ئوزلەرینك سوزلەری هەمدە مانیفیستلاری (یەعنی ئەدەبیاتدە توتقان سینفی یوللارینی ئاچق ئعلان قلغان سوزلەری) بیلەن هەم ئسبات قیلادیلار.

فوتوریـزمنك سەرمایەدارلار یالچیسی بولغانینی ئسبات قیلش ئۈچۈن، ئولەرنك شیعر پارچالاریداغی سوز تزمەلـەری بیلەن میسراع ۋە بەیتلەرنـگینە ئیمەس، حەتتا هەر بر سوزنك ئایرم مەعناگە ئیـگە بولیشی لازملیغینی هەمدە هەر بر سوزنك ئیركلی بولیشی كیرەكلیگینی دەعوا قیلشلاری هـەم یتسە كیرەكدر. مەسەلەن ئولەر:

— «شیعردە نەحو قاعیدەلـەرینی تەمامی بیلەن بیمرب، فەقەتـگینە ساچما سوزلەرنی قوللانش، ئورتاق فیعللەردەن (ماسداردان) بـاشقا فیعللـەرنی چیقارب تاشلاش هەمدە سیفەت ۋە یاردامك ئاداتلاری بیلەن تینش بیلـگولەرینی یوقاتش لازم!» دیدرلەر.

ئولەرنك بو دەعوانی ئلگەریگە سۈرشلەری مەنە شوندان كیلب چققان بر مەسئەلەدر:

حازرغی كاپیتالیزم تۈرمۈشی ئارتـق دەرەجەدە بر تیزلك ۋە قزغن حەرەكەت بیلەن یاشایدی. هەممە جایدە شاشیلش حەرەكەت، پویزدە، ئافتامابیل، سملی ۋە سمسز تیلیغرام. مەنە بۇلارنك هەممەسی هـەم كاپیتالیزم تۈرمۈشینك ئلگەریگە باریشینی تیزلەتەدیلەر. بو تۈرمۈش ئیچیدە یاشاغان بایلار 2-3 مك سەحیفەلی ئەسەرلەرنی تینچغینا ئوقب ئولتیرا ئالمایدیلار. ئولەر، گەزیتەلەرنی هەم شەهەر كوچەلەریدە بـر جایدان — بر جایغا بارغان ۋاقتدا تـراموای یا خۇد ئەفتەمەبیلدە گینە ئوقب قالا ئالادیلار. مەنە شوسەبەبلی، فوتوریستلار ئەدەبیاتنك هەم شاشلغان ئادامنك گەپلەریگە ئوخشاش قسقا بولیشینی هەمدە ئۇسۇل (فورما- ئستیل) جیهەتینك سمسز تیلیغرامغا ئوخشاغان بولیشینی ئستەیدیلەر. ئولەر:

— ئەدەبیاتدا هەر بر سوز بر نەرسەنی ئاڭلاتب، ئەدەبی پارچانی یوقـاریدان پەستكە تامان ئوقش مۈمكن بولغانیدیك، پەستدەن یوقاریغا تامان هـەم ئوقش مۈمكن بولسن!» دیدرلەر. حەتتا ئولەردەن:

— «برسوزگىنە ئىمەس، بر حەرف ھەم برمەعنانى وە بر نەرسەنى ئاڭلاتسن!» دیدرلەر. مەسەلەن: ئەگو فوتوريستلارنڭ ئاتاسى بولغان ئىگناتيىيق:

— «ياز» ديگەن سوزنڭ «يا» سى شادلقنى «ز» حەرفى قوياشنا ئۇخشاش نوربنى ياخود ئاوازينى ئۇزاقلارغا يوبارانۇرغان نەرسەلەرنى تۇشونديرەدر» ديدى. ئولەردەن چوزغى حەرفلەريدەن بولغان «ئا» نڭ «قارا» رەڭنى «ي» نڭ «ئاق» رەڭنى ئاڭلاتقانىنى دەعوا قلغان ئادامىلار ھەم باردر. ئولەر، باشقا حەرفلەرگە ھەم ئوز نەوبەتيدە شۇنداى مەعنالەر بيرەديلەر. مەنە شول قاعيدەلەرگە بينائەن فوتوريستلەرچە شيعر يازشنى ئستەگەن ئادام نوريىنى ساچپ تۇرغان قوياشلى وە شادلقلى بر كۈننى يازشقا ئستەسە «يا» بيلەن «ز» نى قويشغا ھەمدە ئاق قاغازنى يازشغا ئستەسە «ي» بيلەن يەنە بر حەرفنى قويسا يېتەدى. فۇتۇريستلاردان «چوزغى (مەد) حەرفلەرى ۋاقت ھەم ئۇزاقلقنى بلديرە، ئاواز حەرفلەرى بوياغ (ھەر خل رەڭلەرنى) ۋە ھيدنى ئاڭلاتادى» ديب يەڭگى سوزلەر چيقارب، شو يەڭگى سوزلەرى بيلەن شيعر يازغانلارى ھەم بولدى. مەسەلەن: بر فوتوريست 1913 نچى يلدە شونداى بر شيعر يازادر:

— دير بوول شير ئشچيل،

— ئويششور،

— سقوم!

مەنە شو شيعرلەردەگى سوزلەر دۇنيادا بولغان ھيچ بر خەلقنڭ تيلدە بولماغانىديك، ئولەرنى يازوچينڭ ئوزيدەن باشقا بر ئادامنڭ ئاڭلاب ئاليشى ھەم مومكن ئيمەسدر.

فوتوريستلاردا سوزنى قسقارتش ئۇسولى مەقبول وە لازم بولغانلقدان ئولەردەن شيعرنى رەقەملەر بيلەن يازغان ئادامىلار ھەم بولدى. ئيتالييە فوتوريستلەريدەن ماريەنتەى، قويداغى شيعرلەرنى يازادى:

— ئۇوق قۇياشنڭ ئيك يارق ياغدوسيگەبەرابەر+
5 ئوچكل شۇعلە + ئوچ ھال رەڭدەگى تورتكل+
5 فراگمينت بوقاريلق+ 35 باغانا تۇتۇن + 23عەدەد
ئوت گورلينسى!

فوتوريستلار، ئوز شيعرلەريدە شەھەر ھەياتينى ماشينەلەرنى وە ئاينقسا سەرمايەدارلارنڭ ئۇرش وە ئۇرش حەرەكەتلەرينى جودە ھەم ماختاب يازادىلار. ليكن ئولەرنڭ ماشينەلەر بيلەن ئۇرشلارنى ماختاب يازغان شيعرلەريدە، ئشچيلەر ئەحۋالينى وە بايلار ئۇرشيدە ھەقسز قوربان بولغان ئادامىلارنى يازغان نەرسەلەرى ھيچدە كورنمەيدى. ئولەر، ئۇرش مەيدانلارينى يازغان ۋاقتدا:

— «بۇندا ميليونلارچا ئادامىلارنڭ جان بيرش عەزابلارينى كورش ئادامغا ھيچ بر شەفقەت وە قزغانچ تويغيسينى بيرمەيدى. نيگەكم بونداتيخنيكەنڭ ئۇستۇنليگى وە ئوسيشى دققەتنى ئوزيگە جەلب قيلادر!»

چۇنكى، ئولەرگە بايلار مەنفەعەتيگە خزمەت قيلادىغان ئۇرش تيخنيكەسىنڭ ئوسىشى شۇقەدەركەتتەشادلق بيرەدى، كم ئول ئوسكەندەن كيين ميليونلارچا ئشچى، ديھقانلارنڭ ئۇرش مەيدانلاريدە قوربان بولشلارى بر پولدە!

فوتوريستلارنڭ ئيديالوگيەلەرى بيلەن شيعرنڭ تاشقى تۈزيلشلەرى توغريسيدا تۇتقان يوللارى توغريسيدا ھازرگە مەنە شونى يازش بيتسەكيرەكدر، ديب ئويلايمەن. روس ئەدەبيياتى بيلەن تاتار ئەدەبيياتيدە، ئوكتەبر ئنقيلابيدان كيين ھەم كوبگينە فوتوريست شاعرلەر چيقب، ئوزلەريگە زەمين قيديرب كورديلەر. ليكن، ئولەرنڭ ھيچ برى ئوزلەرينڭ «دير - بول - شوال»لەرى بيلەن ئەدەبيياتدە زەمين تاپا ئالماديلار. حەتتا بەعزى برلەرى يەڭگى سوزلەر ياساش ئۇستيدە بر قەدەر ئولتۇرغاندان كيين، چن فوتوريستلقغا يېتە ئالماسدان قالديلار ياخود مەيداندان تەمامى بيلەن يوقالديلار، ياخود ئول ئاقمنى تاشلاب باشقا، عۇمۇمى ئاقمغا ئيرگەششگە مەجبور بولديلار. مەسەلەن: تاتار شاعرلەريدەن ح. توفان ديگەن ياش شاعر، باشدا فوتوريستلق بيلەن مەيدانغا چيقب، قويداغى يەڭگى سوزلەرنى ئيجاد قيلب كوردى.

— ئوگيينمەدى (ئوگەى كورمەدى)

— كبگەيب (كيبك بولب—ئوخشاش بولب)

— بولەگرمن (بولەك بيررمن)

ح. توفان ئورتاقنڭ شو سوزلەرى، باشقا بر خەلقدە بولماغانىديك تاتارلاردا ھەم يوق. مەنە شو سەبەبلى، بو سوزلەر بيلەن يازلغان شيعرلەرنى نە ئشچى ۋە نەدە ديھقان ئاڭلاى ئالماغانىديك، ئونى ئوز ئەدەبيياتلەرى ئيتب ھەم ئالا ئالماديلار. نەتيجەدە

ح. توفان ئورتاق باشقا برعۇمۇمى ئاقمنى ئالب، فوتوريست شاعيرى بولوش سيفەتى بىلەن ئەدەبىيات مەيدانىدەن يوقالدى. بو حالنى روس فوتوريست شاعرلەرى هەم كيچيرب ئوتكەرديلەر ليكن، فوريست شاعرلەر ئۇچۇن عۇمۇمەن ئيكى يـولنك برىنى تۇتشدان باشقا چارە قالماغان ئيدى. ئونـك بيرى:

— تەمامى بىلەن كاپيتاليزم يالچيسى بولاب،ئيسكى فوتوريزم يوليدا داوام قيلش بولسا، ئيكنچيسى:

— ئول يولنى تاشلاب كيك ئشچى، ديهقان كوبچيلىگى ئاكلاغان بر يولنى ئالشدان عيبارەت ئيدى.

بۇ حەقيقەتەن هەم شوندى بولدى. ئيتالييە فوريستلاريدان مارينەتتەى بىلەن باشقا بر نيچە ئاوروپا فوتوريست شاعرلەرى فاشيستلەرگە قوشيلب، ئاچقدان ئاچق ئولەرگە يالچى بولب كيتديلەر. شورالار ئتتيفاقيدە بولغان فوتوريست شاعرلەر ياخود تەمامى بىلەن مەيداندان يوقالب، جم قالديلار ياخود باشقا عۇمۇمى بر ئاقمنى ئالديلار! (بو هەلـى ئاچق مەعلوم ئيمەس ئيدارە).

III

ئوزبيك ديهقانلارى ئاراسيدا فوتوريزمگە زەمين بارمى؟

ئيندى كيلەيلـك، يوقاريداغـى گەپلەرگە قيياس قيلب فوتوريست شاعرلەرينك ئيدييالوگييەلەرى بىلەن ئەدەبىيات ئۇسوليدە تۇتقان يوللارينك ئوزبيكستان ديهقانلاريغا ياقب، ياقماسليغى مەسئەلەسيگە.

بو مەسئەلەدە ئالتاى ئورناق بەلـكم:

— بز ئيدييالوگييە جيهەتيدەن بايلار مەنفەعەتيگە ئيمەس، ئشچى وە ديهقانلار مەنفەعەتيگە موۋافق حەرەكەت قيلارمز!»ديب ئەيتەر. شو سەبەبلى، بز بو مەسئەلەدە حازرگە:

— "خوب، ئەكە! بـەلـكم شوندەى هـەم بولار» ديب برنچى گەلدە فوتوريزمنك تاشقى تۈز يليشيگە- يەعنى فورما (ئستيل) ئامانيغاغينا توختاماقچى بولدق. ئيك ئلگەرى شونى ئەيتب ئوتش لازمدر،كم پرالىتارىيات ۋە كاممونيزم ئەدەبىياتيدە.

— «گوزەل ئەدەبىيات (ياخود عـۇمومەن گوزەل سەنعەت) ئەدەبىيات ئۇچـۇنمى؟ يوقسا كيك خەلقغا بر نەرسەنى تۇشۇنديرش هەمدە ئاك-فيكر بيرش ئۇچۇنمى؟» ديـگەن مەسئەلەلەر ئۇستيدە روس مەتبوعاتيدە ۋە حەتتا كاممونيستلەر فرقەسيدە هەم كوبگينە مۇساحەبەلەر هەمدە موباحەسەلەر بولوب ئوتدى.ئيك ئاخردە بو مەسئەلەدە:

— «گوزەل ئەدەبىيات سيياسى ۋە عيلمى تەربييە بيرش ئۇچۇن بولغانلقدان، ئوندا هەممە نەرسەدەن ئلگەرى ئيدييالوگييە مەسئەلەسى بـرنچى ئورننى تۇتادر!» ديگەن فيكر ئۇستن چقدى، ۋە بو توغـريدا مەركەزى فرقە قوميتەسينك قەرارى هەم چيقارلدى.

بو مەسئەلە شوندای هەل قيلنغانـدان كيين، بر شاعـر ياخود ئەديبنك قوليغا قەلەم ئالب بر نەرسەنى يازشغا باشلاغان واقتيدا ئيك ئلگەرى ئوزينك ئيك ئەساسى وەزيفەسى ئيتب شۇ يازغان نەرسەسى ئارقالى كيك ئشچى، ديهقان كۇبچيليگيگە نيمەدە بولسا بـر نەرسەنى تۇشونديرشى لازم بولغانينى ئاليشى لازمدر. ئەگەردە ئونك يازغان نەرسەسيدەن ئشچى، ديهقانلار هيچ نەرسەنى تۇشونمەس ئيكەن، بز ئونى قانداىغينا چيرايلق سوزلەر وە جۇملەلەر بيلەن يازلماسن:

— «ئشچى، ديهقان ئەدەبىياتينك بر قسمى» ديب ئەيتە ئالمايمز،تەبيعى بو بيردە، شيعرنك چيرايلـق وە گوزەل بوليشيغا هيچ كم قارشى كيلمەيدى؛ بەلـكم ئونك گوزەل ۋە چيرايلق سوزلەر بىلەن جۇملەلەردەن عيبارەت بوليشى شيعرنك فەزيلەتينيگينە ئارتديرادى. ليكن شيعردە بيرنچى جاينى گوزەللك تۇتماسدان، بەلـكم ئونك ئيدييالوگييەسى بىلەن يينگل ۋە ئانسان ئاڭلاشيلاديغان بولوشى تـۇرادى. مەسئەلە مەنە شوندای ئيكەن، ئيندى بز فوتوريزم قاعيدەسيگە بينائەن: «ديربوول—شـووال» ديب ياخـود فوتوريست شاعرلەريگە ئۇخشاش، ئنقيلابى ئۇرش مەيدانلارينى تەسوير قلغان واقتدا:

— " 300+ بالـكا +180 بوچكـى +28 باغ!» ديب يازساق بۇنى ئشچى، ديهقان كوبچيليگى تۇشونە ئالادرمى!... بوندەى شعرلەرنى بەلـكم ئالتاى ئورتاقغا ئـۇخشاش فـوتـوريزمنى كوب تيكشرگەن ئورتاقلاريمز ياخشى تۇشۇنەدرلەر؛ ليكن«ئوزبيكستان ديهقانلارى تۇشۇنەدرا» ديب ئـەيتش قيين. ئشچى، ديهقان كوبچيليگى تۇشۇنمەس ئيكەن، ئونى—بزنك: «مەنبەع بار» دييشيمز بىلەنگينە «ديهقانلار ئۇچۇن بر ئاقـم!» ديب دەعوا قيلش مۇمكن بولماغانىديك:

«يوقسوللار ئەدەبىياتى ئۈچۈن مۇۋافق!» دېيشگە كۆچەنش هەم ئارتق بر خەتالانشدر. فوتوريزم ئەدەبىياتىنىڭ، ئۆزىنىڭ فـورما (يەعنى ئستيلـى) تامانىدان كېلىك ئشچى، دېهقان كـوبچيلىگىدەن تەمامــى بىلەن ئۇزاقدا ئۇرغانلىغى ئسبات قيلنغان بر مەسئەلەدر. ھەتتا بۇنـى ئسبات قيلب ئۇرشنىڭ حاجەتـى هـەم يوقدر. چۈنكى:

— «دېير — بوول — شوول»لەرنى دېهقانلارنىڭ ئاڭلاماسلىغى ئۆزى هەم بونى ئسبات قيلادى. ئالتاى ئورتاق، ئۆزىنىڭ «بيريولدزلەرى» دېگەن كيتابيدا:

— «هەرمللەت ۋە هەر خەلقنىڭ فوتوريزمەسى بربريگە ئوخشامايدى!» دېيدى. مەنە بو گەپدەن بز بر جيهەتدەن، ئۆزبىك ئەدەبىياتىدە ئوزبىك ئۆرمۇشىنىڭ ئو خۇسوسىيەتلەريگە موافق بر «فوتوريزم» ئستيلى حەل قيلنغان بولشينى ئاڭلايمز. ئەگەردە شونداى بولسا، ئالتاى ئورتاق ئونىڭ قاعيدەلەرينى بز گە يازب كورسەتسەجۇدە هەم يامشى بولەر ئيدى! ليكن ئيكنچى جيهەتدەن شونى ئەيتش لازمدر، كم قانداىغينا ئستيل وە ئۇسول بولماسن، ئونىڭ ئەساسى قاعيدەسى بردر. مەسەلەن: فوتوريزمنىڭ ئەساسى قاعيدەسى، ماسدەر فيعلـلەريدەن باشقا فيعللەرنى يوقـاتش، نەحـو قاعيدەلەرنى بيترش ۋە «دېير، بوول»غا ئوخشاش يەڭگى سوزلەرنى ئيجاد قيلشدر. ئەگەردە ئەساسى قاعيدەلەر شولاردان چيتكە كيتەر ئيكەن، ئول واقتدا بز — بۇنى «فوتوريزم!» ديب ئەيتە ئالمايمز.

ئالتاي ئورتاقنىڭ:

— «هەرمللەتنىڭ ئۆرمش شەرائيتى — كۆندەلك كوريشى ئـايرم خۇسوسيەتلەر بيلەن ئايريلادى!» دېگەن دەعواسيگە مۇۋافق، ئاۋرۇپا فوتوريستلارينىڭ ئاوروپادا ئوسكەن ميخانيكەدەن ئالب يازغان «تراكت»، «ئايراپلان» وە «تورنـكل — 5 فراكمينت» ديـگەن سوزلەرينى ئالب تاشلاب، ئولـەر ئورنيغا ئوزبىك دېهقانلاريدا بولغان نەرسەلەرنيگينە ئالب يازدق. يەعنى:

— «300+ ئورواق 40+ ئاماچ 16+ مالا» ديب يازدق. ليكن، ئەدەبىياتنىڭ عالى ئاڭلارينى ئۆشۆنـمەگـەن «ئاڭسز» دېهقانلاريمز مەنـە شونى هەم ئاڭلامايديدە!

ليكن: شونـگە قاراب (يەعنى دېهقانلارنىڭ «ئاڭسز»لقلاريغا قاراب):

— «فوتوريزم داۋام قلسن!» ديب ئەيتە ئالمايمز. بەلـكم:

— «دېهقانلار ئۆشۆنە ئالماغان بر ئۇسـۇل، ئاقم ئەدەبىيانيمزدەن، نەريگەراق!» ديمز.

بەلكم ئوزيمزنى شو دەعوامزدە حەقلى هەم حيساب قيلامز. ئەگەردە حەقسز ئيكەنمز، قانى ئالتاي ئورتاق، ئوزبيكستان ئشچى، دېهقانلارى ئۆشۆنەديغان بر ئۇسولدەگى يەڭگى تخنيراعى فوتوريزمنى يازب كورسەتـسنلەرچى!

IV

فوتوريزم — يوقسوللارنىڭ «زامان ئەدەبىياتى» بولا ئالاديمى؟

ئـالتاي ئورتـاق بونـىڭ بيلەنـگينە قالماسـدان، كيتابينىڭ مۇقاۋەسيدە «فوتوريزمى»گە مەعنا ياخود ئيزاح بيرش ئورنيدە ئسكوبـكە ئيچيدە «زامـان ئەدەبىياتلەرى» ديب هەم يازب قويادى ليكن، بز بو گەپدەن شونى ئۆشۆنە ئالمادق، كم بو ئەدەبىيات قانداى سينفنىڭ زامان ئەدەبىياتى ئيكەن؟... چۈنكى سەرمايەدارلار (ياخود بورجو ئازيە) سينفى، ئوز مەنفەعەتيگە خزمەت قلديرش ئۈچۈن هەر زاماننىڭ ئوزيگە مەخسوس بر ئاقمنى ئيجاد قيلادى. رومەنتيزم، سمبۇاليزم وە ئيمافـرينيزم ئاقملاريغا ئوخشاش (ئـيك كيينيدە فوتوريزم ديسە هەم بولادى) ئاقملارنى ئيجاد قلديلار. شو ئاقملارغا موۋافق يازلغان ئەدەبىيات هەرزاماننىڭ ئوزيگە مۇۋافق «زامان ئەدەبىياتى» بولب كيلدى. ليكن بۇلارنىڭ بورجو ئازيەعالەمينىڭ «زامان ئەدەبىياتى» بولغانينى خاتردەن چيقارش يارامايدى. چۈنكى بو ئاقملارنىڭ هيچ بيرى «يوقسوللار ئەدەبىياتى» بـولا ئالمايدر!

ئەگەردە ئالتاى ئورتاق «فوتوريزم»نى يوقسوللار سينفىنىڭ «زامان ئەدەبىياتى» ديسە، بز ئونگە هەم قوشيلا ئالمايمز. بونى يوقاريدا- يەعنى 2 نچى بولمدە يازلغان گەپلەر ئاچق رەوشدە ئسبات قيلادى. توغرى، ئالتاى ئورتاق، كيتابىنىڭ كينگى سەحيفەسيدە، شو سوزلەريگە ئيزاح ئورنيدا:

— «ئجتيماعى ۋە سىنيفى ئاڭنى سورەتلەشدە يوقسول بولغان شاعرلەرنڭ هەممەسى ئيران، فارس عەرەب ئەدەبييانيدەن ۋە ئولەرنڭ سەراى تەئسيريدەن قۇتيلا ئالماغانلار.

ئوكتەبر ئوزگەريشى، بزنڭ ساراى وە ئونڭ قويروغى بولغان (ئيسكى) مەدەرسە ئەدەبياتيمزنى شەكل-قيافە ۋە مۇندەريجەلەرى بيلەن ييقتيب، ئورنيغا ئنقيلابى ئەدەبييات توغدردى!» دييدى.

مەنە بو گەپلەردەن كوريلب تۇرادر، كم ئالتاى ئورتاق، ئيسكى ساراي ۋە مەدەرســە ئـەدەبياتينڭ شەكل مۇندەريجەلەريگە نەفرەت يۇزەسيدەن «زامان ئەدەبياتلەرى» نامينى بيرب «فوتوريزم»نى كونەرب چققاندر. ئالتاي ئورتاقنڭ ئيسكى ئەدەبياتدە بولغان شەكل ۋە مۇندەريجەلەرگە «بايقوت» ئعلان قيليشينى نەبريك قيلشدان باشقا گەپيمز يــوق. ليكن، ئالتاى ئورتاق‌نڭ شو خەتالانيشينى ئەيتب ئوتش هەم‌لازمدر، كم:

ئوكتەبر ئنقيلابى، شەكل وە مۇندەريجە جيهەتيدەن هەم ئيديالوگييە جيهەتيدەن هەم «فوتوريزم»نى كوتەرب چققان ئيمەسدر. «فوتوريزم»نى توغديرغان ۋەكوتەرب چققان نەرسە بورجوئازييە سەناعــەتينڭ ئيك كيينگى دەرەجەگەچە ئوسيشيدر!

شو سـەبەبلى بز، فوتوريـزم شيعرلەريــگە: «ئوزيمزنڭ زامان ئەدەبياتيمز!» ديب‌ئەيتە ئالمايمز!

يەنە شونى خاترلەش لازمدر، كم ئوكتەبر ئنقيلابى، ئەدەبياتدە ياساغان ئوزگەرشدە ئەساسى سورەتدە برنيرسە قاتتق ئعيبار قلدى، كم ئوهەم بولسا:

— مۇندەريجە ۋە ئيديالوگييەدر!

يوقسۇللار ئەدەبياتى، مۇندەريجە ۋە ئيديالوگييە، مەفكورە تامانيدان يوقسوللار روحيغا وە ئولەرنڭ ئيديالوگييەلەريــگە مۇۋافق ئيكەن، ئونـڭ تەشقى شەكليدە بزنڭ ئشيمز. ئونڭ تەشقى شەكليدەن بز فەقەت شونيغينا ئستەيمز، كم ئول هەر بر چەلەساۋادلق ئشچى، ديهقان ئوقۇغان ۋاقتدا ئاڭلاى ئالشق ئستيلدە ۋە سادده خەلق تيليدە يازلغان بولسن.

ئوندا سيمۋوللەر (رەمزلەر) ۋە رۇمانتيك شاعر-لەرچە يازلغان دەرەخت بەرگلەرينڭ حال تللەريدەن موزلەنگەن خيىالى گەپلەر هەمدە فوتوريستلەرچە «شووال - بووال»لەر بولماســ!

ۋە سسەلام!

V

ئالتاى شيعرلەريدە فوتوريزم بارمى؟

ئيندى كيلەمز، ئالتاي ئورتاقنڭ «فوتوريزمى» ديب يازلغان «يير يولدزلەرى» كيتابيداغى شيعر پارچالاريغا، يەعـنى: «ئولەردە فوتوريـزمى بارمى، يوقمى؟» ديگەن گەپگە، 34 سەحيفەدەن عيبارەت بولغان شو مەجموعەدە بارليغى 38 عەدەد شيــعر پارچالارى باردر، كم مەن ئولەرنى قاللرماسدان نيچە مەرتەبەلەر ئوقب چققانمدا هــەم ئولەردە فوتوريزمنڭ حەقيقى هيديني سيزمەدم. ئالتاي ئورتاق ئوزينڭ شيعرلەريگە «فوتوريزم» نامينى بيرگەنى حالدە، شو شيعرلەردە فوتوريزمدەن هيچ بر ئەسەر بولماغانيني كورگەندەن كيين بزدە ئيكى خل فيكر توغدى. بو ئورتاق ياخود فوتوريزم شيعرلەريني يازشغا قانچا ئورنسا هەم يازا ئالماغان ياخود كيلڭ ئشچى، ديهقان كوبچيليگى‌نڭ ئونى «ئوز» قيلب ئاليشيغا شۇبهەلەنب، بردەن شو يولغا كيرب كيتشكە جورئەت قيلاڭالماغان. ليكن بز شيعرنى ياخشى تيگشيرب ئوقب كورگەنيمزدە بيرنچى فيك-ريمزنڭ توغرى بوليشيغا ئيمان ئيتدك. چۈنكى، ئالتاى ئورتاق ئوزينڭ كوبگينە شيعرلەريدە ماشينەلەرنى ماختاش بيلەن برگە، ماشينە ئاۋازلەريگە كوبگيــنە ئورننى بيرب ئوتەدى. شول شيعرلەرى بيلەن ئول «ئيندى فوتوريستلك شونڭ بيلەن تەمام بولدى!» ديگەنگە ئوخشايدر. ليكن شونى تۇشۇنش لازمدر، كم فوتوريستلار بورجو ئامەدەنييەتينڭ تيــزلك بيلەن ئوسيشيغا ياردام ئيتكەن ماشينەلەرنى ماختاب، ئشچيلەر سينفينى كيشيــلكدەن چيقارشغا ۋە ئولەرنى هــەم ماشينەلەر قانارىدا كاپيتالغا خزمەت قلديرشغا ئورۇن-سالار هەم بو حاديسە فوتوريزم ئاقيـمينڭ ئەساسى قاعيدەسيدەن ئيمەسدر. بو فەقەتگينە ئولەرنى ئيدي-يالوگييەلەريني ئاچــب سالغان بــر خۇسوسيـيەتدر. فوتوريزمنڭ شەكل جيهەتى ئيسە، ئالتاى شيعرلەريگە قاراغاندا تەمامى بيلەن باشقا بولب، ئول برسوزدەن بر مەعنا ئاڭلاتشدان، جوملەلەرنى «سەـسز فاراز» قيلشدان وە باشقالاردان عيبارەتدر. بو ئيسە، ئالتاى ئورتاقغا ئوخشاش، ماشينە ئاوازلاريـغا كـوب ئورن بيرش بيلەنگينە بولمايدى. ئالتاى ئورتاقنڭ ماشينە-لەرنى ماقتاب وە ئولەرنڭ ئاوازلەريـگە كـوب جاى بيريشيني، بز فەقەتگينە:

ــ فيياداليزم دەۋريدەن قالغان ئيسكى قۇراللارنى تاشلاب، يەنگى قۇراللارغا كيك تەشۋيقات! «ديەب قاراى ئالامز. بو ئيسە (يەعنى ماشينەچيلك)، خوجاليقيمزنڭ ئوسيشيگە وە كەممونيزم حەياتيغا ياقنلاششغا كەتتە سەبەبدر، كم بزنڭ ماشينەنى ماقتاشيمز هەم فەقەتگينە شو نۇقتادانىدر.

ميسال ئۇچۇن، ئالتاى ئورتاقنڭ فوتوريزمغا ئۇخشانشدا ئيك «سول» يولنى تۇتقان شيعرلەريدەن مەنە شولارنى ئالب كورەيلك:

ــ قاچ - بوشات يولنى،
ــ سال ريزينكە - تۇرۇبەنى
ــ باس - سۇۋ شار - شار،

ــ ئوت ئوچدى
ــ يۇرت هەلاكەتدەن
ــ قۇتلدى
ــ مەنە تيليفون
ــ چڭغرر - چڭغرر.

مەنە شو جۇملەلەردەن ئەجەل دەرمانى ئۇچۇن بر تامچى «فوتوريستلق» تابب بيرگەن ئادام بولسا، مەنە مە بيشنى!

VI

ئالتاى شيعرلەريگە قانداى قيمەت بيرەمز؟

ئالتاى ئورتاقنڭ شو مەجموعەدە بولغان شيعرلەريگە ئەدەبى قيمەت بيرش مەسئەلەسيگە كيلگەندە ئيلك ئلگەرى شونى ئەيتب ئوتش لازمدر، كم ئالتاى ئورتاق شەكل وە قييافە جيهەتيدەن ئيسكى ساراي ۋە مەدرەسە ئەدەبياتلەرينڭ شەكل ۋە قييافەلەريدەن حەقيقەتەن جۇدە ئۇزاقدا تۇرادى. ئالتاى ئورتاق فارسى، عەرەب تەئسيرلەريدەن خيلى چيتدە تۇرب، ئوزبيك ئشچى، ديهقانلارينڭ ساددە تللەريدە يازشغا بارلق كۇچى بيلەن حەرەكەت قلغان كورينەدى.

شونڭ بيلەن برگە ئول، شيعرلەرنڭ تزمە (مەنزوم) بوليشيغا هەم كوب ئعتيبار قلماغان، ئول قانداى يول بيلەن بولسا هەم يۇرەك ئستەگينى ئوينشگە ۋە عاددى ديهقانلارغا تۇشۇنديرشكە حەرەكەت قلغان. ئەگەردە ئول «فوتوريست»لانشغا ئۇرينب، بەعزى شيعرلەريدە ئورنسز «ماشينا» بولب قچقرماسا ئيدى، بو بابدا خيلى موەففەقييەت كەسب قلغان بولور ئيدى.

ئالتاى ئورتاقنڭ يەنە بر كەتتە موەففەقيیەتى، شيعرلەرينڭ ئيدييالوگيە نۇقتەسيدەن خيلە تۇزك بوليشيدا وە باشقا ياش شاعرلەرگە ئوخشاب، قايغى، زار وە مۇڭ هەمدە ئۇميدسزلك بولينى ئالماغانليغيدادر. ئالتاى ئورتاقنڭ هەر بر شيعريدە تۇرمشغا بولغان ئۇميد ئالاۋى ساچيلب تۇرادر.

ياشلق ئوتدر،
ياشلق كۇچدر،
ياشلق سوزدە بر،
ياشلق ئشدە بر!

مەنە شو جۇملەلەر، ياشلقدا ئۇميد ئالاۋى قايناش بيلەن برگە، ئشدە وە سوزدە برلكنى. ئونڭ تەگيدە «كاممونيزم» تۇرشى بارليغينى بزگە تەلقين قيلاديلار.

ئالتاى شيعرلەريدە بولغان ئيك بۇيۇك كەمچيلكلەر شوندادر، كم ئول سوزنى جۇدە كوپەيتب، شيعرنڭ ئەدەبى قممەتينى يوقاتادى. شۇنڭ بيلەن بەرابەر، ئونڭ شيعرلەرى مۇندەريجە جيهەتيدەن جۇدە كەمبەغەل بولادى. ئونى 5 - 6 سەحيفەلك بر شيعريني ئوقب چققان ۋاقتدا، قزغن ۋە يالقنلى سوزلەر توپلاميدان باشقا، هيچ نيمەنى ئالب قالائالمايسز، ئونڭ حەتتا شو مڭلەرچە سوزلەرنڭ تەگيدە - يەعنى خۇلاسەسيدە نيمە ئەيتمەك ئستەگەنينى تۇشۇنمەى قالاسەن.

توغريسى: سوز تزمەلەرينى چوزب كيلب - كيلب ئاخردا دۇمينى خورجينگە تيقب قويادیدە!...

ميسال ئۇچۇن، ئونڭ «ئوزبيكستان حۇكومەتينڭ توزيلش بەيرەميگە «باغشلاب يازغان» قزل موئەررحگە، ديگەن شيعرينى ئالايلق. يارم سەحيفەدەن عيبارەت بولغان بو شيعردە چيرايلق گەپلەر ۋە يالقنلى جۇملەلەر خيلى كوب بولسا هەم ئوندەن ئەسل مەقسەدگە موۋافق هيچ نيمەنى ئالائالمايسەن. ئوزبيكستاننڭ تۇزيليشى سنفى جيهەتدەن بزگە نيمەلەرنى بيردى، شەرقنڭ مللى ئازادلغى بوليدا قانداى يەنگيلكلەر كورسەتدى، خۇجالق ۋە مەدەنييەتيمزنڭ ئوسيشيدە ئونڭ قانداى تەئسيرى بولدى؟

مەنە بۇلارنڭ هيچ بيرى يازلمايدى وە بو هەقدە بر نيرسە ديلمەيدى. شاعر فەقەت تەئريخگە نيمەنيدر توغرى يازشغا قوشادى. قانداىدر بولدزلەرنى يازشغا بۇيرق بيرەدر. مەنە شوندەى شيعرلەرى بيلەن ئالتاى ئورتاق «رومانيتك» شاعرلەرگە هەم ئوخشاب قالادى.

ياش شاعرگە كيينگى تەۋسيیەمز:

ــ فوتوريستلانشدان ئۇزاقلاشش، شاعر بولشدان ئلگەرى، ئەدەبيات ئاقملارى بيلەن ياخشلاب تانيشش.

«تاتار ئەدەبييەتى تاريخى»

ش.

دەرسلك ــ قوللانما. مەشھور پيداگوگ گ.لەردەن عەبدۇرەحمان سەعدى ئەسەرى. زور قولدا 300 بيتلك بەھاسى 2 سوم بولب، 1926 نچى يلدا قازاندا تاتار دەۋلەت نەشرىياتى تامانيدان باسدرلغان.

تل. ئەدەبييات موعەللمى عەبدۇرەحمان سەعدى‌نك تاتار كاممونيستلار ئونويرسيتيدا ئوقولغان ئەدەبييات دەرسلەرينك ئوسولى ھەم ماتيريياللارى بوينچە يازلغان شو كيتاب تاتار ئەدەبياتينك برنچى، ئاينوقسا II نچى دەۋرينى ئوكتەبر ئنقيلابيغاچا بولغان بوتون ئوزگەرشلەرينى كيك تەفسيللى سورەتدە ئچدگە ئالغاندر.

I - نچى دەۋرنك ئقتيسادى، ئجتماعى، سياسى ياقلارن قوشوب مار كسيزم قاراشيدا تيكشرلگەن شو ئەدەبييات تاريخى بوكونگەچە تاتار مەتبوعاتيدا كورلمەگەن زور بر خەريتەدر.

ئەسەردە، تاتارلاردا بولغان فيكرى، ئەدەبى ئوزگەرشلەر، ئوسول جەديد تالاشلارى، نوركچيلك تاتارچيلك جەنجاللارى، دين ريفورماسى، ميللەتچيلك دەۋرلەرى ۋە ئونلەرنك ئەدەبى ۋەكيللەرى؛ تاتالاردا دەرسلك كەميديە، دراما تياترو تاريخى، نەھايەت ئوكتەبردەن 10 يل ئيلگەرى، ۋە سوڭ ئەدەبييات بلم ۋە شول زامان ئچندە يتشگەن تورلى ئاقمدا بولغان ئەدیب شاعرلەر حەرەكەتى، بولى عيلمى سورەتدە كيك بر يۇسوندا تيكشرلگەن ۋە كوبگنە ميساللەر ئالنغاندر.

تاغن، تاتارلارنك ئيسكى ئويغانش دەۋرى، ميللەتچيلك دينى ريفورما ۋەكيللەرى غاسپير نسكى-سەدرى مەقسودى عەياز ئسحاقى، فاتح كەريمى ۋە ئنقلابغا قەدەر تاتار مەتبوعاتيدا كورنگەن بۇتۇن ئەيب ۋە شاعرلەر-نك ئەدەبى، عيلمى خزمەتلەريگە عيلمى ئجتيماعى خا-راكتير يستيكە بيريلگەن. ئاينوقسا پروليتارىيات شاعر-لەرى ئۇنلەرنك ئالغان يول ۋە ئاقملارى توغريسيدا ياخشيغينا تيكشرش ياسالغان.

كتابنك تلى سادە، ھەمە توشۇنەديغاندر.

تاتار ئەدەبياتى بلەن فائيدەلەنب، تاتار ئەديب ۋە شاعرلەرى توغريسيدا موكەممەل مەعلومات ئالشنى ئستەگەن ھەۋەسكارلەر، ئاينوقسا ئويغانش، ميللەتچيلك ئوزگەرش دەۋرلەرى ئاراسيدا ئەدەبى، عيلمى سياسى، مەفكورەۋى ئاقملار بلەن تانششنى خاھلاغان ئورتاق-لارنك كوتوبخانەسيدا بر نوسخەدەن (شۇ كتابدان) بوليشى كيرەك.

ئوزبەك ئەدەبياتى تاريخى ۋە ئاقملارى بلەن شوعوللەنگەن ياش ئوقوغوچيلار بزغا ئايروچانەۋسييەدە بولينامز. كتاب توغريسيدا تەنقيد ۋە تەقريز يازو-چيلار بولسا جورنالمز سەحيفەسى ھەمەۋەقت ئاچقدر.

«سيزگيلەر».

(شيعرلەر توپلاميدان IV نچى بولەك)

سەعيد ئەحرارى

ئورتاق ئيلبەكنك 27 پارچا شيعريدەن عيبارەت ئەسەرى بولۇب، ئوزبەكستان دەۋلەت نەشرياتى تامانيدان 1927 نچى يلدە باسلغان. ھەممەسى 50 بەت، بەھاسى 35 تيين.

كيتابنك ئوزى ــ شاعرنك «سوگغى ھۇشيارلق» سەرلەوحەسى بيلەن باشلانب برنچى قاراشدا ئيلبەك-نك ئالتن قەدەحلەردە مەي ئچشدەن بەزگەنلگى، ئۇنڭ ئەندى ھۇشيار بولۇب مەستلك ۋە خارلقدان عيبارەت بولغان ئەسكيلكدەن نەفرەت ئەتكەنلگى ئاڭلاشيلادى. ئۇنك كەتيدەن كەلگەن شيعرلەر ــ بۇ توشۇنچەدە ياڭلشماغانلغيمزنى ئسبات قيلدى. ئەيتب بولادىكم، 1926 نچى يلدە يازغان شيعرلەريدە ئيلبەك ئورتاق پراليتارىيات شاعرى بولۇشغا ئۇرۇنغان ۋە بۇ ئۇريـ-نشيدە مۇۋەففەق ھەم بولا باشلاغاندر. بۇ ئوزگەرش ئەلبەتتە ياش شاعرنى كيلگوسيدا مۇۋەففەقيەتلى قەدەملەر ئاتلاشيغا يول ئاچقانلغن كورسەتەدى.

بۇندەگى شيعرلەرنك بەديعى، سەنعەت جيھەتيدەن بولغان قيمەتى ئۇستيدە توقتاماق ئستەمەدم. نيگەكم بۇ مەسئەلەنك ئوزى، بۇ كيتابغا تەقريز يازشدان ئوزاق بولۇب، توپپا توغرى شاعرغا بەھا بيرش مەس-

ئەلەسيدر ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن ۋەزيفە باشقالاشب كېتەدى فەقەت، ئېلىبېك ئورتاق ئوزينىڭ شيعرلەريدە خۇرلىر، مەلەكلەرگە ئورن بېرمەسە، يېنى قابات ئاسمان كەبى يا ئلش تەعبيرلەرنى كرگزمەسە، «حالى تەباھ» سينگەرى يات تەركيبلەردەن بۇتۇنلەي قول تارتسا ياخشى بولار ئېدى. بۇ تيلەگيمزنىڭ تەبولغا ئوتشيگە ئشانامز. نېگەكم بۇنۇن كيتابدا ئۈچ جايداغنا بۇلەرنى ئۇچرەتدك، كوب ئېمەسلەر. شيعر هەۋەسكار ۋە مۇتالەعەچيلەرنىڭ بۇ كيتابنى ئالب ئوقۇشلارينى تەۋسيبە قيلامز.

«قىزل ياپراقلار».

(شيعرلەر توپلامى)

ئورتاق ن. رەحيمى‌نىڭ 50 پارچا نەزمە شيعرلەريدەن عيبارەت برنچى ئەسەريدر. ئوزبېك دەۋلەت نەشرياتى تامانيدان نەفيس سورەتدە باسترلغان بۇ كيتاب 44 بېت بولۇب بۇنىڭ هەم بەهاسى 35 تيينىدر.

قسقا-قسقا يازلغان بۇ شيعرلەرنىڭ هەممەسى ديبەرلك تۇرمشدان ئالنغان چن سېزگيلەردر. تلى ساددە، ئوسلوبى يېنگل بولغان شيعرلەريدەن ياقملى زەۋقلەر ئالب بولادى.

خۇرافاتدان، ئېسكى تۇشۇنچە ۋە تويغولاردان بۇتۇنلەي ئازادە بولماق بەرابەريدە، ئۇلەرگە كۆرەش ئاچقان بۇ شيعرلەر توپلامى بزنىڭ ئەدەبييات كۆتۇبخانەمزگە كەتتە برساۋغا، ياش هەۋەسكارلاريمزغا فيەتلى بر ئارمۇغاندر.

بۇندەي ئەسەرلەرنى كورگەندە كشيدە ئەدەبيانيمزنىڭ كېلگۇسيدە ئاينۇقسا يەنگى ۋە ئۇنۇملى بر رەۋشدە ئوسب بارا ئالشيغا ئشانچى ئارتب بارادى.

ن. رەحيمى ئورتاقنىڭ چارچاماي تلگەرى بارشينى پراليتاريات ئەدەبياتيغا ئېتەك-ئېتەك گۆللەر تەقديم قيلشينى تيلەب ئۇنىڭ «قزل ياپراقلار»رينى حەراتلى ئالقشلار بيلەن قارشيلايمز. نېگەكم ئوزبېك ئەدەبيانينى يەنگى بر يولغا سالش، ئۇنى يوقسۇللار تۇرمشى ۋە يوقسۇللارچا سېزگيلەر بيلەن تولدرش، تليمزنى ئشلەش ۋە بايتش ۋەزيفەسينىڭ كوپراق ياش قەلەملەر تامانيدان ئونەلشيگە ئشانب بولادى.

« كيم »

(كاممونيست ياشلار بەينەلميلەلى)

ۋە ئۇنىڭ پراغرامماسى.

ك. تريغولف تەرجيمەسى بولۇب، ئوزبېكستان دەۋلەت نەشرياتى تامانيدان 1927 نچى يلدە باسلغان، هەممەسى 76 بېت، بەهاسى 36 تيين. كيتابنىڭ ئوزى نەفيس سورەتدە باسلغانى كەبى، ئوقۇنارلق بولسن ئۈچۈن سەل بېريك هەرفلەر بيلەن تېريلگەن، تلى ۋە شېۋەسى دەۋلەت نەشرياتى ئەدەبى هەيئەت تامانيدان تۈزولگەن بولسا هەم فارسى تەركيبلەردەن بۇتۇنلەي قۇتقارلماغان. هەيئەتنىڭ بۇندان كيين بۇ نۇقتەلەرگە هەم ئەهەمييەت بېرشلەرى كۆتيلەدى.

كيتابنىڭ ئوزى- كيم ئجرائييە قوميتەسينىڭ مۇقەددىمەسى بيلەن باشلانب كاممونيست ياشلار بەينەلميلەلينىڭ پروغراممەسى حەقيدەگى مەسئەلە ئۈستيدە ئورتاق تارخانفنىڭ، كيم‌نىڭ تورتنچى قونغرەسيدەگى ئۆزون نوتقى ۋە كاممۇنيست ياشلار بەينەلميلەلينىڭ پروغرامماسينى ئوراب ئالغانى كەبى نەهايەتيگە كيم‌نىڭ IV نچى قونغرەسينىڭ قەرارلارى قوشلغان. ئاينوقسا ئورتاق تارخانفنىڭ نوتقيدە مەنە بۇ مەسئەلەلەر توغريسيدا ياخشيغينا مەعلومات بيرلگەن:

1) مۇحاكەمە نۇقسانلارى، 2) نەزەريياتغا كوپراق دققەت بيرلسن، 3) ياشلار هەم سياسەت، 4) يوقسۇللار حاكيمييەتى دەۋريدە كەممونيست ياشلار ئتتيفاقينىڭ ۋەزيفەلەرى، 5) عاممەچيلك تۇشۇنچەسى تەدريجى توغلغاندر، 6) تەشكيلات مەسئەلەسى، 7) كەممونيست ياشلار ئتتيفاقى ۋە ديهقان ياشلارى، 8) لينين تەربييەسى حەقيدە.

كيتابنىڭ ئوزى بۇ دەرەجە ئەهەممييەتلى بولماق بەرابەريدە بەهاسى باشقا كيتابلارغا قاراغاندا ئارزان قويلغان ۋە بۇ كيتاب بزنىڭ كامسامولار كۆتۇبخانەسى ئۈچۈن قيمەتليدر. كاممونيست ياشلار بەينەلميلەلينىڭ پروغرامماسى ۋە بۇ پروغراممەغا عائيد مەسئەلەلەر بيلەن ياقيندان تانيشماق ئۈچۈن بۇ كيتابنى ئوقوب چقماق زەروردر. بارچا كامسامول هەم ديهقان ياشلاريدا بۇ كيتابدان بر نوسخەدەن بولشى ئەلبەتتە كېرەكدر.

«رادیئو ئەلفباسى».

پ. گەرریس ئەسەرى. ز. عـۇسمانى تامانيدان ئوزبيكچەلەشتيرب بۇرھان ەبيبنڭ ئەدەبى قاراماغيدان ئوتكەن فەننى بر كيتابدر. ھەممەسى 92 بيت بولماق بەرا-بەريدە ئاخريغا 3 بيتلۇغەت ھەمقو شۇلب ئوزبيكستان دەۋلەت نەشرياتى تامانيدان 1927 نچى يلدە باسلغان باھاسى 90 تيينلر. كيتابغا ئاينۇقسا راديئو توغريسيدا 37 تە رەسمنڭ ھـەم كرگزيلشى ئۇنڭ قيمەتينى ئارتديرغان.

بەعزىبر جايلاريدا ئوزبيكچەسى ياكم باشقا بر تلدەن بولۇب ئـوزبيكچەلەشب كيتكـەن ئيستيلاحلار ئۇرنيغا ئاڭلاشلماس عەرەبچە ئيستيلاحلار كـرگزل-گەنلـگيدەن كوز يومساق، كيتاب تۆشۇنـەرلك تلدە ۋە قۇلاى ئۇسلوبدا تەرجيمە قيلنغان. شۇندەى بولسا ھەم، فەننى ئەسەر ۋە مەعلوماتلارغا سۇۋساب ياتقان ئوزبيكستان ئۇچۇن بۇ ئەسەرنڭ قيمەتى بۇيۇكدر. ۋە فەننڭ بزدە ئينكشاف ئيتشى يوليداكەتتە قەدەملەر-دەن سانالادى. دەۋلەت نەشرياتيمزنڭ ئاينوقسا سوڭ ۋاقتلاردا فەننى ئەسەرلەر تارقاتش ئشيگە كرشە باش-لاغانليغنى ئعتيراف ئيتمەك بەرابەريدەخەلقنڭ بۇندەى ئەسەرلەرگە رەغبەت كورسەتشلەرينى ۋە بۇ ئەسەر-لەرنڭ ھـەم كـوتوبخانەمـزنى بيزەب ئارتا بارشينى تيلەيمز.

«قشلاق خوجالغى تۇرمشى جۇرنالى».

ئوزبيكستان خەلق زيراعەت كەميسەرلـگى تامانيدان نەشر قيلنغان «قشلاق خوجالغى تۇرمشى» جورناليڭ برنچى سانى ئيدارەمزگە كيلدى. جۇرنالنڭ شو برنچى سانى 20 بيتدەن عيبارەت بـولب مـۇندەريجەسى خيلى باى ۋە ياخشى رەسملەر بيلەن بيزەلـگەندر. جۇرنالدا ئاخونبابايف، ئبكرامف، فەيزوللا خـوجايف ۋە خاجيبايف ئورتاقلارنڭ رەسملەريدەن باشقا، قشلاق مەنـزەرەلەريدەن عيبارەت يەنە 3 تە رەسم ۋە يەنە 2 تە باشقا كورينشلەر بار. جۇرنالنڭ ئوزى نەفيس قاغازدا باسلغانى كـەبى، كليشەلەرى ھـەم نەفيس ئشلەنگەن ۋە بۇنگە مۇقابل بەھاسى فەقەت 30 تيينـدر.

بۇ ساندا: 1) قشلاق خوجالغى تۇزش مەسئەلەلەرى 2) ئورتا ئاسيا پاختاچيلغى ۋە ئۇنگە تيگشلى عيلمى ۋە عەمەلى چارەلەر، 3) سۇغارش ئـۇچـۇن سۇۋدان قانداى فايـدالانش كيرەك، 4) توپراقـلارنڭ پەيدا بولۇشلارى، 5) پاختانڭ خيللەرى، 6) فەن ۋە تيخنيكە خەبەرلەرى يازلغانى كەبى ديھقانلار ئۇچۇن ئايرم سۇئال جەۋاب بولمى عيلاۋە قيلنغاندر.

بزنڭ قشلاق روزغاربمزدا كەتتە رول ئوينا‌شغا بيل باغلاغان بۇ جۇرنالنڭ كيلگوسيدە بزدە ئۇلوغ ئوز گەرشلەر ۋۇجـودغا كيترش ئـوميد قيلنادى. كيلە-گۇسى سانلاريدا ئۇنڭ باى مۇندەريجەلەر ۋە ئاي-نوقسا قشلاق حەياتيغا عائيد فايدالى پارچالار بيلەن بيزەلب چقشيغا ئشانماق بەرابەريدە يازوچى ۋە شاعر ئورتاقلارنڭ بـۇ جورنالغا جدى قاتناشما قلارينى، بارچا حۇكومەت ۋە جەماعەت خاديملارينڭ بۇ جۇر-نالنى كيڭ ميقياسيدا تارقاتشغا كرشەكلەرينى سوراب ياش رەفيقمزگە ئوز يوليدا زور مۇۋەففەقييەت تيلەيمز.

ئيدارە.

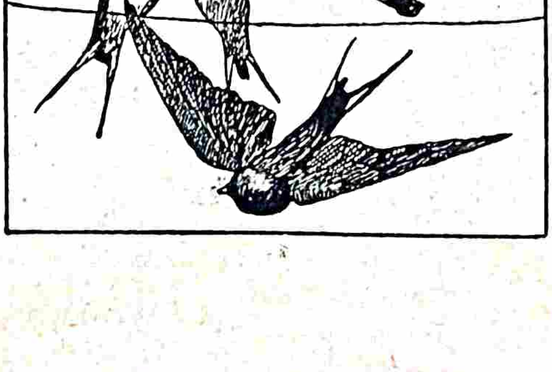

? ? ?

سوراغ - جەوابلار

جورنال ئیدارەسگە سوئاللەر یبرگوچیلەرنڭ جورنالغا مۇشتەری بولشلاری شەرت. مۇشتەری بولمای سوراغ قیلغانلارنڭ خەتلەری ئەعتبارسز قالدریلادی. یازلغان سوئاللەرنڭ ئاستیدا سوراغوچینڭ ئاچق ئمزاسی ۋە ئەدرسی کورگەزلگەن بولسۇن.

جەۋاب بیرلگەندە ئسمینی یاشرماقچی بولغانلار یاشرن ئمزا قویسالار هەم بولادی، براق هەر حالدە چن ئمزاسی عەلاحدە یازلشی کیرەك، چن ئمزالاری ئیدارەدە یەشرن ساقلانور.

بۇ بولمدە عۇمومنی قزیقتراتورغان، عۇموماگە ئەهەمییەتلك بولغان سوراغلارنڭ جەۋابلاری یازلب، مەیدە-چۇیدە سوراغلار ۋە سۇراغوچینڭ ئوزیگەگنە خاس بولغان نەرسەلەر توغرسیدا جەۋابلەر خەت بیلەن یوبارلگوسیدر، شۇنڭ ئوچون خوسوسی سوراغدا موراجیعەت قیلغانلار خەت ئچیگە 8 تینلك پوچتە مارکەسی قوشب یوبارشلاری لازم.

— باباش رەسولی (کاسان) گە.

«مەعارف ۋە ئوقۇتغوچی»نڭ 10 — 11 - سانیداۋە «ئوقۇچی کەلیندەری»دە کورگەزلگەن ئوزبیکستاننڭ ئەهالیسی ۋە یبری توغرسیداغی فەرقلەردەن قەتغی نەزەر، سزنڭ سۇئالگز کیلگەچ، جورنال ئیدارەسی مەرکەزی حیسابات ئیدارەسیگە مۇراجەعەت قیلب، کیینگی رویخەتلەر نەتیجەسیدە توپلانغان مەعلوماتلاردەن جەۋاب سورەب ۋەقۇیداغی مەعلوماتلارنی ئالابلدی.

№	مینتەقەلەر	خوجالقلار سانی	ئەهالی سانی: ئیرلەر	ئەهالی سانی: خاتن-قز	ئەهالی سانی: هەر ئیکی جنس
1	خارەزم	58.112	151.997	132.898	284.895
2	بوخارا	72.763	172 636	154.451	327.087
3	زەرئەفشان	—	—	—	237.000
4	سەمەرقەند	86.519	210.175	182.457	392.632
5	تاشکینت	79.678	176.772	154.875	331.647
6	خوجەند	29.492	72 973	65.161	138.134
7	فەرغانە	129.249	271,067	240.037	511·104
8	ئەندیجان	142.076	324.657	286.639	611.296
9	سورخان دەریا .	39.980	97.350	88.151	185.501
10	قاشقا دەریا	—	—	—	289.000
11	ئایرم کانیمیخ رایونی .	4.974	11.917	10.775	22 692
12	ئسفەرە رایونی	4.058	8.794	7.807	16.601

ئوزبیکستاننڭ یبر مەیدانی 293.546 مۇرەببەع کیلومیتر (274 342 مۇرەببەع چاقرم).

فەننی سۇراغلار.

عەبدۇحەکیم عومەر ئوغلی (جەلال ئاباد) گە

1 — قۇیاش ۋە ئای تۇتلشلاری.

ئای یبر کۇرەسی تیۋەرەگیدە ئەیلەنەدی. ئای بەعزی ۋاقتیدا قۇیاش بیلەن یبر ئاراسیداغی یولغا توغری کیلب، قۇیاشنی قاپلاب قالادی. بۇچاغدا ئایدان یبرگە کولەنگە تۇشگەن جایدا قۇیاش برقانچا ۋاقتغا کورنمەی تۇرادی. مەنە شۇنگە قۇیاش «توتلدی» دیدیلەر.

قۇیاش کۇیدی دیگەن سوز فەنگە خلاف، ئەفسانە بر گەپدر.

ئای توتلشی ئیسە بر ئاز باشقاچاراق بولادی. ئای بیر تیۋەرەگیدە ئەیلەنب، یەنە یبر بیلەن برلیکدە قۇیاش تیۋەرەگیدە هەم ئەیلەنەدر. شۇ حەرەکەتی ۋاقتیدا بەعزەن قۇیاش بیلەن ئای ئاراسیداغی توغری یولگە یبر کۇررەسی توغری کیلب، یبر قۇیاشنی ئایدان یاپادی. بۇ چاغدا یبردەن ئایغا کولەنگە تۇشب، ئاینی قاراڭغلاتادی. بونگە خەلق ئای توتلدی، کۇیدی دیدیلەر.

بو توغریدا تاغندا موفەسسەل مەعلومات ئالشنی ئیستەسەگز ئوز. دەۋ. نەشریاتی تامانیدان چیقاربلغان «فەننی ئەسەرلەر کوتبخانەسی»گە موراجیعەت قیلگز.

II - ئاي‌نڭ تورلى رەۋشدە كورنشى.

ئەسلدا ئاي ياروغلىقنى قۇياشدان ئالادى، ئاينڭ ئوزيدا هيچ بر ياروغلق يوق. ئو، قارا بر شاردەن عبارەت. قۇياشنڭ ياروغلىغى ئايغا تۇشب، ئاى ياروغ بولىب كورينەدى، عەكس ئيتدرەدى، شۇنڭ ئۇچۇن ئاينڭ قۇياش نورى توشگەن بولمگىنە ياروغلق بيرەدى. ئيندى، ئاي ئوزينڭ ئوقى سحورى ئوزەريدە بير كۇرەسى ئەترافيدا ئەيلەنەدى، يەنەدە بير بىلەن ئيكەۋلەشب برلەشب ئالب، قۇياش تيۋەرەگىدە ئەيلەنەدىلەر. شۇنڭ ئۇچۇن ئاينڭ «يوزى» قۇياشغا ئەيلەنگەن تامانىغا قاراب، گاه تولا، گاه يارم بەعزەن ياروغ، بەعزەن قارا- يوق بولغان كەبى بولىب كورينەدى.

بير ۋە ئاي‌نڭ هەممە حەرەكەتلەرى ئانق قىلب ئولچەنلىكلەريدەن، هەيئەت عالىملەرى ئاينڭ بير كۇرەسى‌گە ئەيلەنگەن تامانىغا قايچان قۇياش تۇشب بزگە كورينە باشلانغوسينى، يەعنى «ئاى توغولغانىنى» حسابلاب كون، ساعەت، دەقىقە... لەرى بىلەن ئەيتب بيرەدىلەر.

III - يلنڭ فەسللەرگە بولنشى.

بير كۇرەسى شار شەكلىدە بۇلب، قۇياش تيۋەرەگىدە ئەيلەنگەنى كەبى، شمالى ۋە جەنوبى قۇتب- لارنى تۇتاشترغان ئوز ئوقى تيۋەرەگىدە هەم ئەيلەنەدر. بيرنڭ ئوقى قۇياش ئەترافىدە ئەيلەنەدرگەن يولگە مايل بولب، بۇ مايللىغى هەر ۋاقت بر خىلدە بولادى. بير قۇياش تيۋەرەگىدە ئەيلەنگەنىدە شمال يارم كورەسى يارم يل زەرفىدە قوياشغا يان بيرگەن حالدە بولادى - بۇ چاغدا ياز فەسلى بولادى. ئۇندەن كىين يەنە يارم يلدە شمال يارم كوررەسى قۇياشدان چيكلىبيراق يراقلاشىبراق حەرەكەت قىلادى، بۇ چاغدا قش فەسلى بۇلادى.

IV - نىمە سەبەبدەن ئسسق، ساۋۇقلار هەممە جايدا بەرابەر بولمايدى؟

بيرنڭ قۇياش تيۋەرەگىدە ئەيلەنگەنيدەن قوياشغا بير ئوقينڭ مايللىغى ئارقاسىدا قۇياشغا گاه ياقنراق بولب، گاه ئۇزاقلاشغانى ئۇچۇن يل فەسلەرگە بولنەدر ۋە شۇنگە قاراب ئسسق، ساۋۇقلقلار بولادى.

قايبر ۋاقتدا كۇتۇلمەگەنىدە ساۋۇق بولانورغان مەحەللەردە يلى، ياعەكسنچە تەسادىفى ئەحۋاللار هەم بولادى. مەسەلەن، 24-1925 - يلنڭ قش فەسلىدە قافقازدا قاتتق ساۋۇقلار بولغاندا، لينينگرادا هەۋالار ئسسق بولب، «نيۋا» دەرياسى مۇزلەمەي‌تۇرغان. بۇنگە سەبەب قافقاز ئوستىگە ساۋۇق قۇتب هەۋاسى ئاقۇمى توغرى كيلب، لينينگراد تامانىغا «گولفشتريم» نڭ ئسسق ديڭگز ئاقۇمى كيلگەنىدەن بولغان.

هەۋانڭ ساۋۇق - ئسسق بواشى‌غا هەر مەحەلنڭ ئقلىمى شەرائىتى تەئسىر ئيتەدى. قۇرۇق، ديڭگزلى، سەحرا، يوقارى. پەست بولشلارىغا قاراب هەۋادا ئوزگەرشلەر بولىب تورادى.

— م. رەحمزادە (مەرغىلان) گە

«مەعارف ۋە ئوقۇتغۇچى»نڭ 12-سانىدا ئەدەبيات بولمىدە «قۇل» نەسريدە بولغان سورەتلەر توغرىسىدا.

26 - سەحىفەدەگى "يۇكچىلەر" سورەتى رەسسام ميونيەنڭ تاشغا ئويب ياساغان سورەتى‌در. 27 - نچى سەحىفەدەگى "قۇللقدا" رەسمى توغرىسىدا قەدىم روم ئيلىدە قۇلچلق كوب يۇكسەلگەن ئيدى. روم بايلارىنڭ ئويلەريدە باللاردان ئالب، فەررى‌لەرگەچە قۇللار بىلەن تولا ئيدى، قۇللار حۇقۇقسز، بايلارنڭ قارا ئشلەرى ئوچون تەبىعى بر كوچلەر ۋە جانى- تەنى بىلەن باينڭ مۇلكى بولب سانالۇر ئيدى. سورەتدە قەدىمگى روم تيگرمەنىنڭ ئىچكى كورنشى، ئاياغىدان بوغاۋ سالىنب، تيگرمەنگە بيركتىلگەن قۇل ئوز كۇچى بىلەن كەنتە تيگرمەن تاشنى حەرە- كەتكە كيلترشگە مەحكوم. ئش جۇدە ئاغر، چارچاب، دەم ئالشغا توقتالغانىدا قۇلنڭ يالانغاچ تەنىگە رەحمسز قامچى ئورۇچى ساقچىلار تاييار. «سين قۇل ئيكەنسەن، بەس توقتاماسدان، ئيندەمەسدەن ئشلەي بير، چونكى سين بارليغڭ بىلەن خوجايننڭ مالى سەن» - مەنە شۇ تۇشۇنچە تەبىعى ۋە قانونى ئەحوالدەن سانالۇر ئيدى. بەعزەن قۇل بولماغان ۋە توق قارنلار كيلب، قولنى تاماشا ۋە مەسخەرە قىلب، كەيف تاپىب كوڭل ئاچب كىتەر ئيديلەر!..

قريم تاتارستان، قرغزستان كەبى قوشنى جۇمهورييەتلەردەن، ئوزبېكستاندا دەۋام قيلب تورغان گەزيتە ۋە جورناللار توغرسيدا مەعلومات سوراغوچيلارغا جەۋاب.

№	ئىسملەرى	گەزىتە جورنال	چىقىش تەرتىبى	يىللىق ئابونە حەقى. سوم	يىللىق ئابونە حەقى. تىيىن	1/2 يىللىق ئابونە حەقى. سوم	1/2 يىللىق ئابونە حەقى. تىيىن	شەھەرى
1	„قىزىل ئۆزبېكستان"	گەزىتە	كۈندەلىك مەركەز گەزىتە	9	60	5	10	تاشكەنت
2	„كەمبەغەل دېھقان"	„	ھەفتەلىك	1	80	—	90	„
3	„يېڭى فەرغانە"	„	ھەفتەدە ئۈچ مەرتەبە	9	—	4	50	قوقەند
4	„زەرئەفشان"	„	„ „ „	10	50	5	10	سەمەرقەند
5	„ئازاد بۇخارا"	„	„ „ „	6	60	4	80	بۇخارا
6	„ئىنقىلاب قۇياشى"	„		—	—	—	—	خىۋا
7	„ياش لېنىنچى"	„	ھەفتەدە بىر مەرتەبە	2	40	1	20	سەمەرقەند
8	„مەعارف ۋە ئوقۇتغۇچى"	جورنال	ئايدا بىر مەرتەبە	5	—	3	—	„
9	„كاموننىست"	„	„ „ „	3	50	1	75	تاشكەنت
10	„يېر يۈزى"	„	ئىككى ھەفتەدە بىر	3	60	1	80	„
11	„يېڭى يول"	„	ئايدا بىر مەرتەبە	3	—	1	50	„
12	„موشتوم"	„	ئىككى ھەفتەدە بىر مەجمۇئە	6	—	3	50	„
13	„مەشرەب" „زەرئەفشان"گە ئىلاۋە . . .	„	„ „ „	—	—	—	—	سەمەرقەند
14	„مالىيە ئەخبارلاتى"	„	ئايدا بىر	9	—	5	—	„
15	„صنعت"	„	„ „	12	—	7	—	„
16	„زراعت"	„	„ „	—	—	—	—	„

يوقارىداغى جورنال ۋە گەزىتەلەرگە يازلىشنى ئىستەگەنلەر كورگەزلگەن نەرخ بويىنچە تېگىشلى ئابونە ئاقچاسىنى يوبارىب يازدرس بولادى. فەلان شەھەر، فەلان گەزىتە يا جورنال ئىدارەسىگە دېب يازلسا، ئاقچالارى يوقالماسدان تېگەدر.

مەكتۇبلەر.

خاتن - قزلار مەعارفيگە ئەھەممىيەت بيرلسن!

ترمىزدەن

ئە. عۇمەر.

بۈيۈك ئوكتەبر ئنقلابى ئوزبېك خاتن - قزلاريغادا باشقالار قاتاريدا ئيرك بيردى. ئولەرنى ئيزىش حەقىنى بيرە ديغان شەريعەت وە دين قانۇنلارينى لەغۋ ئيتدى.

براق خاتن - قزلار بۇ حۇقۇق وە ئيركدەن بيرلگەن كۈنيدەن باشدا فايدالانا ئالماديلار. برنيچە يل ۋەقت كوتديلەر، تەيارلانديلار. ۋە سيكنلەب ئوزلەرينى نورت ديوار ئاراسيدان قۇتقارشغا ئورينا باشلاديلار. حۇكۇمەت بۇ يولدا ئۇلەرگە هەر قانداى ياردامlarينى بيرب تۇردى. ئولەرنى شورا ئيدارەلەريگە، سەناعەت ئشلەريگە ئارالاشدرشدا هيچ قانداى ياردامينى ئايامادى.

فرقەمز؛ خاتن - قزلار ئازادلغى ئۈچۈن "هۇجۇم"گە كرشەكنى، ئولەرنى سەناعەت ئشلەريگە قاتناشدرشنى، مەعارف ۋە حۇكۇمەت مۇئەسسەسەلەريگە ئشتراك قيلدرشنى كيرەك ديب تاپدى.

ئوزبېكستان جۇمهۇرييەتىنىڭ ئۈزيلگەنيگە 2 يل تولا يازدى. بۇ ئارادا بر مۇنچە مۇۋەففەقييەتلەرگە ئيرشلگەن بولساهەم بولەرنىڭ كوپيسى ئيرلەر حيسابيغا بولدى. بز بۇ كەمچلكنى كوبرەك خاتن - قزلار مەعاريفى مەيدانيدا كورەمز. مەعارف مەيدانيدا خاتن - قزلار ئۈچۈن ئشلەنگەن ئشلەر مەۋجود نەلەبلەرگە قاراغاندا هيچ يوق ميقداريدادر. چۈنانچى بەعزى بر

ويلايەتلەردە خاتن - قزلار ئۇچۇن ئاچيلغان مەكتەب-لەرنك سانيدا مەعلوم ئيمەسدر، بولغاندا هەم 3-4 تەدەن ئاشمايدى.

بۇ ۋيلايەتلەردەن بريسيدە سۇرخاندەريا ويلايە-تيدر. بز سۇرخاندەريا خاتن - قزلاريدا جۇدە كەتتە رۇح كوتەرلگەنيني كورەمز. ئـۇلەردە تەعەسسۇب ديگەن نيرسە جۇدە كۇچسز، هەمەلەريدە هەم مەعارفگە كەتتە رەغبەت ۋە ئنتلش سيزيلەدى.

بۇ حال بۇ يلگى شۇرا سايلاۋلاريدا جۇدە ئاچق كورلدى. ئولەرهەمەدەن بۇرۇن مەكتەب مەسئەلەسينى قوزغاب تۇرديلار. بزتيرميز تەعليم - تەربيەقۇرسيدا ئۇزاق قشلاقلاردان، ئيرلەر قوليدان قاچب ئوقۇشغا كيلگەن مۇجاهدەلەر كورەمز. بو هەم خاتـن - قزلار ئاراسيداغى ئويغانش وە ئلگەريلەش فيكرى بارليغيني يەنە ئارتق ئسبات قيلادى.

مەنە شۇلارنى نەزەرگە ئالب، «شەرائيتچيلك»نى بر تامانغا قويانۇرۇب خاتن - قزلار مەعارفيگە كەتتە جدديەت سەرف قيلماق كيرەك.

سۇرخان دەرياده ۋمزعيبەت هەر جيهەتدەن ئاغر. بۇ ويـلايەت مەعارفى هـەم ئاقچا، بناغا ۋە ئاينوقسا ئوقوتغۇچيلارغا موحتاجدر. مەنە بۇ ئختياجـلارنى نەزەرگە ئالب، ئش يۇرگيزش كيرەك.

حازر تيرميزدە بننە تەعليم - تەربيە قۇرسى ۋە بر فرقە شۇرا مەكتەبى بار. فەقەت بولاردا ئوقويدي-غانلارنك هەمەسى ديهەرلك ئيركەكلەردر. ياقـندا سۇرخاندەريا ويلايەنى ئۇچـۇن بننە تەعليم - تەربيە تيخنيكومى ئاچلماقچى. بۇهەم تەبعى ئيرلەر ئۇچۇن بولغۇسيدر. بۇ فـەعەالييەت ئالنيـدان ويلايەتنك مەعارفغا چانقاغان خاتن - قزلارنى ئوننمەسدان خاتن--قز مەكتەبلەرى ئۇچۇن مۇعەللمەلەر تاييارلاغوچى بر مۇئەسسەسە ئاچش كيرەكدر.

ئۇزاق ئيزيلش، جـەبر كورش وە عەفلەتدەن كيين باشينى كوتەرب، كوزلەرينى ئاچقان سۇرخان دەريا خاتن - قزلارينك بۇكۇن ئيك كەتتە تەلەبلەرى شۇدر. باش ئيدارەلەريمزنك قولاقلاريغا شۇنى ئۇقب ئيسلەندرب قويامز.

كارخانەلەردە ييرلك خاتن-قزلار.

مرزەسۇلتانى

مەملەكەتيمز كۇن ساين، هەر جيهەتدەن يۇكسەلب ئوسب بارادى. خەلقيمز ئاراسيدا ئاك - بلم ئشلەرى ئوسب بارغانيديـك، ئقتسادى، مەدەنى ۋە خـوجالق ئشلەريمز هەم ئوسب، كوتەريلب بارماقدا.

جۇملەدەن هەر جيهەتدەن ئارقادا قالغان خاتن-قزلار حەياتيگە كيلسەك، ئوز گەرشدەن كيين ئولەر ئاراسيدا هەم برتالاي يەنگيلكلەر پەيدا بولغانيني ۋە ئولەرنك هەم بر كوب ئشلەرگە ئارالاشب يۇرغانلارينى كورەمز.

ئوز گەرشدەن بۇرۇن يالغوز ئيرلەر حۇكمينى باجارب يۇراديغان ۋە ئولەرگە قول بـولغان ييرلى-ئوزبيك خاتن-قزلارى ئنقلابدان كيين ئيرلەر بيلەن بەرابەر حـۇقۇقغا ئيگە بولوب، حۇكومەتنك تۇرلى ئيدارە ۋە مەحكەمەلەريدە ئولەرگە كيك يول بيرلدى. شۇنگديك تـۇلەر سەناعەت ئشلەريگە هەم ئارالاشا باشلاديلار.

قسمەن بولسا هەم ئوزبيك خاتن-قزلارى ئوز-بيكستان دائيرەسيدە بولغان تۇرلى زاۋۇد، كارخانە ۋە ئشلەب چيقارش جايلاريدا (производство) ئاورۇپا خاتن-قزلارى بيلەن بر قاتاردا ئش ئالب بارماقدالار. بۇنك ئۇچۇن ئوزاقلاردان ميسال كيلتربئوتورماسدان تاشكينت تەماكى فەبريكەسيدە ئشلەيديغان ييرلى خاتن-قزلار بيلـەن، كچكنە خوجەنـد شەهەريدەگى ئيپەكچيلك كارخانەسيدەگى ييرلك خاتنلارنى كور-سەتسەك بولادى. خوجەند ئيپەكچيلـك ئشخانەسيدە ئوروغلق حازرلاشدا فەعالييەت كورسەتب تۇرغان ييرلى خاتن-قزلار خوجەنـدنـك ئشچى ۋە كاسيب عائيلەلەريدەن بولوب، خوجەند تۇمەن يير ۋە توقاى ئشچيلەرى سايۇزينك فەعال ئەعزالاريدرلار. بۇلەر كارخانەدەگى ئشلەرينى بترگەندەن كيين خاتن-قزلار

ئاراسيدا شۇرا حۇكۇمەتى مەقسەد ۋە تىلەكلەرينى تارقانشدا كەتتە رەغبەت بىلەن ئش كورسەتەديلەر.

خوجەند يەر توقاى ئشچيلەرى سايۇزى بۇندە بۇلار ئۇچۇن عەلاحيدە ئولاراق 450 سوم خەرج قيلندى.

شۇنڭ نەتيجەسيدە كچگنە خۇجەند شەهەرى

خوجەندده ئيپەكچيلك كارخانەسى

ئشلەيديغان خاتن- قزلارنى مەدەنى ئشلەر بيلەن تانشدرش ئۇچۇن بر راديئوئاپپاراتى ئالدردى ۋە كارخانە يانيدا خاتن- قزلار قۇلۇبى ئاچدى. بۇ قۇلوب تۇرلى ئەدەبييات، گەزيت ۋە جورناللار بىلەن تەئمين ئيتلدى. يەرلى خاتن قزلارنى عاممەۋى ئشگە تارتشدا كەتتە مۇۋەففەقييەت قازاندى.

بز خوجەند خاتن- قزلارينى بۇ مۇۋەففەقييەتلەرى بىلەن قۇتلايمز.

———

خەبەرلەر

مەعارف كەميسەرليگى كەلليگييەسيدە.

ديگەبر باشيدان فيۋرال ئاييغاچا كەلليگيەدە كورلگەن مۇهيم مەسئەلەلەر قوييداغيلاردان عيبارەت:

ئۇزبيكستاندا خاتن - قزلەر مەعارفينڭ ئەحۋالى.

1925/6 نچى ۋە ئوشبو 27 نچى يلدە خاتن - قز مەعارفينڭ ئەحۋالى توغرسىداغى مەعروزەدەن (ئوتكەن يلغا سالشترب قاراغاندا) باشلانغچ هەم يوكسەلتلگەن نەۋعدە بولغان خاتن - قز مەكتەبلەرينڭ كينگەيىشى، سەۋادسزلقنى بترش جايلەريدە خاتن- قزلاردان ئوقوغوچىلارنڭ سانى كوپەيىشى ۋە موعەللىمەلەرنى قايتادان تاييارلاش ئشىگە جەلب ئيتش كەبى مۇۋەففەقييەتلەرگە ئيرشلگەنى بلندى.

شونڭ بىلەن بر قاتاردا ئەنچە كەمچىلكلەر هەم بولغانيدان، ئولارنى يوقاتش ئۇچۇن كەلليگيەقوييداغى چارەلارنى عەمەلگە ئاشىرشنى ئوزينڭ تىگىشلى عەلاقەدار باش قومىتەلەرگە تەكليف ئيتدى:

مەۋجۇد بولغان خاتن ـ قزلارغا مەخسوس ئجتماعى تەربيە مەكتەبلەرى هـەم باشقا ئوقو يورتـلارى موستەحكەملەنسنلەر، ئولەرنى سـيفەت جەهەتيـدەن ياخشـلانترش چارەلەرى كورلسـون. ئوقوغوچى خاتن ـ قزلارـ نڭ ئازلق سەبەبلەرى ۋە مەكتەبلەرنى كڭگەيتش يولىدا برنچى باسقچ مەكتەبلەردە ئدركەك هەم قز بالالارنڭ برگە ئوقوشلارينى عەمەلـگە ئاشرشغا جـدديراق كريشلسون. مەخسوس ئوقو يۇرتلارينى بترەديغان هەممە خاتن ـ قزلارنى ئوقوتوچلق ئشىگە جەلب ئيتسنلەر. ئوتكەن يلداگـيديك كلـگوسىدە هەم خاتن ـ قز مەكتەبلەرينڭ هەممە ئشچيلەرى وە ئىسكى ئۇسـۇل مەكتەبلەرنـڭ موعەللىمەلەرينـى قايتادان تەييارلاش قورسيغا جەلب ئيتلسـون. كمينگىلەرينڭ ئيچيدەن اەياقەتلىراق بولغانـلارينى سايلاب ئالش مەقسەدى بىلەن، قايتادان تەييارلاش ئالديـدا موعەللىمەلەرنڭ تۇمـەن هـەم شەهـەر كەنفيرينسيەلارى ئوتكەزلسون. ئىسكى ئۇسۇل مەكتەبلەرينى ئسلاح قىلغاندا خاتن ـ قز مەكتەبلەريگە ئايروچا ئەهەمييەت بىرلسن. خاتن ـ قز مەكتەبلەرينڭ بنالارى ئوزلەريگە مۇۋافيق بولشيغا ئايروچا ديققەت ئىتلسـن. ئەۋۋەلدە بلگيلەنگەن چارالاردان خاتن ـ قز مەكتەبلەرى تنۋەرەكدە ئانالارنى ئويوشتريش ئشلەرى جەماعەتچيلك تەشكيلاتلەرينڭ كيڭ ئشتراكى بىلەن يۇزەگـە چيقارلسن. قـزلار ئۇچۇن بـولغان ئينترناتلارنڭ عومومى ئەهوالى توزەتلسن، ئولەردە قـول ئشلەرى ئوستاخانەلەرى تەئسيس ئىتـلسن. فابريكە ـ زاۋۇت شاگـردلك مەكتەبلەريگە قزلاردان كوپرەك ئوقوغۇچيلار جەلب ئيتش چارالاريغا كريشلسن. عۇمۇمەن بۇتۇن خاتن ـ قز ئوقو يورتلارينڭ 100 فائيز ئوقوچيلار بىلەن توليريلىشى يولىدا حەرەكەت قىلنسون. خاتن ـ قـزلار ئۇچۇن ئاچلغان مەخسوس قولۇبلارنـڭ ئشلەرينى ياخشىلاش يولىدا چارالار كورلسن.

II ـ ئۇزبيـك ئەلفباسينى لاتينـلاشترش توغرسيداغى ئشـلەرنـڭ باريشى.

كەللىگيەگە بىرلگەن ئەخبارانـدەن مەعلۇم بولديكم، ئوزبيك ئەلفباسينى لاتينلاشترش توغرسيدا قىلنغان ئۇچ ئايلق ئش قەناعەتلەنرلك دەرەجەدەدر.

ئوزبيكستاندا لاتن ئەلفباسىنى تيزدەن عەمەلـگە ئاشىرش ئۇچـۇن كەللـگيە قويىداغى چارالارنى كورشنى لازم تاپدى:

1 ـ يەڭگى ئوزبيك ئەلفبا كيتابى توزوش هەم باسدرش.

2 ـ ئيملا تەرتيبلەرى توزوش.

3 ـ رەهـبەرلەر تەييارلاش ئۇچۇن مەركەزى قورس تەشكيل ئيتـش. وە مەهەللەردە لاتينلچيلار تۇۋەرەكلەرى تەشكيل ئيتـش.

4 ـ ئوزبيـك جۇمهۇرييەتىنڭ هەمـمە ئورنا مەكتەبلەريـدە ئەلفبانى لاتينلەشترشنڭ مەجبورى بردەرس حالىگە كرگىزيلىشى ئۇچون ريجە توزش.

5 ـ ۋيلايەت يەڭگى ئەلفبا قوميتەلەريگە ئشلەش ئوچون تىگشلى قوللانما بىرب، ياقن ئارادا ئولەرنى تەرتيبكە قويوش.

III ـ ۋەقف مولكلەرينى مەحەللى خوجالق مولكلەرى بىلەن برلەشترش توغريسيدا.

بوتوغريـدا باش ئەوقاف ئيـدارەسى تامانيدان توزلگەن دەستور لايحەسى كوريلب، مەركەزى ئجراقوم ۋە خەلـق كەميسەرلەرى شوراسىنڭ تەسـديقىگە تەقديم ئيتلدى.

مەسئەلە بونـدان عيبارەت: ۋەقف مۇلكلەرى مەحەللى خوجالق مۇلكلەرى بىلەن بر نەۋعدە بولغانيغا قاراماسدان، ئولەردەن فائيدالەنش ئۇسۇللەرى بربريگە توغـرى كيلمەگەننى هـەم برئش تيپەسىدەن ئىكى ئيـدارە نەزارەت ئيتشلكنڭ ئقتسادى جەهەتـدەن زەرەرى بولوشىنى ئعتبارغا ئالب خەلق كەميسەرلەرى شوراسى ئۇزينـڭ 28 نـچى سىنتەبر تەئـريخلى مەجلسيدە وەقف مولكلەريدەن حاسل بولغان درامەد حسابيغا ياشايديغان مەدەنى ـ مەعارف موئەسسە ـ سەلەرينى مەحەللى خوجالق ئيدارەلەرينڭ تەئمىناتىغا كوچرش شەرتى بىلەن وەقف مۇلكلەرينى سيكن ـ سيكن مەحەللى خوجالق ئيدارەلەرى قاراماقيغا كوچرشنى مەقسەدگە مووافقراق ديب تاپدى. تەبيعى، بومەسئەلەدە مەنفەعەتدار بولغان مەعارف كەميسەرلىگى ئوزينڭ وەقف شوعبەلەرينى يوقاتب وەقف مولكلەرينى مەهەللى خوجالق ئيدارەلەرى قاراماغيغا تاپشرشغا نارازيلـق بەيانقيلب، بوقاريدا ئەيتلگەن قەرارنى بيكارقيلشنى

سورادى. مەسئەلە خەلق كەمىسسەرلەرى شوراسىنىڭ 24 نچى ئوكتەبر تەئرىخلى مەجلىسىدە قايتادان قارالب، مەعارف كەمىسسەرلىگىنىڭ پروتىستى ئعتبارسىز قالدىرىلىشى بىلەن بەرابەر: 1) ۋەقف مولكلەرىنى ئوز قاراماقلارىغا ئالىش توغرىسىدا ئچكى ئشلەر كەمىسسەرلىگى تاماندان مەحەللى خوجالق ئىدارەلەرىگە بىرلگەن بويروقنىڭ عەمەلگە ئاشرىلىشىنى توختاتىشنى تەكلىف ئىتش هەم 2) ناركاﻣپراس ۋە ئشچى-دىهقان نەزارەتى خەلق كەمىسسەرلىگى بىلەن كىلىشدرب وەقف مولكلەرىنى مەحەللى خوجالق ئىدارەلەرى قاراماغىغا تاپشىرش تەرىقەسىنى توزوشنى ئچكى ئشلەر كەمىسسەرلىگىگە تاپشىرش بىلەن حەل قىلنغان ئىدى. ئوشە قەرارىغا بىنائەن ئچكى ئشلەر كەمىسسەرلىگى تاماندان توزلگەن دەستۇر بوينچا باش ئاوقاف ئىدارەسى ۋە ئونىڭ مەحەللەردەگى شوعبەلەرى برنچى قىبورالداناق تارقاتىلب، ئوشە كوندەن ئعتبارەن ۋەقف مۇلكلەرى مەحەللى خوجالق ئىدارەلەرى قاراماغىغا كوچەدى دىيلگەن، ئەمما مەعارف كەمىسسەرلىگى بونگە رازى بولمادى هەم باش ئەۋقاف ئىدارەسىگە ئوزىنىڭ دەستورىنى توزوشنى بويردى. كىيىنگى دەستۇر، يەعنى باش ئەوقاف ئىدارەسى تاماندان توزولگەن دەستور بوينچا باش ئەوقاف ئىدارەسى ئوقويلى ئەخىرىدە ناركامپراس خوزورىدان ئالنب باش مەحەللى خوجالق ئىدارە (Гумх) گە كوچرىلە وە ئونىڭ بر شوعبەسى بولوب قالادى؛ مەحەللەردەگى وەقف شوعبەلەرى ۋەقف مالىيە ئشلەرىدە موستەقل بولوش شەرتى بىلەن مەحەللى خوجالق شوعبەلەرى بىلەن برگە قوشلادىلار. دىمەك ئىكى دەستورئاراسىدا بولغان فەرق ئوشە ئەساسلەردەن عىبارەتدر.

عاقىبەتىدە بو مەسئەلەنى تەمامەل قىلش ئوچون ساونار كومنىڭ ئەمرى بىلەن غوسپلان خوزورىدا عەلاحىدە بر كەمىسە توزلدى.

IV - مەعارف كەمىسسەرلىگى باش قومىتەلەرىنىڭ ئش رىجەلەرى.

باش ئختساسى تەعلىم قومىتەسى، باش ئجتماعى تەربىيە قومىتەسى هەم باش سىياسى ئاقارتش قومىتەسىنىڭ ئش رىجەلەرى كەللگىيە تاماندان تەسدىق ئىتلدىلەر.

V - يەنگىدەن تەشكىل ئىتلەدىغان مەعارف موئەسسەسەلەرى توغرىسىدا.

ئسمىتا بوينچا قابول ئىتلگەن يەنگى موئەسسەسەلەرنى تىزدەن تەشكىل ئىتشدە ئالدان بىنا مەسئەلەسىنى حەل ئىتب موئەسسەسەلەرگە كىرەك بولغان ئشچىلەرنى ئىنتخاب قىلشغا كرشش باش ئجتماعى تەربىيە قومىتەسى مۇدىرى عىنايەتى، باش ئختساسى تەعلىم قومىتەسى مودىرى ناسر سەيدى ۋە عىلمى مەركەز رەئىسى هاشىمف ئورتاقلارغا تەكلىف ئىتلدى.

VI - كانىمىخ رايىونىدا مەعارف ئشلەرنى تىكشرش نەتىجەلەرى.

كانىمىخغا بارىب قايتقان ئورتاق رەسولىنىڭ مەعروزەسىدەن مەعلوم بۇلدىكم، 3 نەفەر ئشتاتلىك ئشچىلەردەن عىبارەت بولغان رايىون مەعارف ئاپاراتى مەعارف ئشلەرنى ئالب بارش ئوچون بۇتۇنلەي يىتەرلك بولسا هەم، ئشچىلەرنىڭ سىفەت جىهەتىدەن بوشلغى مەعارف ئشلەرىگە بر ئاز زەرەبە بىرەدى. هەر حالدا مەعارف شوعبەسىنىڭ ئش پلانى توزولوب، پلانىنىڭ 60—50 فائىزى مەحەللى شەرائىتگە قاراب ئجرا قىلنغان. مەعارف شوعبەسى مەركەزدەن بارادىغان تەعلىمات وە بويروقلارغا ياخشى دىققەت قلسا هەم، بولارنىڭ بەعزىسى مەحەللى شەرائىتكە توغرى كىلمەگەنى وە بەعزىسى جودە كىچكىب بارغاندان ئجرا قىلنماسدان قالار ئىكەنلەر، مەسەلەن: ئوكتەبر ئنقلابىنىڭ 9 يللق بەيرەمى توغرىسىدا يوبارىلگەن تەعلىماتلەر 10 نچى نويابردە ئالنغان. فرقە وە ئجراقوم تامانىدان هەم مەعارف ئىدارەسىگە جودە ئاز ئەهەمىيەت بىرىلب كىلگەن؛ مەعارف ئشلەرىنى تىكشرىب تورۇش، مەعروزەسىنى ئىشتش وە باشقالار بولماغان. كىينگى ۋاقتدا فرقە بويۇراسى مەعارف ئشلەرىگە بر ئاز ئەهەمىيەت بىرمەكدەدر.

كانىمىخ رايىونىدا برنچى باسقچ مەكتەبلەرنىڭ سانى 8 تە بولوب، بولارنىڭ 3 تەسى ئسمىتادان تاشقارى ياشايدىلار. ئونىكەن يلگە قاراغاندا (ئسمىتا بوينچا 5 مەكتەب بولغان) بۇ يل مەكتەبلەرنىڭ بىنا ۋە باشقا جىهەتلەرى ياخشىلانغان بولسا هەم، جودە سوك ئاچىلىشلارى بىلەن برقاتاردا (دىكەبر باشىدا ئاچلغانلار)

ئولەردە ئۇسۇل، پروغرام ديگەن گەپ يوق ئيمش؛ هەر بر موعەللیم ئوزينك تەجريبەسى ۋە كوچيگە قاراب تەعليم بيرەر ئيكەن مەعارفگە ئوزبيكچە پروغرام ئالنماغان، روسچە ئالنغان پروغرامغا هيچ كم توشنمەيدى. كيرەك بولغان كيتابلار هەم مەكتەبلەردە يوق، مەسەلەن: «ساۋغا» ئورنيغا «كەتتەلەرگە ئوقوش كيتابى» ئوقوتيلەدى.

كانيميخدا 30 بالالق برتە بالالار ئويى هەم بار. ئوينك ئەهۋالى يامان ئيمەس، ليكين كيتاب مەسئەلەسى بوندە هەم باياغيديك.

سيياسى مەعارف ئشلەرى بر ئاز جانلى كورينەدى. بۇ يل مەحەللى بۇدجەت حيسابيغا 8 سەۋادسزلار مەكتەبى ئوچون 2740 سوم بيرلگەن. بۇ ئاقچانك بارميسيدەن ئازراغى خەرج قيلنب 14 مەكتەب ئاچلغان، قالغانيغا ياز مەۋسيميدە كوچمەنچى خەلق ئاراسيدا 5 مەكتەب ئاچش مۇمكيندر. مەكتەبلەر ئۇچۇن كيتاب يێتەرلك. مەكتەبلەرگە فرقە ۋە كامسامول ئەعزالارى برنچى نەوبەتدە ئالنادرلار. فرقەلكلەر ئاراسيدا بويل سەۋادسزلقنى بترش ئشلەرى تەمام بولسا كيرەك. بو يل بر قزل يورت وە بر كوتوبخانە ئاچلغان، ئشلەرى يولغا قويلماقدا.

ئوزبيكلەردەن باشقا بولغان ميللەتلەردەن كانيميخدا برقانچاعەرەبلەر باردور. ئولەر تاجكچە سويلەشەديلەر. ئولەرنك قشلاغيدا بر گنە برنچى باسقچ مەكتەب ۋە بتتە سەۋادسزلق بترش مەكتەب بار. تاجكچە ئوقوش كيتابى يوقلغى ئۇچۇن ئوزبەكچە ئوقوتيلادى، ليكين بالالار ئوزبەكچەگە ئاز توشونەديلەر.

مەعارف كەميسەرليگى كەلليگيەسينك فكرنچە، كانيميخنى موختار رايونغا ئەجرەتكەنگەچە ئوندە مەعارف موئەسسەسەلەرينك سرە بولماغانليغنى ئعتبارغا ئالغاندا، سوڭغى ئيكى يل ئيچيدە مەعارف ئشلەرينك شونچالق بولوشى هەم كەتتە مۇۋەففەقيەتلەرگە ئيرشلگەنلكنى كورسەتەدى.

يوقاريدا كوسەتلگەن كەمچيلكلەرنى يوقاتش مەقسەدى بيلەن، كەلليگيە تامانيدان قۇييداغى قەرار چيقارلدى:

1) كانيميخ رايونيدا مەعارف موديرى بولاب ئشلەگەن ئورتاق عومەرفنى قايتادان ئوز ئورنيغا تەعيينلەش ئوچون ئونك قازافستان مەعارف كەميسەرليگىدان بزنك ئحتيار يمزغا يوباريليشى سورالسون.

2) كيلگوسيدە كوچمەنچى خەلقنى مەكتەب بيلەن تەئمين ئيتمەك ئوچون، باشقا جومهوريەتلەرنك تەجريبەسيدەن فايدالانب كوچمەنچى خەلقغا مۇناسيب مەكتەبلەر نەۋعينى تيگشرب توروش باش ئجتماعى تەربيە قوميتەسيگە يوكلەتلسن.

3) كوچمەنچى خەلق ئاراسيدا ئشلەشكەدائير قوللانما ۋە ئۇسۇل ماتيرياللارى توپلانلسون.

4) رايون مەعارف شوعبەسى ئشلەرينك زەعيف بولغانليغنى ئعتبارغا ئالب، ئونك ئشلەريگە جيددى ئەهەمييەت بيرش ۋە رەهبەرلك كورسەتشلەرينى سوراب رايوننك ديريكتيفلى هەم شورا تەشكيلاتلاريغا مۇراجەعەت ئيتلسن.

5) كانيميخ شەهەريدەگى بالالار ئويى ئالديدا لينين بۇرچەگى تەشكيل ئيتلب، ئونى كيرەكلى ماتيرياللار بيلەن مەعارف كەميسەرليگى حيسابيدان تەئمين ئيتلسن.

6) رايوندا سەۋادسزلقنى بترش ئشلەرينك پلانى توزولسن ۋە ئونى عەمەلگە ئاشرش چارالاريغا كيريشلسن.

7) رايوندا سەنايع نەفيسە ۋە تەشويقات ئشلەرينك كينگەيشدەگى زەعيفليگينى نەزەردە تونب، بو رايوننى كوچمە كينالار بيلەن تەئمين ئيتش باش سيياسى ئاقارتش قوميتەسيگە يوكلەتلەدى.

VII - مەيدە مللەت مەكتەبلەرينى دەرسلكلەر بيلەن تەئمين ئيتش توغريسيدا.

بو توغريدا كەلليگيەگە بيرلگەن ئەخباراندە باش ئجتماعى تەربيە قوميتەسى، دەولەت نەشرييانى هەم مەيدە مللەتلەر شوراسينك مەحەللەر ئۇچۇن دەرسلكلەر تەييارلاش ۋە ئولارنى يوبارش چارالارينى ئوز ۋاقتيدا كورەلمەگەنلكلەرى كورسەتلدى. بينابەرين دەرسلكلەرنى تيزدە نەشر قيلش وە بيتشمەگەن دەرسلكلەرنى بولەك نەشرييانلاردان سانب ئالب مەحەللەرگە يوبارش يوقاريدا كورسەتلگەن ئيدارەلەرگە تەكليف ئيتلدى.

VIII ــ سەمەرقەند ويلايەت مەعارف شوعبەسينك ئشلەرى توغريسدا.

بو توغريدا ۋيلايەت شوعبە موديرى ئورتاق عەتائوللايفنك حسابات مەعروزەسى بيلەن ۋيلايەتدە

مەعارف ئشلەرىنى تيكشرگەن ئينسپيكتور ناسر-
بيكوف‌نڭ قوشمچا مەعروزەچەسى تڭلەندى. تەشكيلات
رەھبەرلىك شۇعبەسى تامانىدان مەعرۇزە بويىنچا
كوتلگەن تەكلىفلەرنى تەكميللەش ئۈچۈن كەللگيە
4 نە مەسئۇل ئشچىدەن عيبارەت عەلاحىدە كەميسيە
تەعيين قىلدى.

تيكشرش‌ماتيريالالاريغابينائەن‌سەمەرقەندۋيلايەتىدە
مەعارف ئشلەرىنڭ ئەحۋالىنى قىسقاچا قويىدەغىچە
تەسۋير ئېتش مومكىن:

بوتون ۋيلايەتدە مەوجود بولغان I ۋە II نچى باسقچ
مەكتەبلەرنڭ سانى 274، سنفلەرنڭ سانى 678، ئولەردە
ئوقوچىلانڭ سانى 16,229 نەفەردر. ئوتكەن يلگە
نسبەتەن سنفلەرنڭ سانى 85 گە وە ئوقوچىلارنڭ
سانى 917 ئوسكەنلىگى ئاڭلاشلدى.

ۋيلايەت مەعارف ئەپپاراتىنىڭ عومومى توزولمشى،
تەرتيبات وە ئادمينيستراتسيە ياقلارى ياخشى قويلغان،
تەشكيلات وە ماليە ئشلەرى دوروست بارادى، ئەمما
حسابات (ئستاتيستيقا) ئشلەرى زەعيف. تومەنلەرگە
جانلى رەھبەرلىك بولماغان، ياز بيلەن بولغان
رەھبەرليك‌تومەنلەرنى‌قەناعەتلەندىرە ئالماغان، چۈنكى
يوبارىلگەن تەعليماتلار كوب واقت ئورنلارغا كيچگب
بارغان.

ئوقوبلى‌نڭ يارىمى ئوتوب كيتەيانقانى حالدا
ۋيلايەت ئۇسۇل بويوراسى باشلىغى يەنگىدەن
كيلگەنيدەن ئۇسۇلى تەعليم ئشلەرى تەشكيلات
دەورينى سۇرمەكدە؛ تومەن، حەتتا شەھەر مەكتەبلەرى
پراغراماسىنى بر يولدا ئالب كيتش ئشى تيكشرش
كونىگەچە ئشلەنمەگەن. مەكتەبلەرنڭ كوپسيدە ئوقوشلار
مۆعەللملەر ئوزلەرى تەرەفيدەن توزۇلگەن پراغراملار
بيلەن بارادى. تەعليم ئۇسۇلى كوب‌مەكتەبلەردە قەديمگى
ديك، نەتيجەسىدە حەتتا ئەساسى سنف شاگردلەرىنڭ
كوپسى ساباقلارىنى قاريلار كەبى يادەن ئوقوشغا
ئورگەنب ئەيرم خەرفلەرنى تانيمايديلار. بو حال
بوتون ۋيلايەت مەكتەبلەريدە كوريلەدى.

مەكتەبلەر بونداى ئەحۋالدە بولغاندان كيين
تەلەبتە تەلەبەنى ئوزيگە جەلب ئيتە ئالمايدى.مەسەلەن،
سەمەرقەندنڭ (!) تە يەنگى شەھەر مەكتەبيدە3729نەفەر
تەلەبە بولغانى حالدا، 44 نە ئيسكى شەھەر مەكتەب
تەلەبەسينىڭ سانى فەقەت 3200 نەفەردر. ئاينقسا

قشلاق مەكتەبلەريدە بالالار جودە ئاز دەۋام قىلاديلار،
بر سنفدە 7، 8، 10 تە گنە تەلەبەگە ئۇچراب بولادى.

يەنگى مەكتەب بينالارى سالش ۋە مەۋجود بولغان
مەكتەبلەرنى ريمانت ئشلەرى ئوقويلى باشيغا ئيمەس،
بەلكى قشنڭ ئورتاسيغاچا تورگەن ئيمەس. باشلانغان
مەكتەب بينالارينڭ تيپەلەرى يابلماغانلاريدان ياغمور
ئاستيدا بوزولوب يانادى. ريمانتغا بيتەرلىك دەرەجەدە
ئاقچا بيرلمەگەن، بەعزى تومەنلەردە مەكتەبلەرنى
ئەھالى ئوز حيسابيغا ريمانت قيلسا هەم، كوب مەكتەب-
لەر چەلە ريمانت هەم كورمەگەنلەر.

ئوقوش-ئوقوتش ئەسبابلارى حازرلەشدە ئيك
كيينگە قالغان تومەن-جىززاخ تومەنيدر. دەۋلەت
نەشرياتيغا قاغان زا كازلار كيلسە هەم ئولەرنى
تولەب ئالشغا پول يوقلقدان بر يارم ئايدان بويان
جزاخ ۋاگزاليدا يانادى. دەفتەر يوقلغيدان، ئاينقسا
قەلەم، پارتا ۋە داسكەسزلقدان شاگردلەرگە فەقەت
ئوقوشغا ئورگەتيلەدى، زاكاز قلنغان پارتاهەمداسكەلەر
ئوستالارنڭ قوليدا تولەپ ئالشنى كوتب تورماقدالار،
بۇنڭ ئوچون هەم پول يوق ئيمش.

بو يل تاجيكچەگە ئەيلەندرلگەن مەكتەبلەر ئوز
تللەريدە ئوقوكتابلارى بولماغانى ئوچون جودە
قينالماقدالار.

ياۋروپا مەكتەبلەريدە ئوزبيك تلى‌زەعيف قويلغان.
9 يللق روس مەكتەبينڭ ئەخيرگى سنف شاگردلەرى
ئوزبيكچە ئوقوش-يازشنى بلمەيديلەر. ئوزبيك تلى
4 نچى سنفدەن باشلانادى، ئونى 3 نچى سنفدەناق
كرتشنى سورايديلار.

مەكتەبلەردەبالالارنەشكيلاتى‌مەسئەلەسى،ياۋروپاليك
مەكتەبلەردەن باشقالاريدا، تەنفيدەن خارج يامان
حالدا تورادى ئاينقسا قشلاق مەكتەبلەريدە بالالار
تەشكيلاتينڭ نيمە ئيكەنيدەن موعەللملەرنڭ ئوزلەرينڭ
هەم خەبەرلەرى يوقدر.

ۋيلايەتدەگى ئينتيرنات هەم بالالار باغچالارينڭ
ئەھۋالى هەرجيھەتدەن يامان. ئولەرنڭ ئەحوالينى
تيكشرگوچى ئورتاق ناسيربيكوف ئوزينڭ مەع-
روزەسيدە «سەمەرقەند تومەنى بيلەن جززەخدەگى
ئينتيرناتلار حاليگە مەيمون يغلايدى، ليكن مەعارف
شوعبەسى ئولەرنى توزەتمەيدى، يولغا قويمايدور»
ديب تەيتدى.

مەكتەب ۋە باشقا ئوقوش يۇرتلارينك بۇندەى ئەھۋالدە بولوشيغا بر تەرەفدەن مەحەللى مەعارف ئاپپاراتلاريدا ئولتورغان ئشچيلەر عەيبلى بولسا، 2 نچى تەرەفدەن مەكتەب موديرى وە ئوقوتغوچيلار هەيئەتى هەم ئوز وەزيفەلەريگە ديققەت بيلەن قاراماغانلارى ئوچون عەيبليدرلار. چونكى ئولەرنك كوپيسى خوددە مەجبوريەت ئاستيدا ئشلەگەنديك واقتنى بر ئەمەللەب ئوتكەزشنى مەقسەد ئيتب توتقانلار.

قزلارغا مەخسوس مەكتەبلەرنك ئەحۋالى بۇندەى: سەمەرقەند ئيسكى شەهەريدە هەم جزەخدە بولغان قزلار مەكتەبى تيكشرلگەندە، ئولەرنك تەشكيلات، ئۇسۇل تەعليم ۋە تەربييە ياقلارى ئيرلەر مەكتەبيگە نەمونە بولارلق ياخشى بولغا قويلغانلقلارى بيلنگەن. موديرە ۋە موعەلليمەلەرى خاتن ـ قزلار ئينپروسيدنى بتريب چققانلاردان بولوب، ئوز ۋەزيفەلەريدە قزغن حەرەكەتلەر كورسەتمەكدەلەر. شاگردلەرنك ئوقوشغا مۇحەببەتلەرى ياخشى؛ سنفدە ئيسكى قزلار كەبى ئويالب ئولتورماسدان ئوقوغان دەرسلەرينى ـ ئالغان مەعلوماتلەرينى زەۋق هەۋەس بيلەن كورسەتەلەر، بيلملەرى قەناعەتلەندرەرلك دەرەجەدە يوقارى.

سيياسى ئاك ـ بيلم ئشلەرى: سەوادسزلقنى بترش ئشلەرى بر دەرەجە ياخشى بارادى، باشقا ئشلەر سۇست، مەسەلەن: باش سيياسى ئاقارتش قوميتەسينك يوبارگەن تەعليمات وە بويروقلارى ئالنغانلاريچە مەحەللەردە چەك ئاستيدا ياتادى. ئولەرنك كوپسى ئاڭلاشلماغانيدان، كوپسى پول يوقلقدان عەمەلگە ئاشرلمايدى، چونكى ئولەرنك عەمەلگە ئاشريلشينى باش سيياسى ئاقارتش تيكشرمەيدى. قۇلوب، قزل چايخانە ئشلەرى جۇدە كيينىدە قالغاندور.

IX. سەمەرقەندۋيلايەت وەقف شوعبەسينك 27-26 نچى بودجەت يلى ئوچون كريم ـ چيقم ئسميتەسى كوربلب، 212,117 سوم 29 تين ميقداريدا تەسديق ئيتلدى.

X ـ ئورتا ئازيا دەۋلەت كۇتۇبخانەسى توغريسيدا.

بو كۇتوبخانەنك ئوزبيكستان خەلق مەعارف كەميسەرلگى تەئميناتيدا بولغانى ئعتبارغا ئاليب، ئونى «ئوزبيكستان كۇتۇبخانەسى» ديب ئيسملەش توغرسيدا خەلق كەميسەرلەر شوراسيغا موراجەعەت ئيتلدى. بوئلتماس رەد ئيتلگەن تەقديردە، سەمەرقەند شەهەريدە موستەقل ئوزبيكستان دەۋلەت كۇتوبخانەسى تەشكيل ئيتشكە ئيجازەت سورالادى.

XI 27 ـ 26 نچى يلدا مەعارف ئشچيلەرينى قايتادان تاييارلاش قورسلارى توغريسيدا.

بيرلگەن سەرمايەلەرگە مووافق توزولگەن قورسلار پلانى تەسديق ئيتلدى.

قورسلارنى بينا، ئوقو ئەسبابى هەم ئوقوتوچيلار بيلەن ئوز ۋاقتيدا تەئمين ئيتش باش ئجتماعى تەربييە قوميتەسيگە تەكليف ئيتلدى.

بۇ يل قۇرسغا كوبرەك ييرلى تەهاليدەن بولغان موعەلليملەر جەلب ئيتلگوسيدرلەر. قۇرسلارغا ئيسكى مەكتەب موعەلليملەريدەن هەم مەعلوم بر فائيزى قابول ئيتلۇر. بۇيل قرغزهەم قازاق ئوقونوچيلارى ئۇچۇن قورس تەشكيل ئيتش مومكين بولماغانيدان، قرغز ئوقوتوچيلارينك قايتادان تەييارلاش قورسيدا ئوقوشلارى ئوچون قازاغستانغا قەبول ئيتلشلەرينى ۋە شول ميقداردە ئوزبيك ئوقوتوچيلارينك ئوزبيكستانغا يوباريلشلەرينى سوراب قازاغستان خەلق مەعارف كەميسەرلگيگە مۇراجەعەت قيلنادى.

ب. ئيلياسف.

رەسمى.

ئۆزبېكستان ئېختىساسى تەعلىم مۇئەسسەسەلەرىگە رەھبەرلىك خەت.

ھۆرمەتلى ئورتاقلار!

بۇيىل خەلق مەعارىفى يولىداغى بۇتۇن كورەشلەر مەكتەب ئىشلەرىنى سىفەت جەھەتىدەن مۇكەممەللەشتىرىش شىعارى ئاستىدا دەۋام ئېتمەكتەدىر. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەم كەسەبە - تېخنىكە مەكتەبلەرىدە ئىشلەرنى سىفەت جەھەتىدەن يوكسەلتىشگە ئەعزەمى (ماكسىمۇم) ئەھەمىيەت بېرىش لازىمدىر. لېكىن ھازىرگەچە ئىختىساسى تەعلىم مۇئەسسەسەلەرىدە ئىشنىڭ بۇ جەھەتىگە جۇدە كەم ئەھەمىيەت بېرىلگەندىر. بۇنى تېخنىكوم ۋە بىلىم يۇرتلەرى شۇرالارىنىڭ پىراناكوللارىدان سېزىپ بولادى. بۇ پىراناكوللاردان كورۇلگەن دېك بىر كوپ مۇئەسسەسەلەردە شۇرالار كوبراق ئىدارەۋى ۋە خوجالىق مەسئەلەلەرىنىڭ ھەللىگە بېرىلىپ، بۇنىڭ بىلەن ئىشنىڭ ئەسلىگە زەربە يەتكىزگەندىرلەر. باش ئىختىساسى - تەعلىم بولومى ھازىرلانادىغان مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئىختىساسلارىنى كوتەرىش ئىشىدە، مەكتەبلەردە ئالىنىپ بارىلادىغان ئىشلەرنىڭ سىفەت جەھەتىدەن كوتەرىلىشى كەتتە ئەھەمىيەتكە ئىگە بولغانىغا دىققەتلەرنى جەلب ئېتەدى. ۋە بۇ ساھەدە جۇدە مۇھىم ۋە ئەترافلى بىر ئىشنىڭ ئىلگەرى باسىغانىنى قەيىد ئېتەدى.

كەسەبە - تېخنىكە مەكتەبلەرى شۇرالارىنىڭ ئېڭ كوپ ئەھەمىيەت بېرىشلەرى كېرەك بولغان مەسئەلەلەرىنىڭ ئەساسى مامىنتلەرى شۇلەردىر:

1) پروغرام ۋە مېتودىكە مەسئەلەلەرىنىڭ ھەللى؛ ئاينىقسا پېداغوژى ۋە قىشلاق خوجالىغى مۇئەسسەسەلەرىنىڭ باش ئىختىساسى تەربىيە بولومى تامانىدان قوللانما ئۈچۈن بېرىلگەن ئوقۇش رىجەلەرى ۋە پراغرامىداغى ماتېرىياللارنى ئانقلاش ۋە ئىشلەپ چىقىشلارى لازىمدىر.

2) ئىشخانەلەر ۋە ئوقۇ خوجالىقلارى بولغان مۇئەسسەسەلەردە ئىشلەپ چىقارىش تەجرىبەلەرىنى نەزەرى مەعلۇمات بىلەن باغلاش ئۈچۈن عەمەلى ئىشلەر رىجە ۋە پراغراممالارىنى ئىشلەش لازىم.

3) عۇمۇمى ئىشلەرنى ئوقۇ ئىشلەرى بىلەن باغلاش ۋە بۇ ئىشلەرگە يالغىز ئوقۇغۇچىلارنى گىنە ئېمەس، بەلكى ئوقۇتقوچىلار كالليكتىۋىنىڭ قىسم ئەعزەمىنى جەلب ئېتمەك ئۈچۈن عۇمومى ئىشلەرگە عائىد رىجەلەرنى ئىشلەپ چىقىش.

4) ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار كالليكتىۋىنىڭ خاه عۇمۇمى خاه تەعلىم - تەربىيەۋى دائىرەلەردە ئىشلەگەن ئىشلەرنى ھىسابغا ئالىش.

جايى كېلگەندە شۇنى ھەم ئەيتىپ ئوتۇش كېرەككى بۇندەي ھىساب ھازىر ھېچ بىر مۇئەسسەسەدە ئوتكەزىلمەيدى. ھالبۇكى بۇ جۇدە كەتتە بىر مەسئەلەدىر. بۇتۇن ئوقۇش مۇئەسسەسەلەرىگە ھىساب (ئۈچوت) ئۇسۇللەرىنى ئىشلەپ ئۇلەرنى ھەياتگە ئاشىرماق لازىمدىر. بىر نېچە تەجرىبەلەر قولغا كىرگىزىلگەندەن كېيىن بۇ ئۇسۇللەرنىڭ مەكتەب شۇراسىنىڭ بېرگەن باھاسى بىلەن بىرگە باش ئىختىساسى تەعلىم شۇعبەسىگە يۇبارىلىشى لازىمدىر. بۇ مەسئەلەلەردەن كېيىن باش ئىختىساسى تەعلىم شوعبەسى سىزنىڭ دىققەتىڭىزنى بىر نېرسەگەدە جەلب ئېتىشنى لازىم تابادى. ئو ھەم بولسا ئوقوتقۇچىلار ئوتەسىنىڭ كوب ۋاقت ئوقۇغۇچىلار تەشكىلاتىدان ئۇزاقدا تۇرغانلارىدىر. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوزلەرىنى ئىدارە قىلىشلارىغا باش ئىختىساسى تەعلىم شۇعبەسى جۇدە كەتتە ئىجتىماعى ۋە تەربىيەۋى ئەھەمىيەت بېرىپ، ئوقۇتقۇچىلار ئوتەـ

سی ۋە تـەلەبە تەشکیلاتلەری ئاراسیدا یاقن مۇناسەبەت ۋە عەلاقە بولۇشینیجۇدە زەرور حسابلایدی. شۇنك بیلەنبرگە باش- ئختیساسی تەعلیم شوعبەسی بەعزی بر مەکتەبلەردە یامانئەھوالدە بولغان ئنتزام ئشلەرینی یولغا قویماق ئۇچۇن ئوقۇتغۇچیلار تۇدەسینك ئوقوغۇچیتەشکلاتلەری بیلەن برگە بۇ مەسئەلەنیدە ئشلەشلەری- حەل ئیتشلەری لازمدر. ئنتزام ئشلەرینی کوتەرش یولیداغیئشلەر ئوقۇغۇچیلارنك عۇمومی یغلشلاریدا هەم مۇزاکەرە ئیتلب، حەل ئیتلشی کیرەك. باشقا داخلی مەسئەلەلەر قاتاریدا بۇنكهەم قەتعیبرسورەتدە یشلشی لازمدر. باش ئختساسی تەعلیم شوعبەسی، مەکتەبدە ئنتزام ئشلەرینی یولغا قویش وە ئـوقش ئشلەرینی یاخشرتش ئـۇچۇن تیخنکوم شـۇرالاریغا، ئیك سوڭغی چارە بولغان مەکتەبـدەن هایـداشغاچا بارا ئالشـلارینی قەید ئیتەدی.

بۇیل مەکتەبلەرنك ئشلەرینی کوتەرش یولیداغی ئشلەرنی حسابغا ئالش مەسئەلەسینك یاخشی ئاڭلاشلشی ۋە ئشنك تۇلا ئالینب باریلشی مەقسەدی بیلەن باش ئختساسی تەعلم شوعبەسی لازم تاپادی:

1) یەنگی ئوقۇغۇچلار قەبـول قیلش ئشلەرینی حسابگە ئالشداغی نەتجەلەر، ۋە ئوتکەنیلـگە قاراغاندا بۇیل قولغا کرگزلـگەن مۇۋففەقییەتلەر.

2) ئوقوغۇچیلارنك دەرسگە ئولگرگـەنلـەرینی ۋە مـەکتەبکە کیلشلەرینی حسابغا ئالش ئشلەرینی شۇندەی بر یولغا قویۇش کیرەککی، کیلـگۇسیدە بر نیچە یللك مەعلۇمات قولدا بولسون.

3) ئوقۇشلار بتش ئالدیدا بۇتۇن مۇئەسسەسەلەردە ئوقۇغۇچیلارنك ئالغان بلملەرینی نـەزەردەن ئوتکەزش ۋە بو ئشدە سوڭغی سنفلەرگە عـەلاحدە ئەهەمییەت بیرش لازمدر.

کەسەبە تیخنکە مۇئەسسەسەلەرگە کیلـگۇسیدە ئشلەرنییاخشرتش، ۋە تەرتیبگەقویۇشۋەزیفەلەرینی تاپشرب، باش ئختساسی تەعلم شوعبەسی ئشانادیکم تیخنکـوم ۋە بلم یۇرتلاریبۇ مـەسئەلەگە جـدی سۇرەتدە قارارلار ۋە ئوقۇش یلی ئاخریدا بۇجەبهەدە ئشلەنـگەن ئشلەرنك ۋە قولغا کرگزلـگەن مۇۋەففەقییەتلەرنك حسابانینی خەلق مەعارف قومیسارلغنغا تەقدیم ئیتەرلەر.

ئوزبیکستان ژ. ش. ج. خەلق مەعارف قومیساری:
مۇمن خوجایف.

باش ئختساسی تەعلم شوعبەسیمۇدیری:
ناسر سەییدی.

هەممە مدنتەقە مەعارف شۇعبەلەریگە.

مەحەللەردەگی مەعارف شۇعبەلەری عالی ئوقۇش یورتی تەلەبەلەریگە (ئستودینتلاریغا) بیریلەتورغان لیترلەرنی ئوز ۋاقتیدا بیرمەسدەن، کیچکترب بیرب تەحسیلگە زەرەر کیلترمەکدەلەر. حەتتا ئوتکەن قشقی تەعتیل ۋاقتیدا مەعارف شۇعبەلەرینك بۇ مۇعامەلەلەری ئارقاسیدا ئستودینتلار تیگشلی ۋاقتیغا ئوقۇش یورتـلاریغا یتشە ئالماسدان ئوقوشـلار توختالیب هەم قالدی. ئوزبیکستان خەلق مەعارف کەمسەرلیگی کیلگوسدە بـۇ ئشگە یـول قویلماسلیغی ئـۇچۇن هەممە مەعارف شۇعبەلەریگە قەتعیٔ سورەتدە تەکلیف قیلادر،کم ئستودینتلارنك لیترلەری عەلاحدە ۋە مۇهم بران سەبەب بولماغاندا، ئوز ۋاقتیدا کیچکترلمەسـدەن بیریلیب تۇرۇلسۇن.

ئوزبیکستان خەلق مەعارف کەمسەری:
مومنخوجایف

باش ئختیساسی تەعـلیم شوعبەسی رەئیسی:
ناسرسەیدف
سەر کاتب: کاناۋالۇف

ئيدارەدەن جەۋاب ۋە كيگەشلەر.

عەزيز عوبەيدوللين (باكو)گە. ئورتا ئاسيا تاريخى؛ كتابيگە تەنقيد يوللى مەقالەڭز ئالندى نەۋبەتدەگى نومرۇمزدا باسيلور.

عەبدوللە عەلەۋى ـ (قريم)گە. «كارۋان» ديگەن شيعرڭز، ئەلمەناخ ئۇچون يوبارغان مانيريالارڭز ئالندى. كيلەسى سان جورنالمزدا باسيلور.

ئالتاى ـ (مەسكەۋ)گە. بلم يورتى تويغا باغشلاغان شيعرڭز باسيلور. ئيلبيك گە قارشى يازغان «خاتن موعامەسى؟»، «ئمز بوشكەە»، «ئير تەلەبكى قوياش هەم بالالار» سەرلەۋحەلى شيعرلەرڭز باسلمايدى. «ئەلمەناخ» ئۇچون فائيدەلانارمز.

ئانقاباى ـ (مەسكەۋ)گە. «مەتبوعاتنى ئورگەنش بوليدا» ئسملى كەتتە مەقالەڭز «كاممونيست» جورناليغا يوباريلدى. بز گە كچكنەراق عيلمى، فەننى نەرسەلەر يازب تورڭ.

چولپان، نەعيم سەعيد ـ (مەسكەۋ)گە. مەقالە، شيعرلەرڭزنى هەليگەچە ئالمادق. ئاغن شوندەى يازب تورشلەرڭزنى سورەيمز.

ز. عوسمانى گە. ـ خيتاى ئنقلابى هەقيداغى مەقالەڭز كيچكب ئالنغانلقدان ۋە رەسملەرى كوب بولغانلقدان قالدرلدى. فەننى بولملەريمز گە يازشب تورڭ.

م. موحەممەدجان ـ (تاشكەنت)گە. س. ۋەلى گە قارشى يازغان جەۋابڭز هەيئەت تەهريە قارارى ۋە فترەتنڭ بيرگەن ئيزاهى بلەن باسلماسقا بولندى.

ى. ئامان ـ (قوقان)گە. «يەڭگى ئەلفبا توغريسيدا» يازغان مەقالەڭز عيلمى شورا تامانيدان تيكشرلب باسلماسقا بولندى. جورنالمزنڭ كيلەسى نومرەسيدا ن. نورەقولف مەقالەسيگە قاراڭز.

ع. مەجيدى ـ (بوخارا)گە. «شەرق شاعيرەسى زيبى‌نسايىگم» «بير يوزى»دە باسلغانى ئۇچون قالدرلدى. ۋەعدە قيلغان يەڭگى نەرسەلەرڭزنى يوبارڭز.

ذ. بەشيرى گە. ـ «كورورت» ۋە باشقا مەقالەلەرڭز نەۋبەتى بلەن باسيلا بارور.

رەفيق ـ (نەمەنگەن)گە. «تاڭ قزى» «پارچا»لارڭز ئەلماناخ ئۇچۇن ساقلانادى. باشقا نەرسەلەر بولسا يوباريب تورڭز.

سەدريدين عەينى گە. ـ «مير عەرەب عيمارەتلەرى» ۋە باشقا نەرسەلەرڭز نەۋبەتى بلەن باسيلادى.

م. سەيدجانف ـ (بوخارا)گە ميرعەرەب مەدرەسەسى» رەسمى ۋە خەريتەڭزنى ئالدق. تەشەككور. تاغن شوندەى قيمەتلى، تاريخى مانيريالالار بولسا يوبارب تورشڭزنى سورەيمز.

ع. عسمەتى ـ (تاشكەنت)گە. حاجى ئەبدولعەزيز توغريسيدا يازغان «تەرجيمەئى حال»ڭز نەۋبەتى بلەن باسيلور.

ئمل جورەگە. ـ س. ۋەلى گە قارشى يازغان تەنقيدڭز، ئەساسسز، مەنتقسز يازيلغان. عيلمى تەنقيدلەرگە ئارالاشماى يالغز مونالەعەدە بولشڭز مەسلىحەت.

ئا. ئوگە. ـ «خەيالى، فەننى» حيكايەلەريازشڭزگە هەلى ۋەقت بار. توغرى خەبەرلەر يازب تورڭچى.

خب گە. ـ قەلەمڭز ئوميدلى كورينەدى. براق جورنالمزدا باسيلارلق ئيمەس. ديۋارى گەزيتەلەردە يازب تورڭز.

ئا. دافز ـ (سەمەرقەند)گە «قشقى كيچەدە» ديگەن شيعرڭز باسيلور. قەلەمڭز ئوميدلى ئەدەبى حيكايە يازب قاراڭچى.

ن. رەحمى ـ (بوخارا)گە. شيعرلەرڭز ئالندى. نەۋبەتى بلەن باسيلا بارار.

ئ. موسين ـ (تاشكەنت)گە. ش. سولەيمان مەقالەسيگە قارشى يازغان «موحافەزەكارلك بوياقدا ئيكەن» ديگەن مەقالەڭز مەسئەلەدەن چيتگە چيقب كيتلگەن. ش. سولەيماننڭ مەقالەسينى ياخشى تەحليل قيلا ئالماغانڭزدەك، سزنڭ مەقالەڭزغا هەم توشونە بلمەدك. «خاتنقزلەريمز يارم يورتى ئاچلش بلەن بولمايدى» ديگەن ئدفادەنڭ كنايەسيداغى «بوتون ئاچيلشى كيرەكا» ديگەن مەفهومنى ئاڭلاى ئالشڭز كيرەك ئيدى.

مەقالەڭز، ئيدارە تامانيدان باسلماسقا موۋافق تاپلدى.

ئولوغبيك ــ (باكو) گە. يازغان نيرسەلەرگز بوتقا نلدە. جورنال ئۈچون يارارلق ئيمەس. ياخشيلاب ئوقوشغا بيرلشگز بزچە ياخشيراق. يوبارغان شيەرلەرگزدەن يارارليغى بولسا «ئەلمەناخ» ئۈچون نيرب ئالارمز.

ئويغن ــ گە. قەلەمگز ياخشى. ئوميدلى. براق كوبكنە مەۋزعلەرنى ئالدب هەمەسينى هەم چەلەچولپە ئشلەب توپالاڭ قيلب يوباراسز. شيعردە ــ سەنعەت تيخنيكە، ئاينوقسا سوز مەعناسيغا ياخشى ديققەت قيلش كيرەك. ئاز يازگز، شيرين يازگز. بر مەۋزوع ئۈستيدا ئوزاق ئشلەشنى دۇرست بر نيرسە چيقارشنى عادەت قيلگز.

«تيلەك بوليدا»ـبولمايدى. «سينمى؟»ـيارامايدى. «زامان سرلەرى»ن توزەتب باسارمز. باشقا شيعر، حيكايەلەرگزدەن يارارلقلارن «ئەلمەناح» دا باسارمز.

ئەحمەد ئەييوبى ــ (سەمەرقەند) گە. ئويغور ئشچيلەرينى كوچەيترش كيرەك» ديگەن مەقاگز قسقارتلب باسيلور.

ۋ. جەهانگيرى گە. ــ زەرەفشان گە يوباردق.

ئ. عوسمانى گە ــ باسيلورلق ئيمەس. ديۋارى گەريتەلەردە يازب تورگز. قەلەمگز ئشلەنسە ياخشى بولادى.

ميرتيمر گە ــ بر ئەرەۋە شيعرگرنى ئالدق. كوب نەرسە يازب بر قانچا مەۋزوغنڭ باشينى ئاغرتقانسز ئارراق يازڭ. برمەۋزوعنى ئوزاق ئشلەشگە، كوندەن ــ كون دۇرست بر نەرسە چيقارشغا ئورنگز. شيعرلەرگزدن يارارلقلارى جورنالدا، قسمەن«ئەلمەناخ»دا باسيلور.

ب. رەسولى گە. ــ ئورتاق ئيلبيك تامانيدان يازلغان «چوپان»، نزمەسيدا «يتتى كوك» سوزيگە ئعتراز يازغانسز. ئيلبيكنڭ «يتتى كوك»دەن مەقسەدى، دينى اعتقاد يوزەسيدەن بولماسدان، بەلكم چوپاننڭ ئيركن كوكليدەن تاشغان شادلق كۆيلەرينى موبالەغە نەريقەسيدا كورسەتمەكدر. بولماسا يانق كۆى، يتتى قات كوككە ئيمەس، 7 چاقرمغا هەم چيقا ئالمايدر. شيعردەگى، كنايە، رەمز، موبالەغەلەرنى تۈشۈنشگز كيرەك.

ئوشبو شيعر، حيكايە ۋە مەقالەلەر باسلمايدى:

ئوزبيك قزى، ديهقان قزى تليدەن، «تەن تەربيەسى، بالالار ئەدەبيياتى، كيچەنڭ قوينيدا.

مەن هەم ئيركن ياشايمەن (پيسە) كۆندوز قوينيدا (نەسر) بيرش، برگە بارايلق، بارامين، ئۈچديلەر، ياش كۆچلەر، تلەك، گوزەل چالغوچى، يازغى تاڭ، خانن ـ قزلەرنڭ قسقاچا ئەحوالى (مەقالە) 8 ـ مارت، تلەگم، شاشقن ديگز، كيت، ياش قز، ئوتش كيرەك، مەقسەدڭ نە ئيدى؟ (نەسر).

توزەتش. 7 نچى بيتدە بولغان «سياسى ۋە ئجتماعى»سوزى برنچى بيتدە ياگلش تۈشكەن. 23 نچى بيتدە «ئەدەبى تيكشرش» ـ «فەننى تيكشرش» بولب قالغان.

مەسئول مۇحەررير: تەحرير هەيئەتى.　*Отв. Редактор*: Редколлегия.

ناشيرى: ئوزبيكستان خەلق مەعارف كەميسەرليگى.

«مەعارف ۋە ئوقۇتغۇچى»

جورنالینڭ 1926 - یلدە چیقغان سانلارینڭ مۇندەریجەلەری.

№ 1 (13)

عۇمومی - خاتن-قزلارنی عامەۋی ئشلەرگە جلب ئبتبلك (مومین خوجە). خاتن-قزلار ئازادلیغی ۋە مەعارف (کیرف). خاتن-قزلار مەعارفی (نیکیفرف). مەعارف قورولتایی (بەشیری). **ئجتیماعییات**-تەئریخی ماتیریالیزم (بوخارین‌دەن). **تەعلیم - تەربییە**-ئوقوتش ئوسولینڭ توب قانونلاری (سادع). ئیسکی-یەڭگی تەربییە سوللاریداغی ئایرمالار (سەعید ئەحراری). سینفنڭ خەریتەسی (س). **ئەدەبییات** - ۋەھم (چولپان). ئایریلقدا (بیکتاش). مین (رەحیم عەلی). کیل بیری (ن. رەحیمی). **غەرب ئەدەبییاتی**-شینیل (گوگەدەن). **ئولکەنی ئورگەنش** - قازەمان خیابانەسی (خاجی موعین) ئورتا ئاسیادا ئەسار عەتیقە (نیچکین). **ئەدەبی تەدقیقلەر**- نەۋائیگەچە تۈرك ئەدەبییاتی (و. م.). **تەرجیمە حال** - قازی کەلان شەل (خاجی موعین). **تل - ئستلاحات** تۈرکچە ئای ئاتلاری (ئەحمەدی). **تەنقید**- «ئجتیماعییات دەرسلەری» (عنایت سەعید). دالتون پلان (م). **فەن** - حەیاتییات (ح. ع.). ریبازییات دەرسلەری (ز. مۇجاۋر). ٥ - باشلق خاتن. **خەبەرلەر** - شورا مەتبوعاتی.

№ 2 (14)

عۇمومی - ئوچنچی جەبهەنی بیترشکە کوچلی حەرەکەت باشلانسون. (دەۋلەت ریزایف). یاقن ۋەزیفەلەرمز (مومین خوجە). بهبودی (لەزیز). قشلاق مەکتەبینی یوکسەلتش یولیدا بر یل (نیکیفرف). ۋەقف - خەلق سەرمایەسی (ز. ناسری). مەکتەب ئشچیلەرینی قایەدان ئابیرلاش (زیگالوۋسکی). **ئجتیماعییات** - ماددییونچیلق قایسی سنفنڭ فەلسەفەسی (ناسر سەبیدی). تەئریخی ماتیریالیزم (بوخارین‌دەن). **کەسەبەچیلك** - مەعارف خادملەری ئویۇشماسی (باست). **تەعلیم-تەربییە**- ئیسکی ئوقوتش ئوسولی ۋە کیینگی نەزەرییەلەر (ع. ئا). پیداغوژی حازرلیگی ۋە ئجتیماعییاتنڭ ئەساسی (شامیللی). ئیسکی-یەڭگی تەربییە ئوسوللاریداغی ئایرمالار (س. ئەحراری). ئوقوتغوچیلارنڭ ئوز-ئوزلەرینی ئوقوتشلاری ئوچون بر ئوسول (ئامری). **ئەدەبییات** - حەقیقەت (بانو). سایراسن (بیکتاش). ئستەمەس (بیکتاش). تەبیعەت قوچاغیدا (چولپان). **غەرب ئەدەبییاتی** - شینیل (گوگەدەن). **ئولکەنی ئورگەنش** - ئۆزبەکچە ئەلفبالار تەئریخی (خاجی موعین). نەفیس سەنعەتلەر (نیچکین). **گوزەل سەنعەتلەر** - ئیکی تۈرك سەنعەتکاری (چولپان). **تەنقید** - «ئورنەك» دەرسلیگی (شیربەك-ئەحمەدی). «اوقوتغوچی» ئەلفباسی (رامۇل). **فەن** - حەیاتییات (ح ع.) **ئەدەبی تەدقیقلەر** - تۈرك قاموسچیسی (ع ح). تەئریخی ئیزاح (س. عەینی) ۋە باشقالار.

№ 3 (15)

عۇمومی - تەعالییەت بیلەن کیریشلسن (دەۋلەت ریزا). لاتن ئەلفباسی ئوچون کورەش (رەحیم ئنعام). **تەعلیم - تەربییە** - بزنڭ ئوقوتغوچی بوگونڭ ئوقوتغوچیسی بولسن (ئامری). تەبیعی عیلملەرنڭ ئوقوتیلشی («تەدریسات»دەن). **ئجتیماعییات** - یوقالغان مەدەنییەت) (س). **ئولکەنی ئورگەنش** - ئیسکی ئەسەرلەرنی ساقلاش (نیچکین). **ئەدەبییات** - قۇچاق-ئۇیراق (چولپان). شادلیغم (ئویغون). ئبرك نیمە (ئلبیك). تەبیعەتنڭ جەۋابی (چولپان). ئاڭ (ن. رەحیمی). **غەرب ئەدەبییاتی** - شینیل (گوگەدەن). پاریژ کاموناسی (سوبای). **فەن** - فەن یەڭگیلکلەری (شیربیك). سفینکس سرلەری (ع). **تل - ئستیلاح** - تۈرکییات قورولتاییدا تل ۋە ئەلفبا مەسئەلەسی (عۇسمانی). **تەنقید** - روسییەنڭ بۈیۈك ئەدیبلەری (ح. نوری) ۋە باشقالار.

№ 4 (16)

عۇمومی - بزدەگی حەرف ئسلاحی مەسئەلەسی تەئریخیگە بر قاراش (ئۈیغۇر). **تەعلیم - تەربییە** - تەعلیم - تەربییەنڭ ئنسانغا قاراشی (ئەحراری). I ۋە 2 نچی باسقچ مەکتەبلەردە قۇلۇب کونی (زیگالوۋسکی). س - س - ر - دە عیلمی تەعلیم-تەربییە (پینیویچ‌دەن). کچیك یاشلی جینایەتچیلەر (شیربیك). **ئەدەبییات** - ئستەش (چولپان). ئۆرمشمی بۇ (ئلبیك). بر بامار ئاڭغی (ن. رەحیمی)؛ **غەرب ئەدەبییاتی** - غالیە (سوبای). **فەن** - ئولچەۋلەر ئنقلابی (س). فەن - تیخنیکە خەبەرلەری. **تەرجمە حال** - شەکوری (ئۆرسنقۇل). **تەنقید** - روسییەنڭ بۈیۈك ئەدیبلەری (نوری). **دهقانچیلق** - توپراقنڭ پەیدا بولیشی (مەزمەر) ۋە باشقالار.

№ 5 (17)

عۇمومی - رایونلاشتریش ھەم ئوقوتوچیلار ۋەزیفەلەری (سەید ئەحمەد)، ئوسول مەسئەلەلەری تیۋەرەگیدە (ن. سەبیدی). خەلق مەعارفی ئوسولیدە سنفی ئەساسلار (کالاشنیکەدەن). تیاترو ۋە موسیقەنڭ باریشی (م. رەسولی). تۈرکییات سیمیناریاسی (پرافیسور سامایلوۋیچ). **تەعلیم - تەربییە** - ئولۇگلەرنی کویدرش (ناسر سەبیدی). تەعلیم - تەربییە مەکتەبلەریدە سیاسی - ئجتیماعی تەربییە (زیگالوۋسکی). ئش مەکتەبیدە ئانا تلی (س II). کامپلیکس ئوسولی (و. سۇلتان). **ئەدەبییات** - یاشلار ئبندی بیرلەمس (غۇلام زەفەری). ئطعام مەنبەعی (ن. رەحیمی). قالغان سر (شیربیك). **غەرب ئەدەبییاتی** - ئستیپان رازین (سوبای). **ئولکەنی ئورگەنش** - قۇتبی چار دەمەم (سەدری عەینی). **فەن** - نیفت تەئریخی (عۇسمانی). فەن-تیخنیکە خەبەرلەری. **گوزەل سەنعەتلەر** - سەنعەت توغریسیدا (ن). **تەنقید** - روسییەنڭ بۈیۈك ئەدیبلەری (نوری). «ئورنەك» دەرسلیگی (رامۇل). **تل - ئستیلاح** - یەڭگی ئۆزبەك ئەلفباسی. ۋە باشقالار.

№ 6 (18)

عۇمومی - ۋ. ك. پ. (ب) مەرکەزقومینڭ پلینومی (مومین خوجە). **ئجتیماعییات** - تەئریخی ماتیریالیزم (بوخارین‌دەن). **تەعلیم - تەربییە** - مەکتەب ۋە ئۆرمش (شیربیك). مارکسیزم ۋە کوس پراغرامماسی (م). مەکتەب ئشلەرینی حیسابغا ئالش (سیربق). **ئەدەبییات** - ئاغن بر ماتەم (ر. عەلی). باغاچلار کوکەدەر (ن. رەحیمی). یاشلار ئبندی بیرلەمس (غ. زەفەری)، ئاکلادم (ع. عەدلەۋی). **غەرب ئەدەبییاتی** - ئەساسلی ئەساس (ئەبو ۋەرەجە). **ئولکەنی ئورگەنش** - خەلق ئەدەبییاتی (غازی عالم). **فەن** - شیمالی قوتب ئاچیلدی (سوبای). فەن خەبەرلەری. **تەنقید** - «III- ئورنەك» (رامۇل). **گوزەل سەنعەتلەر** - بەزم-چالغی تودەسی (چولپان). **کەسەبەچیلك** - مۇراجەعەت (باقیيف). **تل - ئستیلاح** - یەڭگی ئەلفبا. یەڭگی ئەلفبا قارشی ئالندی (عۇسمانی). یەڭگی لائیحە (ع. عەدلەۋی). باشقالار.

№7 -8 (19-20)

عۇم-ومی - ئبندی مەحەللەرنڭ تەشەببۇسی کیرەك. **لینینیزم** - دەۋلەت توغریسیدا مارکسیزم فکری (ئاتا جان). 1905 - یل (ماشم ئوغلی). **تەعلیم - تەربییە** - ئۆزبەکستاندا تەعلیم - تەربییە ۋە ئونڭ کەلەدەگی ۋەزیفەلەری (زیگالوۋسکی). مارکسیزم ھەم کوس پروغرامماسی (ن. م.) ساۋادسزلقنی بترش ئشیدە کەمچیلکلەرمز (رامۇل). **سیاسی ئاڭ** - قۇلۇب-کۈتۈبخانە ئشچیلەری (فرادکین). **ئەدەبییات** - دهقان ئوغلی (بانۇر). بامارنی ساغندم (چولپان). کویگەنلەر-ئورمش مۇعاماسی (ئلبیك). بامارغی ییل (ئویغن). ئاقشام (بیکتاش)، «یەڭگی ئۆرمش ئزلەۋچی» (ئلبیك). **ئولکەنی ئورگەنش** - ئیسکی ئەسەرلەر (س. عەینی). **فەن** - ییر توغریسیدا (زیبا عۇسمانی). فەن - تیخنیکە. **ئەدەبی تەدقیقلەر** - موقەددیمەتۇلئەدەب (فیترەت) ئبل ئەدەبییاتیگە تیگشلك ماتیریاللار توپلاغوچیلارغا قوللانما. **تەنقید - کتابییات** - فارسچا ئەلفبالار تەئریخی (خاجی موعین). «III - ئورنەك» **تل - ئستیلاحات** - یەڭگی ئەلفبا، یەڭگی ئۆزبەك ئەلفباسیدە ئملا قاعیدەلەری. **دهقانچیلق** - مەۋا ئۆزگەریشی بیلمی ۋە ئونڭ دهقانچیلقدا ئەھەممییەتی (ئەلیکساندروۋسکی). **خەبەرلەر**. دەرسلیگی (رامۇل)، روس ئەدیبلەری (ح. نوری).

جورنالنڭ ھەر بر سانیدا سورەتلەر باردر. رەسمی بولم.

تولهان ئونقوز یلنی مدم کورسللار (رحم ئنعام) جومهوریيەتیمزناڭ میللی مۆلکی ، مەدەنی ئەحوالی (م. ك) ئوکتەبر ئۆزگەریشی مدم مەعارف (نەزر عنایەتی) سیاسی مەعارف ئشلەری (م رەسولی). تخنیسایی تەعلیم ئشلەریدە مۆۋەففەقیيەتیمز (ناسر سەیدی). ئنقلاب وە ئولکەنی ئورگەنش ئشلەری (غازی عالم). I - فیۋرال کۆنلەری II - 25-نچی ئوکتەبر III - ئۆزگەرش ۋەقتیدە (مەحمود سوبای). قزل چەچەکلەر (ساچما) (شاکر سولەیمان) ئوت پارچاسی (شعر) (رەحم عەنی) قیزل ئوکتەبر (شعر) باشاقچی ئیربوتە (ئیلبیك) ئنقلاب، خاترەلەری (سر). 7نچی نویەبر (لوناچارسکیدەن). ئوکتەبر وە ئوقوتغوچیلار (باقییف). مەکتەبدە ئوکتەبر، (لیمیندۆۋسکی) ئوکتەبر ئنقلابی ۋە عۆمومی خوجالق ئشلەری (ئقتیسادچی) شعارلار، سورەتلەر.	№9 (21)
باش مەقالە مومیم ئککی ۋەزیفە، (مومن خوجە). لینینیزم دەۋلەتسز جمعیيەت دەۋلە تەڭ چقشی. (ئاتاجان). ئجتماعیيات خانلار ئازدلغی ۋەیەنگی ئورموش مەسئلەسی. (شاکر سولەیمان). ئقتیسادیيات دەۋلەت بودجەنی ۋە ئونڭ تۆزلشی. (م. مۆلۆکوف). تەعلیم-تەربیيە بوقسوللار مەکتەبی ۋە ئۆسۈل مەسئلەسی. (سابر قادری). مارکسیزم مدم گوس پراغرامماسی. (رەجەبزادە) کومپلیکس ئۆسۈلی مدم ئونڭ بیلەن ئوقونش یوللاری. (ع. نیبازی) مەکتەب مدم کەشنالەر فوزغالشی (تەرجیمە) س. ئۆیغور) مەکتەبدە سەنعەت دەرسلەری. (ئیسکەندەر ئیکرام). مەکتەب کتابلاری قاندای ئۆزگۆلشی کیرەك؟ (رامول). ئەدەبیيات قزلار ئویینی. (شعر) (ئایدن) ئۆ قاراش (شعر). (بیکناش). دینگز قوچاغندا (شعر). غەیرەتی. یولاقلار (شعر) (ئۆلوغبیك). چوپان (شعر) ئیلبیك. قزلار بەختی (شعر) (شاکر سولەیمان). ئالڭ ئاتقاندا (نەسر) (سەعید ئەحراری). مسر ئاب (ئەدەبی حکایە) (بابیش). 25 -نچی ئوکتەبر (سوبای). ئولکەنی ئورگەنش. ئوزبیك ئۆرۈغلاریدی ئورگەنشدە قوللانما (غازی عالم). تل ۋە ئستیلاح علمی شوراغا مەکتوب (نەزر ئورەقولوف). شەرقدە ئارخیئالوگیيە تەفتیشاتی (رەحم عەلی). فەن تیخنیکە ئادەمنی ئوزاق یاشاتش مۆمکنمی؟ سوناڭ حازرکی ۋە ئلگەرکی ئەحوالی (زیبا عۇسمان) فەن خەبەرلەری (-) سیياسی ئاقارتش شورا سایلاولاری (- یاختا کۆنی (فرادکین). تەرجیمەئی حال خلق شاعرلەری سوفی زادە، حمزە حکمزادە (-) تەنقید ۋە کتابیيات «ئورموش ئورنشلەری» (س. ۋەلییف. کەسەبەچیلك مەعارف سایوزلەریدە رەهبەرلك ئشلەری (باقییف). مەعارف خەبەرلەری قازاقستاندا مەعارف ئشلەری(س، ئۆیغور). ئیدارادان جەۋابلار ئوزبیکستان خلق شاعرلەری رەسملەر قازاغستان مەعارف کمیسەری. حیۋە مەنزەرەلەری. قشلاق سارایناڭ ئالینیشی. مەرکەز ئجرائوم بیناسی.	№ 10 – 11 (22-23)
عومومی 3نچی یلگە ئونق ئالدندا. عالی تەعلیم تەربیيە ئینستیتوتی. (مۆئمن خوجا) لینینیزم. دەۋلەتناڭ تولیشی.(ئاتاجان) تەعلیم - تەربیيە. قشلاق مەکتەبلەریدە کەبیرەتسیيە. (رامول) کومپلیکس سیستیمی. (ع نیازی) مەکتەبدە باللار ئویونی. (مۆناسیبیف) مەکتەبدە سەنعەت دەرسلەری (ئسکەندەرئکرام) مەکتەبدە لینین بۆرچەگی. (رەجەب زادە) ئەدەبیيات کۆر باغمۆری. (چولپان) سوگغی مۆحەببەت. (شاکر سولەیمان) قشلاق قزی (حەمید عالمجان) کەپەلەك (باللار ئەدەبیياتی) (ئیلبیك). قول. (نەسر) (شاکر سولەیمان) سەیيدزادەلەر. (حکایە) غازی یونس) ئولکەنی ئورگەنش. مەعلومات توپلاغوچیلار قوللانما. (علمی مەرکەز.)خوجەند آسار عەتیقەسی. (یەحیاولزادە) ئەدەبی تەفتیشلەر. ئاۋایی‌نڭ فارس شاعرلیغی مدم ئونڭ فارس دیۋانی توغریسیدا. (فیترت) فەن-تیخنیکە. مرریخ کورەسنڭ عەجایباتی. (ئورسنقول) فەن خەبەرلەری .بارخیئالوغیا تیکشرشلەری. مندستاندا ئیسکی ئاسار. (رەجیم‌عەلی) سیياسی ئاقارتش. قشلاقدا سیياسی ئاقارتشڭ ئەساسی ۋەزیپەلەری. (مس) تەنقید وە کیتابیيات. ساۋادسزلقنی یلرگوچیلەر بولداشی. (عنایەت سەعید) سرمایەدارلەر جمعیيەتی (مۆبالەعەچی) مەعارف خەبەرلەری. شەمەر وە قشلاق مۆعالملەرگە مۆراجەعەت. (ئیدارە) جورنالناڭ پلانی. ئوقوغوچیلارغا ئەنکیت. رەسمی یولم رەسملەر.	12 (24)

خوسوسی سورەتدە کم مەعلوماتینی ئارترشنی ئستەیدی؟

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» جورنالیغا موشتەری بولب یازلسن.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» کوندەلك حەیاتمزدا قایناب تورغان سیياسی اجتماعی، لینینیزم ئاینوقسا تەعلیم - تەربیيە بابدا زور قدەملەر ۋاسیتەسیلە ئوقوغوچیلارنی تانشدرب توورادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» ئشلاق شەمەر موعەللملەریگە یاخشیغنا رەمبەر یولباشچی بولا بیلەدی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» دە مەعارف قومیسارلیغینڭ بوتۆن قارار ۋە بولملەرینڭ مدم ئشلەری یازیلب شەمەر قشلاق موعەللملەرینی ئاگاملاندرب توورادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» یەنگی کەشفیياتلەر، فەننی خەبەرلەر، شەرقدا بولغان بوتۆن علمی تیکشرشلەر، ئەدەبی تە - فتیشلەر بیلەن تولب چقادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» علمی فەننی تەعلیم - تەربیيەۋی کتابلار توغریسیدا تەنقید، تەقریزلەر یاساب، ئەسبابلارینی قزیتب، چاقرب توورادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» دە ئوزبیکستاندا بولغان‌یاش قەلەملەر، ئاتلغان بوتۆن ئوزبیك شاعرلەری، ئەدیبلەری ئشتراك ئیتب یەنگی - یەنگی نیرسەلەر بیرب توورادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» گە چیندەن بولغان زورکوچلەر، پرافیسورلەر، موتەخەسس پیداگوگلەر، مەئرریخلەرقاتناشادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» دە شەرق ئاسار عەتیقەلەری، گوزەل تاریخی رەسملەر، مەشمور پیداگوك شاعرلەر، بویك کشیلەرنڭ رەسملەری (بەدیعی، گوزەل رەسملەر) توشریلب توورادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» دە روس، غەرب، مند ئەدەبیياتیدەن تەرجیمە یولیلە ئەدەبی پارچالار، شیعرلەر، نەسربولادی. ۋە غەربنڭ بیوك ئەدیبلەری بیلەن تانشدریلادی.

«مەعارف ۋە ئوقوتغوچی» جورنالن تومرلەب یغب یارگز، ئو - سزگە بوتۆن تاریخی، علمی، ئەدەبی ئقملارنی ئچیگە ئالغان تاریخی بر کتاب، گیلگوسیدا قیمەتلی بر ماتیریال - ناپلماس بر خەزینە بولادی.

تاتارستان مەعاریف حالق کامیساریاتی تارافندان ئایعا بر تابقرچعاریلا تۇرغان کیك پراگراملی

«مەعاریف» ژورنالىنا 1927 نچی یل ئۇچن یازلو دەفتەری ئاچق

«مەعاریف» ژورنالی، ر. س. ف. س. ر. مەعاریف حالق کامیساریاتی یانىداعی ئازچلق میللەتلەر ساۋیتی، تۇرك حالقلاری بولگىنك یاقن قاتناشی بلەن چعا هەم تاتارستان تشنداعی تاتار مەعاریف ئشچىلەری ئۇچن دە یولباشچی ئۇرگن بولب تانلا.

1927 نچی یل ئچندە 8—6 تاباق کولەمندە 12 نومیر ژورنالدان باشقا دورتەر تاباق (64 بیت) کولەمندە ئالتی کیتاب قوشمتا ئیتب بیرلەچەك.

1927 - ل ئچندە بیرلەچەك قوشمتالار ئیسملگی ئایرم ئیعلان ئیتلر

کوبمی واقتقا		ئیسکەرمە
بر یلعا . . .	5 سوم	3 ئایدان کیمگە ئابونه قابول ئیتلمی.
ئالتی ئایعا . .	3 سوم	
ئۆچ ئایعا . .	1-. 75ت.	

ژورنالنك هەم قوشمتالارننك کولەمی ئلککچە قالوعا قاراماسدان ئوقتوچلارنك مادّی حاللەرن ئیسکە ئالب ژورنالعا یازلو حاقی 1927 نچی یل ئۇچن شوشلای ئارزانایتلا:

ئایرم نومیری برەملەب: 45 تیین.

ئادریس: Казань, Кремль, Татнаркомпрос. ред. жур. «Маариф».

«بزنك یول» ژورنالىنا یازلو بەیەسە ئارزانایتلدە.

«بزنك یول» ژورنالن ئالدررعا ئوقب باررغا تلەوچی کیك ئشچی - کرەستییەن ئوقوچلارنا جیگللك یاساو ئۇچن ژورنالنك بەیەسی یارتلاش ئارزانایتلدی. ■ مۇندان سۇك نویابر (1926) ئایندان باشلاب یازلوچلارغا „ژورنال“ توبەندەگی بەیەدەن جیبەرلە باشلاياچاق:

بر یلغا:	6 ئایغا:	3 ئایغا:	ئایرم سانی:
3 سوم	1سوم 60 تیین	80تیین	30 تیین

ژورنالعا یازلوچلارنك مۇمکین چاقلی توردان نوری «بزنك یول» نك ئۇز کانتوری ئارقلی ئش ئیتولەری ئوتنلە.

ئادریس: Казань, Кремль, Наркомпрос, ред «Безнен Юл».

«بزنك یول» نك کیلەسی سانلارندان باشلاب بالالار ئۇچن ئەدەبی بولك هەم مەکتەبدە ئەدەبیات برلكلەری ئاچلاچاق. یازوچلارنك، ئەدەبیات ئوقتوچلارنك شول بولکلەرگە قاراتقان ماتیریياللار جیبەرە باشلاولاری ئوتنلە. ریداکسییە.

باشقۇرتۇستان مەعاریف کامیسارلیعی تارافندان 3 نچی یل ئیندی ئایدا بر تابقر، سەیاسی، عیلمی، تەربییەوی هەم ئەدەبی، رەسملی

„بلم“

ژورنالی چعاریلب کیلە.

ژورنال یوغاریداعی بولکلەرنی ئچینە ئالب، هەر قایوسندان مەعلومات بیرب بارا.

ژورنالنك تلی ئۇما، هەرکم ئاگلارلق.

حاقی ئارزان

6 ئایعا . . . . 2 سوم 10 تین

بر یلعا . . . . 4 „ 20 „

1926 نچی یلدا چیقعان مۇقاۋەلەنگەن 12 سانی 5 سومدر.

ئادریس: Уфа, Ул. Зенцова №10. ред. жур. «БЛЕМ»

1927 - یل ئۇچۇن

کەمونیستلەر فرقەسینك سەمەرقەند ئوکروژقومی، ئوکروك شوراسینك ئجراقومی وە کەسەبەلەر شوراسینك فکر تارقاتغوچیسی

زەرەفشان

گەزیتەسی وە ئونك قوشمچاسی

مەشرەب

1927 - یل ئۇچۇن

بریللق ئابونچلاریمزگە هەدیەمز:

1 - چیرایلق رەسم ئالبومی. (بولشەوی وەسیاسی کشیلەریمز مەقالە وە سوزلەریدەن توپلانغان)

2 - سیاسی مەجموعە - بولشەوی چیلاریمز مەقالە وەسوزلەریدەن توپلانغان.

3 - ئەدەبی مەجموعە - شاعر وە ئەدیبلەریمزنك حکایە وە شعرلەری.

ئوکروکمزنك هر بر جایلەریدە ئابونەلەر قبول قیلنادی.

ئابونە باهاسی.

1 یللق	10 سوم 50 تین
6 ئایلق	5 » 50 »
3 ئایلق	3 سوم.
1 »	1 »

—00—

بر دانەسی 5 تین.

ئادرەس: سەمەرقەند شورا کوچەسی 31 نۇ زەرەفشان قیدارەسی.

ژورنالیغا ئابونە دەفتەری ئاچق بوچنه ئشلەری بولغا قویلدی.

کوبلەب ئالغوچیلارغا وە ئشچی - دیهقانلارغا نەرخی کەمەیتریلەدی.

1927 - یل ئۇچۇن «یەنگی فەرغانە» گەزیتەسیگە موشتەری قەبول قیلنادی.

بۇتۇن دونیا ئەحوالی کرچتش ئولکەلەرینە، بولایاتقان ئشلەردەن خابەردار بولغوسی کیلگەن کشیلەر «یەنگی فەرغانە» گەزیتەسیگە یازلسون.

«یەنگی فەرغانە» گەزیتەسی هەفتەدە ئوچ مەرتەبە کتە حەجمدە، تەرتیبی سورەتدە چقب تورادر.

«یەنگی فەرغانە» گەزیتەسی — ساوادینی یەنگیگینە چقارغان هەر بر کشی هەم ئوقوی ئالادرغان ساددە تلدە چقەدر. یارغانساری تلی یەنەدە ساددەلشەدر.

«یەنگی فەرغانە» گەزیتەسی قشلاق خوجالغی وە دیهقانلار تورموشیگە کتە ئیعتیبار قیلادر.

چغیرق یلومی «یەنگی فەرغانە» گەزیتەسینك مەرساییدە یول، ۋلایەتیمزنك تورلی ئاشیدا یول تورغان قنغر، قیشلارنی چندب ئوقوغوچیلارنی کیلتردەدر.

گەزیتەدە یازیلش باهاسی.

خوسوسی کشیلەر مەسئول ئشچیلەر ۋە ئیدارەلەر ئوچون ▵▵ ئشچی، دیهقان، ئوقوغوچی، قزل قوشون وە میلیسەلەر ئوچون:

بر یلگە	9 سوم — تین	بر یلك	7 سوم 50 تین
ئالتی ئایغا	4 » 50 »	ئالتی ئایغا	4 » — »
ئوچ ئایغا	2 » 30 »	ئوچ ئایغا	2 » — »
بر ئایغا	— 80 »	بر ئایغا	— 70 »

10 نوسخەدەن کم ئیمەس شرتی بلەن کوپلەب یازغانلارغا 5% چیگرەدر

«یەنگی فەرغانە» گەزیتەسینك بر یللك وە ئالتی ئایلق موشتەریلەریگە ۋلایەتیمزدە یتشکەن یاش ئەدیب وە شاعرلاریمزنك شعر، حکایەلەری یە مجموعە ئیتکن نوسخەلەریدەن توپلانغان بر عەدەد کتاب هەدیە قلنادر.

بوندەن ئلگەری گەزیتەدە ئیعلان قیلنغان وە یاش سەحیفەدەگی ناملارنك هەممەسی ئیعتباردە، توشکن حیسابلەنادور. عترافدە بولغان یکلیلریمز، خوسوسی کشیلەر وە ئیدارەلەر توشونی ئەساس تونغلەری سورالادر.

موشتەریلەریمز وە ئیدارەلەر دقتیغا

«یەنگی فەرغانە» گەزیتەسیگە موشتەری بولوب یازلشنی هەم گەزیتەدە ئیعلان باسدرشنی ئیستەگەن کشیلەر، ئیدارە وە تشکیلاتلەر ئاتالگان شەهرلەردە سکسن کورکەمە یکلیمز ئورتاق حوسنیددینی قرغزیای ئوغلیغا. ئەندیجان شەهریدە سیاسی مەعارف شوعبەسیدە ئورتاق عبدولەحەد ئەیبیبگە وە «قزل ئوزبکستان» کنتوریدە. مرغیلاندا شەهر فرقە قومیتاسیدا ئەحمەدجان سادق ئوغلیغا. قوقاندا کازم ئەمین ئوغلیغا. ئوشدە عبدوللە سەید ئوغلیغا. خوجەنتدە یونس حوسەین ئوغلیغا. یە میرمحە واستیگە کنتوریدە، شەهریخانەدە محمود حامد ئوغلیغا. قووادا موحیددین سادق ئوغلیغا. ئەسەکەدە ئەمین ساحب ئوغلیغا. ئورگەنتدە داملاجان شەهاب ئوغلیغا. فەرغانەدە عشم تربیە تیخنیکومیدە رەحیمیگە. سەمەرقەندە مەرکەزی مەعارف ئشچیلەری سایوزیدە یعقوب باقیغا. «قزل ئوزبکستان» گەزیتەسینك ولایت کنتوریگە، کیب ستارغا (کالکیتیق) بولسا مەعارف کمبینەتیدە شاکر سولەیمانگە: تاشکەنتدە «قزل ئوزبکستان» گەزیتەسینك ئیکسپیدیتسیەسیدە ضیزولینگە. ئاکچا ستانلی علیخان ئیشیغا مۆراجەعەت قیلغیلار. وەکیل بولماغان جایلاردا توغریدەن-توغری گەزیتە باشقارماسیغا پوچتە ئارقالی یول یبارلسا بولادور. بوندەن باشقای یوتون پوچتەخانەلەردە بو حالدە پوچتەلەردە قەبول قیلنادر.

ئادرەس: قوقان «یەنگی فەرغانە» گەزیتەسی.

1927 نچی یل اوچون «ئازاد بوخارا» گەزیتەسیگە ئابونە دەفتەری آچق.

قەبول ساعەتلەری: ئیرتە ساعەت 8 دەن 4 گەچە، کیچ ساعەت 7 دەن 11 گەچە

زەرەفشان ۋلایەت فرقومی، ولایەت ئجراقومی وە ولایەت کەسەبە شورا سینك ناشیری ئافکاری-دەر.

—0—

ئەدریس:
ئیسکی بوخارا گاوکشان گوزەری
«ئازاد بوخارا» گەزیتەسینك ، شقارماسی.

АДРЕС: Старая Бухара, Гузар Гоукшон. Телефон № - 151

ئسکزدەن چقماسن.

گەزیتەنك نەرخی:

بر ئایغا 80 تین	6 ئایغا 4 سوم 80 تین
3 ئایغا 1 سوم 40 تین	1 یلغا 9 سوم 20 تین

زەرەفشان ۋلایەتینك بوتون تومەنلەریدە وەکیللەریمز بار.

نەرخى 75 تيين.

Ежемесячный журнал

„Просвещение и Учитель"

№ 3-4.

ИЗДАНИЕ НАРКОМПРОСА Уз. ССР.

(на узбекском языке).

Telegram adress:

@turkiston_kutubxonasi